קישינוב היהודית

עִיר וְאֵם בְּשַׁבָּשְׁתָּא

עובדות ותאריכים
לדברי ימיה של העיר קישינוב בביסרביה

אגב בקורת על הספר „יהודי קישינוב" ליצחק קורן

מאת

מ. מ. דורזון (בית־דוד)

הוצאת „דפים־לזכרון", תשי"א.
תל־אביב, רח' החשמונאים 1.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

תכן הענינים*)

מבוא	5—6
הצעדים הראשונים	6—13
כפריות עירונית	13—15
חיי הקהלה	15—21
ניצני הציונות	21—23
התגובה נגד הפרעות	23—28
פליטי אוקראינה	28—33
בתחום יהדות רומניה	33—35
חסידות והשכלה	35—38
רבני קישינוב	39—41
ראשית ההשכלה	41—47
הישיבה — מרכז רוחני	47—50
בין חסידים למשכילים	50—56
מלחמה נגד תקיפים	56—60
השפעת החסידים בקהלה	60—65
תנועות חברותיות, גרעינים מהפכניים	65—67
ה„בונד"	67—72
אגודת ישראל	72
עדת ישראליים — בני הברית החדשה	73
תנועת ארגנטינה	74
הפוגרום וההגנה העצמית	75
חבת־ציון	75—77
הציונות הפוליטית ולשכת הדואר	77—81
צעירי־ציון	81—85
ניצני העליה השניה	85—87
קישינוב הציונית בתחום רומניה, החלוץ, הקרנות	87—91
התקופה שלפני השואה	91
חמש עשרה שנה בסימן של „שכחה"	91—96

*) תכן הענינים סודר לפי פרקי הספר „יהודי־קישינוב" לי. קורן, ופרק פרק בא על תיקונו.

חינוך ותרבות 96—97
ספרות 97—101
העתונות 101—103
התיאטרון 104
החזנות בקישינוב 105
מיכל גרשנזון, אמני הפיסול 105—106
החיים הכלכליים והמשפטיים 106—110
התנועה הואופרטיבית היהודית 110—111
בתחום רומניה 113—117
ימי התפוררות וחורבן 117—121

נ ס פ ח י ם :

על הבקורת הסוביקטיבית וההערכות האוביקטיביות 123—131

מבוא

פלאטון ידיד — אך האמת עדיפא הימנו
פתגם רומי.

גם בשנים כתיקונן, היה ספר על יהודי קישינוב מאורע חשוב, ומכל שכן כיום לאחר שכמעט כל הישוב היהודי בבסרביה נחרב והעיר קישינוב, שמנתה כחמשים אלף נפש יהודים, אינה קיימת עוד כמרכז יהודי, ברור שספר כזה ערכו רב לא רק כתוספת נדבך לבנין דברי ימי היהודים בחבל זה, אלא גם מבחינת „יד ושם" להקמת זכר ומצבה לעיר ואם בישראל זו אשר עודנה כה קרובה ללבנו השבור.

אך ספרו של יצחק קורן „יהודי קישינוב" (הוצאת ג. טברסקי, תל־אביב, תש"י), הכזיב לצערנו את אלה שציפו לספר מסוג זה, ורוב השיבושים והסירוסים של עובדות ותאריכים שבספר הזה, מוכיחים עד כמה עומס החומר שטפל בו לא התאים לפי מדת יכלתו וכשרונו.

לשם האמת ההיסטורית, ולהעמדת הדברים על דיוקם (כדי שלא יטעו את המשתמשים בספר הזה כחומר דוקומנטרי מוסמך, ובפרט מאחר שהספר הנ"ל זכה גם למהדורה באידיש, בהוצאת יוצאי בסרביה שבארגנטינה), הטלתי על עצמי את הטורח להוציא את ספרי זה, ואגב תיקון שיבושיו של י. ק. (לפעמים מתוך פולמוס חריף במקצת, שאין להימנע ממנו במקרים כאלה), יקבל הקורא גם מושג שהוא על דברי ימי העיר קישינוב (שנתפרסמה כל־כך בהיסטוריה היהודית של המאה האחרונה) לפי תעודות ומיסמכים מבוררים ומדוקדקים.

למען הקיצור אתאמץ להצטמצם רק בתיקון הלקויים שבאו בחלק ההיסטוריוגרפי לבד, אך גם זה יספיק לנו להרים מכשול, והיה זה גם אות אזהרה לכל מאן דבעי לכתוב את תולדותיו של איזה מקום וישוב יהודי בגולה הסכופה והחרבה, וידע עכ"פ כי בטרם הוא בא לפרסם את דבריו ברבים, עליו לשקול ולנפות אותם בשבע נפות, כי את נפש הנושא הוא קובע וכלפי הקורא הוא עובר לפעמים על הלאו: „לפני עיור לא תתן מכשול"...

ושנים המה הגורמים שהכשילו את מחבר הספר שעליו אנו דנים כאן, ואלה הם: א) הגישה השטחית לנושא. גם מתוך סידור הענינים ועריכתם, בולט החפזון הרב, (שמחברנו נתפש לו), ואין להבין כלל מה דחק אותו לפרסם תחלה הפרקים הראשונים מספרו זה ב„הפועל הצעיר" (48, 28/29), ותיכף אחרי זה להוציאם בתדפיס מיוחד בחוברת שקרא לה בשם: „פרקי קישינוב", ובטרם באה על פרקיו אלה איזו שהיא הערכה או בקרת, הלך ופרסם את חיבורו זה במלואו, על שיבושיו ושגיאותיו. וב) מה שאת רוב החומר להקמת בנינו, שאב המחבר מתוך שני מקורות־אכזב, ואף זה ללא כל התעמקות ובחינת דיוקם. המקור הראשון הוא שפע של פסקאות, קטעים מקוטעים ללא ראשית ובלי אחרית, ועל כולם הקורספונדנציות המרובות מהערים והעירות בבסרביה, שנתפרסמו בזמנן על דפי „המליץ" אשר לא תמיד יש לראותן חומר היסטורי מוסמך. והשני הרי הם „קונטרסי הכרוניקא" לא. ליאן (1891) שבעצם אינם גם הם רק אוסף של קורספונדנציות גרידא שבזמנן נתפרסמו על ידו בעתונות ולעתים גם ערכם מבחינה היסטוריונית מפוקפק מאוד.

ודוקא מהמקור השלישי והכי יסודי — אלו הם ספרי היסטוריונים ומאמרי סופרים מובהקים שמהם הביא את הקטעים והציטטות המרובות, נוכחנו, כי לא זו בלבד שהמחבר לא ירד לעמקה של התקופה, בת מאתים שנה, שהוא דן בה, אלא גם לקה ברשלנות ושטחיות מופלגת, ללא כל חקירה והבהרה בחומר בו השתמש.

הצעדים הראשונים (עמ. 15)

אכן למשל הצעדים הראשונים (עמוד 15) כבר בראשית דבריו, הוא מתחיל לספר לנו כי „רושמי קורות קישינוב מציינים שבירת בסרביה היתה פעם כפר קטן על גדות הנהר ביק, מחוז לאפושנה, ושנוסד ע"י וולאיקו דודו של סטיפן צ'יל — מארה" — **הרי כל המשפט הזה, לא זו בלבד שאינו אומר לנו כלום ביחס לתולדותיו של הישוב היהודי כאן, אלא — הקפיצה הגדולה על פני יותר מארבע מאות שנה,**

היא שגרמה גם לריסוק אבריו... אין אנו למדים מכך מי היה דודו של הנסיך הנ"ל ולמה בכלל חשוב לנו לדעת עליו; אין אנחנו יודעים מתי הוא חי ויסד את הכפר קישינוב, ולמאי קא־משמע־לן כי „בירת בסרביה היתה פעם כפר קטן" מה שמסתבר מאליו כי כל ישוב יותר גדול ראשיתו מצער ומתחיל בקטנות...

ומשהרגיש מחברנו ב„חסר" הוא הולך וחוטא ב„יתיר", מסתבך בבליל תאריכים שונים שאינם מוסיפים לנו כל הבהרה; מתחיל ביאן ניסטור שמביא תעודה משנת 1436 אשר בה נזכר הכפר קישינוב בפעם הראשונה, ומגלה כי בתעודה של דוקא — וואדה (1666) נזכרת קישינוב כעיירה" — ומזה — לפי דבריו — יש לשער כי בתקופה הזאת בערך מופיעים בקישינוב הסוחרים היהודים הראשונים, וכי „באותה התקופה — הוא ממשיך — נהרסה קישינוב ע"י הטטרים ולאחר זמן נבנתה מחדש". — כל הפרשה הזאת היא סתומה, ואין אנחנו יודעים ברורות: באיזו שנה נחרבה קישינוב (הכפר או העיירה?) ע"י הטטרים, ומתי וע"י מי נבנתה מחדש.

כל זה מוכיח עד כמה המחבר מגשש באפלה, ודוקא התאריך של חורבן הכפר קישינוב ע"י הטטרים חשוב לנו ביותר, כי כידוע הרי גורשו הטטרים מכל רחבי בסרביה עוד בשנת 1352 ע"י לנצביץ שר צבאו של לודוויג מלך הונגריה, ורבות בשנים לאחר מכן לא דרכה רגלם על אדמתה*. והרי הישוב בבסרביה לא נחרב אז כולו, ומענין לדעת מה היה איפוא גורלם של יהודי בסרביה בכלל וקישינוב בפרט במשך כל התקופה הארוכה הזאת, מאז גירוש הטטרים ועד סוף המאה הי"ז, עד שחזרו שוב והתאחזו בערבה בחסותה של תורכיה?.

במקום אחר**) כותב הטורים האלה ניסה להשיב על שאלה חשובה זו, על סמך מקורות שונים והוכחות, כי מאז המאה הי"ד שימש החבל המולדובי־בסרבי הזה למעין „דרך לעבור גולים", וישובי

---

*) מאסף היובל קישינוב 1912—1812 דף 4.

**) „גשרים" — קובץ בסרביה־א"י, תרצ"ח. הוצאת „עין הקורא". תל־אביב (עמודים 18—1).

היהודים כאן היו נתונים בכל התקופה הזאת במצב של תנודה בלתי פוסקת: בריחות ועקירה מדי התרגש עליהם שואה, וחידוש החיים והתבצרותם לאחר מכן — עד להשמדה האחרונה בימינו אנו, שאשרה לצערנו הרב, את אמיתותה של ההנחה הזאת.

המלומדים הידועים, פרופיסור קוטשובינסקי ויורי וונלין מוכיחים*) כי הכפר קישינוב היה קיים כבר ב־1420, וכי מיסדו היה אחד הטטרים ששמו היה „אק־בש"*). והמלומד י. נ. כליפא, — מי שהיה העורך האחראי של שלשת הכרכים הגדולים „עבודת הועדה הארכיונית־ממשלתית בבסרביה" (1902), ובבסרביה העצמאית (1918) היה מיניסטר פנים, — מעיד כי הכפר „קישנעהו" היה קיים עוד בשנת 1352 בסביבות בית הקברות העתיק שעל יד בית התפלה הנוצרי אשר על שם גיאורג הקדוש, וכי בסמוך לזה נמצא גם בית קברות עתיק יומין של היהודים**).

הרי מתוך שני המקורות החשובים הללו מתברר לנו לא רק עתיקותה של קישינוב אלא גם — מה שמענין אותנו במיוחד — כי עוד בתקופה מאוחרת היה קיים כאן ישוב יהודי, ושעל כן יש להצטער על דבריו של המחבר בציינו (עמ' 17) כי בהשוואה עם קהלות אחרות בבסרביה, כגון אקרמן, חוטין וכו' נחשבת קישינוב לעיירה היותר צעירה בנפה זו". זאת היא פגיעה באמת ההיסטורית.

ומחבר דנן יודע גם לעשות קפיצות נחשוניות לפנים ולאחור. הנה הוא עומד בתקופה של איסטראטי־ואדי־דאביזה בשנים 1661־1665, ופתאום אנחנו רואים אותו (עמוד 16) כבר מסתמך על איזה כרוניקה ערטילאית של ההיסטוריון דמיטרי קנטמיר (1673—1723) ש„כתב על קישינוב כעל עיירה קטנה בלתי חשובה שהאוכלוסין בה הם נוצרים, ארמנים ויהודים", ותוך כדי דיבור שוב קפיצה אחורנית לוואסילי לופא (1634—1653) ולפרעות בוגדן חמלניצקי (גזירות ת"ח ות"ט, 1648—1649) ובו במקום הנו דוהר בגלפ ותופש בכנף בגדו של „פטר

*) מאסף היובל קישינוב 1912—1812 דף 3.

**) שם דף 4.

הגדול" שהצליח ו„הנסיך ממולדובה קנטמיר דמיטרי מגיע לכריתת חוזה סודי עם רוסיה" (1698), ולפי דברי המחבר יוצא כאילו „בעקבות הקשרים האלה מתרבה מספר יהודי רוסיה בתחום מולדביה ובסרביה וגם בקישינוב"... גבוב מלים ותאריכים והשערות בעלמא שאין להם כל שחר. מי שבקי קצת יותר בהשתלשלות העניינים הפוליטיים במולדובה בימים ההם, יודע דוקא את ההיפך מזה, כי הימים האלה היו ימים טרופים עד כדי כך, שלא רק שהיהודים לא יכלו להתרבות אז בבסרביה, אלא כי כל ענין „החוזה הסודי" הזה — בין קנטמיר ופטר הגדול — ארך כקצף על פני המים, היות ולאמתו של דבר היה זה חוזה של בגידה לאומית נגד הקו של צוואת שטפאן הגדול, והתבוסה הגדולה שהטטארים הבסרבאים הנחילו אז לצבאותיו של פטר, הפכה את הכרה * — שפטר סדר לו לקנטמיר — על פיה, והיתה לו ל„סעודת בלשצר"... כי הנסיך המולדבי קנטמיר בכבודו ובעצמו יחד עם חבל מהבאיארים שתמכו בפוליטיקה שלו, נאלצו אז לברוח לרוסיה בת בריתם, מקום שם נשארו לכל ימי חייהם **).

ונשאלת השאלה: למה היה לו למחבר דנן הכרח דוקא לחצוב בורות זרים, לחטט ולחפש במקורות שעניני היהודים וישובם בבסרביה לא היה עם לבם מעולם, וכשהם מזכירים פעם את היהודים, הם עושים זאת דרך אגב, או סתם לשם שיטנה והסתה, ולמה לא פנה למקורות משלנו שאפשר ואפשר לסמוך עליהם לא פחות מאשר על מקורות ההשערות שלו שהוא מרבה להביא?! ואיך זה נעלם מעיני המחבר המקור הליאני, שכ"כ נאמן עליו, ובקונטרס הכרוניקה חוב' ד' (פרק י"א עמוד 24) הרי הוא מציין בפירוש את העובדא, כי הישוב היהודי בבסרביה מתחיל עוד מהמאה השש־עשרה. ומחבר וסופר שיש לו פרטנזיה להיותו גם היסטוריונה של בסרביה בכלל וקישינוב בפרט, צריך לדעת שגם בספרות הרבנית שלנו ישנן די מקורות המאשרות זאת, ובראש ובראשונה הרי מתוך השו"ת להמהר"ם והב"ח אנו למדים

*) כ — בצירה.

**) „עבודות הועדה הארכיונית" בעריכת כאליפא. 1902, כרך ב' עמ' 24.

כי הישוב היהודי במולדובה בכלל ובבסרביה בפרט, מתחיל בהרבה שנים עוד לפני קנטמיר... ואם ספרי השו"ת במקורם נעלמו מעיני המחבר, הרי היה לו כדאי לזכור את העתקי שו"ת הב"ח הישנות (סימן ע"ז) ושו"ת מהס' „משאת בנימין" שהובאו במלואם במאמרי הנ"ל: „בסרביה — דרך לעבור גולים" **), המוכיחים בבהירות רבה את הופעתם של הסוחרים היהודים הראשונים במולדובה עוד בשנות שנ"ג (1593) ושס"ה (1605). וליתר שאת כדאי לנו להביא גם כאן במלואה את השו"ת מתוך הס' „משאת בנימין" (סימן מד) משנת שנ"ו (1596) בה אנו קוראים:

„...ושוב העיד כמר עוזר שהלך מעיר יאסי לא"י, ובדרך באו אליו ג"כ נכריים ווייס קעפא מעיר יאסי ואמרו לו משיחים לפי תומם איך נהרגו ששה יהודים ג' אנשים (מבוגרים) וג' נערים ואחד מהם היו מכירים ושמו אייזיק מעקלר מלבוב שהיה מכיר בהרבה לשונות וכו' ומצאנו אותם הרוגים בעמק עיר „לאפושנא". (עיר המחוז של קישינוב בימים ההם).

וכי צריכים עוד ראיה יותר נאמנה מזו המעידה כי כבר במאה הששית היה האלמנט היהודי מצוי על אדמת בסרביה?!

והוכחה כי קישינוב היתה קיימת כעיר מאוכלסת, וכי עוד שנים רבות לפני קנטמיר, כבר היה בה ישוב יהודי שהצטיין אפילו באנשי־רוח ולומדי תורה מופלגים, על כך הרי מעיד גם פנקס הח"ק בסורוקה (משנת תק"ג — 1743) שמחברו היה הרב הגאון ר' ישראל בר' דניאל ז"ל מקעשענעוו, אשר ישב על כסא הרבנות בסאראקא בימים ההם ונפטר שם בשנ' תקנ"ו", וממלא מקומו היה הרה"ג ר' דניאל בר' נחום ז"ל מקעשענעוו אשר בצוותא חדא עם הרה"ג ר' ד"ש אייבשיץ ז"ל (בעל ה„ערבי נחל"), נשאר על כנו ויחד אתו היה חותם על שטרות, קנסות, קניני בית ואישור תעודות שונות. מכאן הרי משמע כי עוד במחצית הראשונה למאה הי"ח, כבר נמצאו בעדת

**) „גשרים" — קובץ בסרביה־א"י, תרצ"ח, ת"א (עמודים 1־18).

קישינוב בעלי תריסין ולומדי תורה, עד שהיה בידה לספק רבנים ולומדים גם בשביל קהלות אחרות. דבר הסותר לחלוטין את הנחתו של המחבר, כי „במשך כל המאה הי"ח ומחצית ראשונה למאה הי"ט, היינו במשך של מאה וחמשים שנה, נמצאה הקהלה היהודית בקישינוב במצב של קפאון ובערות (פרקי קישינוב עמ' 7) וכי רק במחצית השניה של המאה הי"ט מתחילה גידולה והתפתחותה לא רק מבחינה מספרית בלבד אלא גם מבחינת המצב הכלכלי והתרבותי" („יהודי קישינוב" עמ' 17).

מלבד הפרשיות הסתומות והסתירות, בהן אנו נתקלים כמעט בכל פרק, לא חסרו גם שיבושים, בעיקר בפרשה הנוגעת לדמוגראפיה וגודל האוכלוסיה היהודית בקישינוב. כן הוא כותב בעמוד 17: „רושם הכרוניקה של תולדות יהודי בסרביה א. ליאן מציין, על סמך התקנון הראשון של החברא קדישא, שבקישינוב היו בשנת 1773 לא יותר מ־144 משפחות יהודים (בפרקי קישינוב של המחבר גרס בראשונה — 144 יהודים...). וראוי להשוות עם המובא במקור א. ליאן הכותב: „בידי הרב חאסיליאו ז"ל נמצא עוד פנקס הח"ק בקישינוב משנת 1773 המכיל 144 חתימות מאת חברי הח"ק ומאושר בכתב ידו של הרב הראשי ביאסי". כיצד אפשר להגיע לכלל דעה אבסורדית שכזו ולהניח, כי כל האוכלוסיה היהודית בקישינוב מנתה רק 144 ראשי משפחות ושכולם נמנו על חברי הח"ק?! מלבד זה הרי יש להבין כי המספר 144 חתימות הל על התאריך בו ראה הכרוניקן ליאן את הפנקס בידי הרב, וזה היה בשנות השמונים במאה הי"ט ושם בדף 15 הלא א. ליאן כותב בפירוש: „אם לשפוט לפי המספר הקטן של האוכלוסיה היהודית בעיירה קישינוב בשנות השמונים של המאה הקודמת (הי"ח) שספק רב אם הגיע אפילו למאה משפחות של יהודים, יש לשער כי מספר החברים הראשונים שיסדו את הח"ק לא עלה על 20"...

וליתר שאת וחיזוק להנחתו המופרכת, מוסיף לנו המחבר גם טבלא סטטיסטית, בה הוא מנסה להוכיח את עליית מספר האוכלוסיה

היהודית בקישינוב וירידתה מאז שקמה כאן ועד ימינו, ואין הוא תופש כלל את הסתירה המספרית כשהוא כותב תחלה: „בהתאם למעט התעודות שנשתיירו קיימת קהילת קישינוב כ־250 שנה, משמע משנת 1700, ותוך כדי דיבור הוא גומר את המשפט על סמך התקנון של הח"ק ומציין לאמור: מספר האוכלוסיה היהודית בקישינוב מראשית התהוות הישוב בה בשנת 1773 היה:

בשנת 1773 — 540 נפש יהודים 7/° % מהאוכלוסיה הכללית.
בשנת 1847 — 10.509 נפש יהודים 12/°% מהאוכלוסיה הכללית.

ושוב סילוף בולט ומוחשי: **לא רק המספר „540 נפש"** (במקום 144 משפחות) הוא בדוי ומצוץ מן האצבע (כמבואר לעיל) **אלא שגם המספר: „10.509" נפש בשנת 1847 הוא סתירה מוחשית למקור הליאני** (חוב' א' עמ' 25) שם הננו קוראים במפורש: „כי ב־1890, (זו שנת הופעתם של קונטרסי הכרוניקה) כבר היתה העיר קישינוב מאוכלסת בחמשים אלף יהודים" — **מנין איפוא ואיך מגיעים לסתירה כפולה שכזו א) להפרש של 73 שנים ביחס לפרט ההתהוות של הישוב מבלי שיהיה בידו איזה שהוא סמך וידיעה על מה שאירע לישוב בכל אותה התקופה הארוכה שנשארת חלל ריק אך ורק מפני שהניר סובל... ו־ב) בתקופה קצרה של ארבעים שנה בלבד (1847—1890) מאין בא ההפרש הרב הזה ברשימת האוכלוסיה?!**

המחבר אינו יודע להשיב על זה אף מלה. ומשום כך טוב גם שלא האריך בסטטיסטיקה, שאין לדעת ממנה במקצת על הסבות לעליות ולירידות הבלתי טבעיות בהתפתחות היישוב היהודי, מלבד מה שהטבלא הסטטיסטית ערוכה ללא כל מודד שנתי שוה; ההפרש משנת 1773 עד שנת 1847 הרי הוא 74 שנה; ומשנת 1847 עד שנת 1867 — רק 20 שנה; משנת 1867 ועד 1897 ההפרש הוא כבר ב־30 שנה וכן עד שנת 1947 הוא נוקט מספרים לתקופות בלתי שוות ולזאת „טבלא סטטיסטית" ייקרא...

ובקפיצה מענין לענין הוא עובר לדון במצב המדיני של היישוב היהודי ובהתפתחותו התרבותית בקשר לסיפוחה של בסרביה לרוסיה (1812) ומגיע למסקנא משמחת (עמ' 18) כי: „משנפרצה מצודת

החיים הדתיים הסגורים של יהודי בסרביה אשר היו עד 1812 קשורים עם הרבנות ביאסי, ובתקופה של אחרי הסיפוח, נעשה הנסיון להחדיר את ההשכלה כאן בקרב המוני ישראל".

לא נבחין בזה מה הרוח שהלמה בימים ההם יותר את האוכלוסיה היהודית בבסרביה, אם רוח ההשכלה אשר נשאה אז בכנפיה רוסיפיקציה מובהקת והתבוללות, או זו של „מצודת החיים הדתיים"; ומבחינה מדינית הלא ראוי לציין את האמת כי דוקא חיי הדת ששררו עד שנת 1812 בנפה זו (כמו במולדובה כולה), עמדו בסימן של חופש דתי גמור. וכי מי לא יודע כי החוק התורקי שהכיר בסמכותו של הרב ביאסי כרב הכולל וניתן לו כח ממשלתי, הרי ישובי היהודים שעמדו תחת שלטונו, נהנו מאוטונומיה פנימית מסויימת, וההמונים לא הרגישו עצמם כלל וכלל „סגורים במצודה דתית", ונהפוך הוא: כי כמעט מן הרגע שבסרביה נספחה לרוסיה הצארית, התחילו בה הרדיפות והנגישות ביהודים ע"י הממשלה, האצילים במולדובה ובעלי האחוזות בבסרביה; ועל כולם מי איש לא יזכור את ידו התקיפה של הקיסר ניקולאי הראשון, שכמעט כל החוקים החדשים אשר חקק אז במיוחד לאיזור הבסראבי, היו ברובם חוקי שמד... כן, למשל, הוצא ב־1825 חוק שלפיו, יהודי שרצח נפש או שעבר עבירה פלילית אחרת, ענשו יוקל אם יקבל את הדת הפרבוסלבית, וב־1830 נקבע החוק, כי יהודי, ברחבי רוסיה, שהתנצר ישוחרר ממסים שונים למשך שלש שנים, אך — יהודי מבסרביה שיתנצר ישוחרר ממסים עולמית...

אין להאמין כי בקרב חוגי המשכילים בימים ההם נמצאו כאלה שראו בחוקים הללו רוח של חסד... אבל מובנת לנו למדי הסבה שגרמה להתנגשויות שיהודי קישינוב אסרו אז נגד הנסיון להחדיר בקרב ההמונים את ההשכלה אשר — לפי מושגיהם הם — נתכוונה אך ורק להתבוללות ולהתדמות לכל הגויים...

כפריות עירונית (עמוד 18)

ובמקום שהמחבר ינסה — עכ"פ לפי תפיסתו הוא — להגדיר במקצת את מהותה של „השכלה" זו בקישינוב

של הימים ההם, אם היתה זאת רוח ההשכלה הברלינית או השכלת בראד, ובהסברה מובהקת להעביר את הקורא משלב אל שלב — ובעיקר בסדר כרונולוגי — לפי דרכי ההתפתחות הרוחנית והכלכלית, הצבורית והפוליטית של יהודי קישינוב במשך התקופה הארוכה הזאת, מאז שנות ה־40 של המאה הקודמת ועד ימינו, הוא מזדיין במחט־של־סקאים, ובתפרים רחבים הוא מתקין לנו ארג של טלאי על גבי טלאי, קטעים על קטעים מתוך מקורות לא ידעם איש, סוטה מענין ההתפתחות הרוחנית של יהודי קישינוב, ומסתבך בהגדרת תכונתה של העיר קישינוב בבחינת „כפרית־עירונית", ומתוך פסקנות של מומחה לכל דבר, הוא מתפתל בנפתולי ריטוריקה ומפליג בשבחה של קישינוב ה„כפרית" אשר ה„צ'רנוזיום" (האדמה השחורה) שלא השחיר, בכ"ז, את פניה לא רק בתנועתנו הלאומית אנו, אלא — שמצאה את מקומה גם בקרב תנועת הפועלים המהפכנית (שיק) ומעטים המה היודעים, (והוא אחד מהמעטים הללו...) שיהודי קישינוב לא פיגרו בתנועות המתקדמות ורוח החופש וכו' וכו', ככה הוא דולג במהירות הבזק משלב אל שלב, וכמעט בנשימה אחת הוא עובר על פני כל התקופה הארוכה של יותר ממאה שנה, על כל לבטיה ונפתוליה של עדה זו ששמה „יהודי קישינוב", ולצערנו הרב אין אף שלב אחד משלביו מזדהה עם המציאות ההיסטורית, המציאותית... ואם נבא לתפוס בלשונו הזהב ולאמור כי כל „המעמיק לראות יכול להכיר את הכפרות (פיזור שלו) שליוותה את היהודי העירוני בקישינוב" הרי זאת סתירה מבהילה לכל דברי המקור הליאני, שמחברנו משתמש בו מזמן לזמן ושהיה כמעט נר לרגליו בכל מהלך חקירתו על יהודי קישינוב בתקופה הקדומה ועד שנות השמונים במאה הקודמת, ושם בחוברת ד' (עמודים 26—32) הרי הכרוניקן ליאן מספר לנו במר לבו על רשלנותם של היהודים במושבות העבריות שנוסדו בבסרביה בשנות השלושים להמאה שעברה, ושלא הבינו לנצל כהוגן את כל חסדי הממשלה י"ה שאמרה לעזור להם, וכל זה מפני שיהודי בסרביה הם בני „עם המסחר". (יש ספק אם ביקר ליאן אף פעם באחת מהמושבות הללו,

אבל שהגדרתו זו שמשה חומר להעתונות האנטישמית — בזה אין כל ספק...), ועוד הוא מספר שם על הנסיון בשנת 1879 ליסד בקישינוב „חברה להקנות ליהודי בסרביה את תורת העבודה החקלאית" ושלא הצליח הדבר ג"כ אך ורק מהסבה הנ"ל.

ככה הולך לו מחברנו לתומו, ולפי דרכו הוא מסתמך על תמימותו של הקורא אשר לא יעמיק לראות את דבריו כקלוטים מן האויר ויאמין לו על „הן צדקו" כי הכל שריר וקיים... כן, למשל, הוא אומר (בעמוד 19) כי יהודי קישינוב נלחמו בלהט כדי להבטיח כי הרב מהרי"ל צ'רלסון ז"ל (הי"ד) ישאר הרב הראשי שלהם, הרי מעטים הם הזוכרים עוד את כל הפרשה העגומה הזאת: „ראדום־קישינוב" ואלה יודעים דוקא את ההיפך ממה שהמחבר אומר (מחוסר ידיעה), כי דוקא יהודי ראדום היו „הלוחמים בלהט" היות והרב המנוח צ"ס בחר להיות דוקא רב ראשי ליהודי קישינוב ואלה האחרונים לא היו זקוקים כלל להתלהט...

וכ"כ מי מהקוראים יבא להפריך, דברים של „עורבא־פרח" כמו הנחתו האבסורדית של המחבר (שם) „כי שהותם של המהפכנים הגדולים בקישינוב, לא עברה בלי רושם ניכר על יהודי קישינוב ושאלה האחרונים, על פשטותן ומסירותן, השאירו רושם בל יימחה גם על רבים מהמהפכנים הללו, וראיה לדבר כי בין הגולים הראשונים הללו היה בקישינוב המשורר הגדול הרוסי ששמו היה אלכסנדר פושקין... (24—1820, ולא ב־„27—1825", כפי שהמחבר כותב). (עמוד 19).

חיי הקהלה (עמוד 20).

ג וטוב לו למחברנו המאמין כי מעטים המה הקוראים שיודעים להעמיק לראות ולהפריך, והיות שראשית דרכה של קהלת קישינוב לוטה בערפל גם בעיני חכמים וסופרים אשר לא נתנו את לבם לחקור את תולדות החבל הבסרבאי, ולכן אפשר להמשיך ולכתוב גם דברים שאין להם שחר, ובהקדישו פרק מיוחד ל„חיי הקהלה" שוב הוא חוזר ונטפל בתקנון של הח"ק בקישינוב,

אשר — לדבריו — התקנון הזה מטפל רק בעניני דת ויחסי חברי החברה קדישא ביניהם" ואין הוא חושש כלל שמא, במקרה, יבא מי שהוא מהקוראים ויוכיח לו כי בתקנון אין אף רמז דרמיזא מעניני דת מיוחדים — מלבד עניני הח"ק שהם גופא ענין דתי — אבל זה לא איכפת לו, כשם שלא איכפת לו להשמיט מתוך התקנון (בתרגומו העברי) 16 סעיפים מלאים וחשובים.

אמנם גם המתרגם א. ליאן, שלנגד עיניו היה הפנקס גופא ותרגומו לרוסית נעשה עפ"י המקור העברי, וגם הוא פסח ולא תרגם שלשת הסעיפים ד, ט"ו וכ', מבלי שפירש לנו את הסבה. יתכן כי היו מחוקים עד כדי כך שאי אפשר היה לקראם, ואולי מסבה סוביקטיבית כי פשוט לא התמצא כל צרכו להבינם ונאלץ היה לוותר עליהם; אבל אחרת היא במקרה דנן, והרי בהערה בשולי הדף אומר המחבר: „בכדי שהקורא יעמוד על אפיים של חיי הקהלה בקישינוב מצאתי לנחוץ להביא ב„תרגום חפשי" חלק ניכר מהסעיפים שתורגמו לרוסית". הרי לא נשפוט כאן על הסגנון ועל טיב התרגום החפשי", אף לא נשאל אותו לשם מה היה לו להעלים מעיני הקורא את מראה מקום המקור (כרוניקה, יהודי קישינוב לא. ליאן, חוב' א' דפים 5-15) שממנו, מהתרגום הרוסי הזה, תרגם הוא את התקנון, לעברית, אבל נשאלת השאלה: תעודה היסטורית חשובה כזו, ספר תקנות יקר מציאות, מה הטעם והנימוק להביא ממנו רק חלק ובמה זכה החלק מהסעיפים שטרח המחבר להחזיר להם את הלבוש העברי, ולמה נגרעה זכות זו דוקא מהסעיפים: ט, טז, כא, כב, כד, כח, כט, לא, לה, לו, לח, מא ומב, חלק כה ניכר בתקנון שאמנם גם החלק הזה אין בו שום זכר ורמז לעניני דת מיוחדים, אבל לחשיבותן הלא אין ערוך, ואיזה ערך היסטורי יש כבר לתקנון מרוסק ופגום שכזה?

ועל סמך תעודה מבולקת ומרופטת זו הוא בא ומסיק את מסקנתו הברורה — והבנויה שוב על הנחתו האבסורדית שהבאנוה למעלה: כי כל בני העדה הקישינובית (על המספר 144 משפחות או 540 נפשות) — בשנת 1773 נמנו כולם על חברי הח"ק אשר הטילה מרותה

השלמה על כל יהודי קישינוב (משמע שהיו עוד יהודים שלא השתייכו לח"ק) בצרכי דת וקביעת משטר של שוויון מתוך אפשרות שכל חבר יוכל להשתתף בהנהלת העניינים". (עמוד 20).

אמנם מסקנא נפלאה! ל„חיי קהלה" אידיאליים שכאלה לא זכתה שום עדה בישראל גם בימינו אנו, כי ע"כ היתה לה לקישינוב תחוקה דמוקרטית כתקנון הח"ק המשוה קטן וגדול...

כפתור ופרח!

ורק דבר אחד העכיר את רוחו של המחבר והדריך את מנוחת נפשו; זהו דבר „העזרה הסוציאלית". למעלה מן שלש שנים טרח ויגע ואגר חומר בשביל ספרו, ובהקדמה לספרו הוא כותב: בסוף הספר ניתנת רשימה ארוכה של ספרים וכתבי עת מהם שאבתי את החומר לספר זה", **והרשימה היא באמת ארוכה. כמעט מאה ספרים, קובצים ומאספים מוזכרים בה ברשימה זו, מלבד הקורספונדנציות למאות מתוך העתונות: „המליץ", „הצפירה" וכו' וכו' ולמרות זאת לא עלה בידי המחבר לדלות ולהעלות מכל הערמה הזאת אף שורה אחת, אף רמז קל על המצב בשטח הסוציאלי בעיר קישינוב בימי ראשית דרכה.**

ורק בקיאותו הנפלאה בהיסטוריה הכללית, היא שעמדה לו ליציאתו בשלום גם מהמבוך הזה:

„סערת המלחמות שעברו על מולדוביה — בסרביה באותה התקופה, וכן מלחמת רוסיה — תורכיה בשנת 1806—1812, לא הניחו אפשרות ליהודי קישינוב לפתח את מוסדותיהם, ובזה מסתבר חוסר הטיפול בכל שטח הקשור בעזרה סוציאלית המיוחדת לעדה ישראלית" — **מסקנה גאונית והגיונית כאחת! — לא כן?**

והרי בהיר כיום: בשעת חירום וסערת מלחמה — מילא „חברה קדישא" ו„מלחמה" מהיכי־תיתי, לפעמים אפילו הם משלימים ביניהן בחינת עזרה הדדית... אבל ענינים כמו ת"ת, „עזרת חולים", תמחוי וכדומה, מי אדם־יהודי שבשעת חירום וסערת מלחמה יטפל בשכאלה?

והקורא התמים יכול באמת להסיק מזה כאילו עד התחלת המאה התשע עשרה, ילדי העניים בקישינוב היו גדלים פרועים לשמצה, ללא כל תורה ודרך ארץ, ופרנסי הקהלה שם, שלפי דברי המחבר השתייכו כולם להחברה הקישינובית היחידה בימים ההם (הח"ק), התעסקו אך ורק ב„הלוויית המת"...

אבל לא ראינו אינה ראיה. ומה שהמחבר לא מצא בחוברות ה„כרוניקה" לא. ליאן ששמשו לו ברובם יסוד מוסד לחיבורו בחלק ההיסטורי הקדום, אנחנו קוראים בפירוש ב„ספר היובל" קישינוב 1812—1912 בעמוד 165 לאמור: „מלבד ביה"ח הממשלתי (שנוסד בשנת 1814) קיים בעיר עוד מימים קדמונים בית חולים עברי בנוי בקצוי העיר ובבנין לא מתאים כלל לתפקידו". וד"ר ב. סלוצקי ז"ל בזכרונותיו „שלשת רבעי חיים" (בעמוד 37) מאשר זאת ומוסיף: לפי מיטב הידיעות אשר תחת ידו, „בית החולים העברי" בקישינוב היה קיים עוד מימי שלטון הטורקים והרבה שנים היה המוסד היחידי לעזרת חולים לא רק בקישינוב אלא בכל רחבי בסרביה".

הרי לנו מזה הוכחה כי עוד בסוף המאה השמונה־עשרה נמצאו בין יהודי־קישינוב גם כאלה שמלבד „הלוויית המת" לא השלימו עם „מלאך המות" ונלחמו בו גם בימי מלחמות הטורקים...

וכשאין מנוס מהגורל, יש וגם היסטוריונים מובהקים לוקים לפעמים בהיסח־הדעת, ובמו ידיהם הם סותרים את עצמם בכל מה שהקימו גם בעמל רב. וכגורל הזה קרה גם למחבר שלנו כי גלופת ה„שער" של פנקס ה„חברה משניות" בקישינוב, שהמחבר הכניס לתוך ספרו במדור „ספרות ועתונות" (עמוד 169) מטפחת על פניו ומעידה כמאה עדים כי מלבד ה„חברה קדישא" בקישינוב משנת 1773 היתה קיימת שמה גם „חברת משניות", וחזקה שחבריה דאגו גם לילדי העניים שלא יגדלו פרע ללא תורה, כי מי כמוהם לדעת את הכלל „אם אין תורה אין קמח" וכן גם להיפך יש לשער כי גם „תמחוי" ו„עזרת עניים" לא חסרו בה בקהלת קישינוב, ומה שמעניין ביותר הוא כי לפי ה„סדר והפרט" של שער הפנקס, התקיימה ה„חברה־

משניות" בקישינוב עוד משנת תקכ"ג — 1763, ז. א. בעשר שנים עוד לפני הח"ק, ויש לשער גם כי הקהלה בקישינוב הלא לא נוצרה בה בשנה, והיתה קיימת עוד מלפני זה, הרי מכאן גם הוכחה נוספת למה שאמרנו למעלה כי בעדת קישינוב נמצאו עוד במחצית הראשונה למאה הי"ח בעלי תריסין ולומדי תורה, ומה טעם יש בדברי המחבר הקובע כי רק לאחר שנת 1812 — השנה בה הצטרפה קישינוב לרוסיה — הובטח סיוע לתלמוד־תורה בו למדו ילדי העניים...

וגם הקורא הרגיל, מי שאינו יודע להתעמק הרבה בקריאה, עומד משתאה על אומץ לבו של המחבר אשר בא ללמדנו פרק בחיי קהלה חשובה של עיר ואם בישראל, וללא כל היסוס הוא מעיז להעלים ולהבליע תקופה שלמה של חמשים שנה בערך, והיא הלא התקופה הכי חשובה לראשית התפתחותם של חיי הקהלה כאן, וכמו בחדא מחתא הוא מעלה על הגליון בדף אחד רק מספר של תאריכים וג"כ מהכי חשובים, כמו: תקל"ג — 1773, תקע"ב — 1812 ות"ר — 1840, שכל אחד מהם אומר דרשני, ולא רק שאיננו יודע להבהיר את דרכי ההתפתחות של חיי הקהלה כאן, בחומר וברות, הוא מעור את עינינו בפיסקא סתומה ומופרכת וכותב: „דוקא בשעה שקהילת קישינוב התחילה להתפתח (?) והיקף פעולתה הלך והתרחב (?) השיג אותה גל של גזרות השלטון הרוסי משנות השלשים של המאה הקודמת (הי"ט), כאשר הצאר התחיל להביט בעין צרה על הקהילה". ולשם ביסוס לדבריו הוא מסתמך על גדול ההיסטוריונים שלנו ש. דובנוב (הי"ד) ואין לבו נע ולא זע לחשוש שמא ואולי יבוא מי מהקוראים שלא יתעצל לעיין בספרו של דובנוב ויעבור על הפרק המענין והגדול הזה[1]) וישתאה ויתהה וישאל: מה ענין שמיטה לפאמפדור? מה שייכות יש לחיי הקהילה בקישינוב בתחלת המאה השמונה עשרה — ולגזירות הצאר בשנת 1844, שהיו מכוונות בראש וראשונה להכחדת שיירי האוטונומיה של ועדי הקהלות הנבחרים אשר בפלכי חוף הים הבלטי, ברוסיה הלבנה וכו', קהלות נבחרות שזמן רב נהנו באמת מעצמאות ידועה, שהיו את „הקהל", אשר לדברי המלשינים הידועים

1) דברי ימי עם עולם כרך „ט" דף 129.

כברפמן וסיעתו, הוא *) היה מין ממשלת־סתרים מזיקה — השולטת בעריצות ע"י ה„חרם" וה„חזקה", מדריכה את אוכלוסי ישראל כאויבי המדינה וכו' וכו', וה„צאר" גזר אומר שאין להשלים עם שלטון בתוך שלטון... ולא רק שאין שום קשר ושייכות לחיי הקהלה העלובה בקישינוב בשנות סיפוחה של בסרביה לרוסיה ולבין ביטול הקהילות האוטונומיות שעליהן חלו גזירות הצאר בשנת 1844, אלא שעצם הסתמכותו על הפרק הדובנובי מבלבל את מוחו של הקורא ומהוה פרשה סתומה, היות והוא כותב בפירוש „גזירות השלטון הרוסי משנות השלשים" ויש להניח שהוא מתכוון לגזירות הצאר ניקולאי הראשון בשנת 1828 שביטל אמנם את כל הפריביליגיות שנתנו למתנחלים בבסרביה בשנת סיפוחה על ידי הצאר אלכסנדר הראשון. אבל כל מי שמכיר את המצב הפוליטי בבסרביה בימי הסיפוח ואת כל הפריביליגיות שניתנו למתנחלים כאן יודע גם על הבהלה שקמה כאן עוד בשנת 1814 מאימת נגישות וגזירות של אלכסנדר הראשון. ורוב האוכלוסיה הבסרבאית — ובכללה גם תושבי קישינוב — נאלצו לברוח מהחבל הזה ולעבור אל מעבר לפרוט, לולא זאת שהשלטונות הזדרזו להקל במקצת את המשטר כאן, ולא ברור לנו משום כך על סמך מה בא המחבר עם הנחתו המופרכת לאמור: „לאחר שנת 1812 באה תקופת שקט מרובה ומאז נבנו והלכו (הלכו ונבנו) לאט לאט החיים הציבוריים בקישינוב". מי לא יודע כי אלכסנדר הראשון (ימ"ש) היה מלך השמד והוא שהקים בכל רחבי רוסיה את „חברת הנוצרים־ישראלים", אין המחבר מרגיש עד כמה הנחתו היא מופרכת ביסודה, כל עוד שלא ידע להביא לנו אף דוגמא אחת של התפתחות החיים הצבוריים של יהודי קישינוב בימי השקט המדומה, ובמקום זה הוא מראה לנו עד כמה רב כחו וכשרונו בתורת הצמצום, ובכשרון רב הוא הכניס את כל פרשת הקורובקה בקישינוב כאילו בקורספונדנציה עתונאית עלובה ומצטט מ„המליץ" שני קטעים עלובים אשר דבריהם היו יכולים להאמר גם על עיירה נדחת אחרת שמעבר לתחומי קישינוב, אשר בה היו „בעלי־טקסא", וכל הפרשה הגדולה של ה„קורובקה"

*) ה„קהל".

מאז שנות 1844 ועד ימי שור־פינקלשטיין וסיעתם — וחיי קהלת קישינוב על כל מדויה ולבטיה חנט המחבר והכניסן ביחד עם צמיחתן של תנועות חברתיות שונות ברחוב היהודי: התנועה הציונית, ה„בונד" וחוגי החרדים עשו מאמצים לכבוש את הקהלה, אלא שהשלטון הצארי הפריע לשינויים רדיקליים בחיי המוסד ששלט על הענינים הפנימיים של חיי העדה הישראלית. והנה באו שנות המהפכה ברוסיה, 1917, שרמזו על אפשרויות גדולות גם בשטח של הקמת הקהלה הדמוקרטית, אבל הקהלה הדמוקרטית שנבחרה לא המשיכה זמן רב. עד כאן השלב ב„חיי הקהלה" בקלידוסקופ להיסטוריה...

ניצני הציונות (עמוד 23).

ד וככה מתוך קפיצות וסילופים בהיסטוריה, על סמך קטעים וציטטות מפה ומשם; קטעים מאוחים ומחוברים בחבלי־שוא ובתפרים לבנים וגסים, המשתרעים רק על עשרה עמודים בלבד (ואצלו לפי מספרים מעושים — 24 עמודים) אחרי זה שהוא מעביר לפנינו תקופה בת מאה שנה, מאז נספחה בסרביה לרוסיה הצארית ועד פרוץ הפרעות בשנת 1903, מבלי שהצליח להקנות לנו מושג כל שהוא על עצם תולדות הישוב היהודי בקישינוב והתפתחותו בחומר וברוח, הוא אינו שוכח להזכיר לה לקישינוב היהודית את חסד נעוריה בלכתה אחרינו במדבר בארץ לא זרועה גם מתוך אופי לאומי... ושוב מתוך קפיצה אחת אחורנית הוא מחזיר אותנו לתקופת ר' משה מונטיפיורי בשנת תרכ"ד (1864) ומצטט את כל נוסח האגרת שיהודי קישינוב שלחו על שמו להערכת עבודתו המסורה למען הצלת יהודי מרוקו, וגם את תשובתו הנלהבת של השר הוא מצטט, ומוסיף מצדו הערה כי קישינוב היתה הקהלה הראשונה ברוסיה למעשה רב זה.

ואם תמצא לומר כי בנידון זה קדמו לה לקישינוב קהלות אחרות, והראשונה היתה קהילת פינסק, והשניה לה קהילת מוהילוב ע"נ דניעסטר („המליץ", אדר תרכ"ד), וקהילת ברדיטשב, ורק אחרי

זה נצטרפו גם יהודי קישינוב לענין זה, הרי זה לא חשוב כל כך, והננו מוכנים לסלוח לו למחבר דנן גם דבר טעות קלה זו.

ואין אנו רוגזים עליו גם על דפקו אותנו ובמהירות הבזק הוא מביאנו שוב לשנות השמונים בשביל להזין את עינינו רגע ב„ניצני הציונות" שיהודי קישינוב הנצו. ובמקום זה — בחינת „טוען בחיטים ומודה בשעורים" — הוא מגלה לנו סוד על מגמותיה הקוסמופוליטיות של ההשכלה ועל התסיסה שהתחילה בתוך האינטלי־גנציה היהודית בקישינוב (דוקא בקישינוב) ולמען בסס את הנחתו זו אינו מתיצל ומביא שוב קטע גדול מתוך מאמר שנתפרסם ב„המליץ" בשנת תו"ן (1890), פרי עטו של הכתב מקישינוב ש. ד. (ולמה אינו מגלה שזהו ידידנו ה' שלמה דובינסקי ז"ל הידוע כ„חובב ציון" דוקא — ולא רק כ„משכיל"), המציין כי אחרי המאורעות (של שנות השמונים) באה ההתפכחות מן השמחה לכבוד ההשכלה... ראינו ונוכחנו כי אנחנו לא „בני תבל" (מתכון לתנועת „עם־עולם", מ. ד.) אלא „יהוזים", ובסופו של דבר הוא מודיע לנו כי נוצר בקישינוב חוג שלא הצטמצם בדיונים מופשטים וניגש להגשים את מטרותיו: נתארגנה חברת „שפת עבר" במטרה להפיץ את ידיעת השפה העברית בין ההמונים, ליסד ספריות, לסדר פגישות תכופות להשתלמות במדעי היהדות וכו' וכו'.

ומשהרגיש המחבר שזה עוד לא מספיק לציין את „נצני הציונות" שלמענם הקדיש את השלב הנכחי, הוא מסיים את דבריו בפנוק דלקמן: תנועה זו התפשטה במהירות בקישינוב, והשפעתה גדלה. בחוגים אלה התרכז חלק ניכר מ„חובבי ציון".

ובכן, התמונה די ברורה ומקיפה.

בשני ה„שלבים" העשויים רק על שני עמודים (23־24) וחומר מצויין: מהם שני שלישים „קטעים" מן המוכן וההפקר, ועוד שליש — מכפר השורות שהמחבר הוסיף, מין „מלט" המאחד ומקשר, ותקופה בת ארבעים שנה, נגיד מימי משה (השר) ועד משה (לילנבלום)

משתקפת על „אפייה הלאומי" ו„נצני הציונות" בתוככם „יהודי קישינוב" — וסליק...

והרי באותה התקופה היו להם ליהודי קישינוב עוד עניינים לא פחות חשובים ממשלח מכתב־ברכה להשר, כמו, למשל, מלחמות בחירות של רבנים־מטעם (אטינגר, קוטלובקר, ברשצ'בסקי וכו') שבנצחון הצדדים התבלט במיוחד „האופי הלאומי"; או שיתוף יהודי קישינוב בועדות (1882) „לפתרון שאלת היהודים" ברוסיה, ועוד כאלה.

אלא מאי, „המחבר תפש רק את הקוים העקריים ודלג לפעמים על פרטים כדי לשמור על פרופורציה והתאמה בשטחי החיים המגוונים של חיי קישינוב" — הלכה פסוקה זו יצאה באוירה חגיגית של בנקט מפי אחד המעריכים המושבעים במעמד של סופרים וחכמים, הרי שלא אעיז לערער אחריה ולא אפיר את החגיגיות שבדבר — יבושם להם!

התגובה נגד הפרעות (עמוד 24).

ה אבל כשהמחבר מתלהב בדברי הגזמה שעלולים לא רק להטעות את הקורא שאינו בקי כל צרכו בדברי ימי היהודים בבסרביה, אלא גם להמיט עלינו לעג וחרפה לאומית, ע"ז הרינו מצווים כבר להתריע ולדרוש לשון נקיה ולספר רק דברים כהווייתם. וכשהמחבר חפץ ביקרה של קישינוב ואמר להרים על נס את מעשי גבורתם של יהודיה בימי הפרעות, הרי כל נפש יפה סולדת לקרא משפטים ופרזות שדופות כמו: „...היהודים הקצבים היו משחיזים את הסכינים והגרזינים כדי וכו'" או: „נח קושושנר חטף את גרזנו שהושחז מראש... וכו'" והרי אלו הם רק דברי מליצה והבאי בעלמא, שבאו רק לשבר את האוזן... ומשורת האמת מחייבת להזים גם את כל סיפור הבדים הזה על מעשה גבורתו של הקצב נח קושושנר, היות וכל הענין הזה מסולף מתחילתו ועד סופו, ויש רק להצטער על כי סיפור זה ללא כל בקורת הוכנס בראשונה אל פנים התוכן של זכרונות מנהיגנו היקר ד"ר ברנשטיין־כהן ז"ל (פרק ג' עמוד 70)

ואחרי זה פרסם המחבר את המעשיה הזו גם ב„פרקי קישינוב" (הפועל הצעיר 48. 29־28 ובתדפיס מיוחד), ועכשיו הוא בא בפעם הרביעית ומספר לנו על דבר נסיון לפוגרום בקישינוב בשנת 1881, ואלו הם דברים שאין להם כל שחר. הכרוניקן א. ליאן מציין בפירוש ובשמחה (חוברת ב' עמוד 26) כי מטעמים גיאוגרפיים וגם היסטוריים, המהומות ברוסיה בשנות השמונים לא פגעו לגמרי ביהודי קישינוב. גם ד"ר ב. סלוצקי ז"ל בספר זכרונות „שלשת רבעי שנות דור" בדברו שם על הפרעות ברוסיה בשנות השמונים, אינו מעלה כל זכר לאיזה שהוא מקרה של שעוריה בקישינוב. וחזקה עלינו גם כי הסופר המנוח ר' משה קליינמן ז"ל, מי שכתב את המונוגרפיה היפה „ראשון בוני הציונות ברוסיה" המלוה את זכרונותיו של ד"ר ב"כ הנ"ל, ושם במונוגרפיה הזו מזכיר רק את הפוגרום באודסה, ואין כל ספק בזה כי לו היה יודע שמץ גם על אודות פוגרום בקישינוב בשנת 1881, לא היה פוסח על מאורע זה ובלי כל ספק היה מזכירו גם ברשימותיו ובשם בעל הזכרונות. ועל כולם הרי גם מדברי הד"ר ב"כ בזכרונותיו יש להסיק כי אמנם בקישינוב ובסביבה התפשט גל שמועות מחריד על פוגרומים, אך היה זה רק גל של שמועות, אבל לפרעות ממש לא הגיעו.

אמנם יש לשער כי דבר מה קרה בקישינוב, מה שגרם לצמיחתה של אגדה שהיתה רווחת שם בדבר יהודי אחד סוחר יין (ולא קצב) שקראו אותו בשם־לוי: „פרידל צאראן" (והוא אביו של נח קושושנר הנ"ל), ומספרים עליו כאילו פעם בשעת מריבה שנפלה בין יהודים ונוצרים על מגרש היין בשוק הקישינובי, נהרג על ידו אחד הנוצרים המשתוללים שעבד אצלו במרתף היין בתור חבתן. בספר הפרעות לה' שמעון כהנא (דפוס שבלי 1935) בו נרשמו כל הפרעות ביהודי רוסיה בשנות תרמ"א—תרמ"ד (1884—1881) מסופר על סמך ידיעה טלגרפית בעתונים „גאלאס" ו„רוסקי וויעד" משנת 1884 על מריבה הדדית שפרצה ב־19 אפריל בקישינוב בשוק בין יהודים ונוצרים שעברו למהלומות ובעזרת הרשות פסקו השעוריות.

אפשר לכן, כי האגדה על היהודי „פרידל" (ולא „נח") צארען קושושנער הנ"ל יש לה קשר להמריבה הזאת, אבל כל המאורע היה כנראה כה מחוסר ערך ושכיח, עד שכותבי הזכרונות לא ראו אף חשיבות להזכיר זאת.

ולהגבתו של המחבר על הפגיעה שהמשורר ביאליק ז"ל כאילו פגע ביהודי קישינוב עם הפסק־דין החמור שלו — הרי כבן נאמן לעדתו אמנם יצא המחבר ידי חובתו ועשה לה שרות של מליץ אחד מני אלף, אבל מי שקרא וזוכר גם את הרשימה „חצר ההרגה" שהמשורר כתב תחת הרושם של ספור עד־ראיה והוא אחד הניזוקים שניצל בנס, ידע כי לא רק הקטע לדוגמה שהמחבר מצטט, אלא שכל המשא שנשא המשורר על „עיר־ההרגה" נכתב בדמי־לבבו ולא ח"ו כדי להעליב את יהודי קישינוב התכון, אלא היתה זאת קריאה אל העם כולו, קריאה עזה ונמרצה, הנוקבת ויורדת עד עמקי הנפש ומעוררת את הגאוה הלאומית והעוז למרוד...

והרי עובדה היא שניני האריות שב„אב הרחמים" וזרע ה„קדושים", לא הערו את נפשם כבני־בניהם של המכבים, ואף פעולה דרסטית אחת והקטנה ביותר לא נרשמה על שמם להרמת כבודם האישי והלאומי. יתכן שפה ושם נעשה נסיון להתגוננות שנתקל בהפרעות מצד המשטרה או הצבא, אך אם לפי דברי המחבר (עמוד 14) „כמעט באותם התנאים חזר הפוגרום גם בשנת 1905", והרי המחבר בעצמו מספר לנו כי „קבוצות קבוצות מאנשי ההגנה הופיעו במקומות המסוכנים ביותר והצילו רבים, ובכל מקום שהופיעה קבוצת ההגנה נרתעו הפורעים והסתתרו מאחורי גבה של המשטרה", והמחבר מסיים שם: „הפעם נפלו גם רבים מבין הפורעים".

ובפרעות 1903 לא צויין אף מקרה אחד דומה לזה.

אבל דעתו של המחבר לא נתקררה עליו ולא הסתפק ב„תגובה" בלבד. אחרי הלעיטו את הקורא במטעמיו על ה„חסידות", ה„השכלה" ו„התנועות החברתיות" בקישינוב, כאילו נזכר שיש לו עוד דבר־מה לספר על פרעות קישינוב ב־1903, ובעמודים 71—92 הוא חוזר על

כל פרשת הפרעות מבלי שיודיענו אף פרט אחד חדש מאשר לא ידענו, וכי טרם שבעה נפשנו דיה מתוך כל העושר הספרותי הרב שכבר נוצר מסביב למאורע 1903, וכי לא מספיקה הרשימה הביבליוגרפית הגדולה שהמחבר מזכיר בסוף ספרו, וכותב הטורים האלה יודע עוד כהנה וכהנה, והרי גם הד"ר כ.־ברנשטיין ז"ל בזכרונותיו, שהופיעו לא מזמן — וג"כ באמצעותו של המחבר — מספר לנו את כל פרטי הפרעות ב־1903, ולשם מה בא המחבר שוב ומכניס תבן לעפריים... על יותר מעשרים עמוד הוא משתרע ומספר דברים שכבר נאמרו מאה פעמים ואחת, ודוקא על הפרעות בשנת 1905, שכה מעט כתבו עליהן, הוא מקדיש רק — — —

עמוד אחד וחצי!

אמנם, יש לו, למחבר, חולשה מיוחדת ל„קמחא־טחינא" שכנראה הוא מעכל זאת יותר בקלות, אך אחרת הוא בדברים שלא נאמרו עוד ע"י אחרים, או שנאמרו רק מעט — והרי לאו כ"א מסוגל ליצור יש מאין... וגם „זה המעט" שהמחבר מזכה אותנו בפרק „הפרעות בשנת 1905" מספיק לנו לעמוד על חוש ההבחנה שהוא מחונן בו, ועד כמה רבה סגולתו להתמצא בתקופות היסטוריות כשנת 1905, והנה מה שהוא מספר לנו (עמוד 94) בדברים קצרים ככתבם וכלשונם:

„מפלגות השמאל בקישינוב הכריזו על 16 באוקטובר 1905 כעל יום שביתה בו העלו את התביעה למשטר של חופש במדינה."

אתם שומעים: לא מפלגות השמאל שבמוסקבה ופטרבורג ואפילו לא ה„אורל" ולא פועלי ועובדי הרכבות בכל רחבי רוסיה — אלא השמאל בקישינוב —

„בשביתה ובהפגנה השתתפו פועלים יהודים רבים, (לרבות את ניני המהפכנים מימות פושקין...) ולעומתם רבים מפועלי העיר הנוצרים (לרבות את הדבורניקים (שומרי החצרות) וה„שבת־גויים") סרבו להצטרף, לא חסרו התנגשויות ומכות בחוגים אלה — המתיחות ששררה בעיר בישרה פרעות חדשות. הפעם התארגנה בעוד מועד הגנה עצמית בממדים רציניים יותר מאשר בשנת 1903 — — —

18 באוקטובר נקבע כ„יום הקונסטיטוציה", בעיר נערכו אסיפות גדולות. למחרת ב־19 באוקטובר התחילו הפגנות הנגד מצד חברי ה„ליגה של הפטריוטים", שהיתה להן מטרה אחת ויחידה, לקיים את הבטחות החוליגנים לערוך פוגרום שני בעיר.

והפוגרום התחיל.

הרי לכם כל הפרשה של מאורעות שנת 1905, — זו התקופה ההיסטורית עתירת העלילות והמעשים כפי שהמחבר מסרה בספרו המיוחד במינו לתולדות יהודי קישינוב.

אמנם ספר מיוחד במינו.

ולגמרי מיותר כבר לעמוד על כל הסילופים וערבוב הפרשיות שהמחבר הכניס ושלב גם בפרק הקצר והמקוצר הזה המשתרע רק על עמוד אחד וחצי, **ושאינו מספיק אפילו לקורספונדנציה רגילה בשביל עתון פרובינציאלי.**

את תנועת הנוער בקישינוב, שהתעוררה לקראת העליה השניה ושמיחסים אותה, כידוע, לתקופה שלאחרי פרעות 1905, הוא משלב דוקא (דף 92) **בשלב הסמוך לפרעות 1903. ועל פרשת יתומי־קישינוב הוא יודע לספר לנו כי** „על הביל"וי ישראל בלקינד, מבוני ראשון לציון, הוטל לרכז את יתומי קישינוב במוסד „קרית ספר" (דף 92) **כאילו המוסד „קרית ספר" כבר היה קיים לאותם הימים ולא שהביל"וי ישראל בלקינד היה היוזם של כל אותה הפרשה שעוררה בזמנה פולמוס כה חריף כמעט בכל העתונות שלנו של הימים ההם. ועוד הוא יודע לספר** כי לפי התכנית צריך היה ליישב את היתומים, אחרי שיסיימו את לימודיהם בבית הספר, על הקרקע שהיתה צריכה להירכש ע"י התנועה הציונית, אך על אף מאמציו של בלקינד לא עלה המפעל יפה. ברובם הגדול נשארו בארץ פזורים בפינות שונות ובתפקידים שונים, אולם התישבותם לא בוצעה".

ולמה אינו מספר על הסבות שגרמו לזה שהתישבותם לא בוצעה?! ומה הענין עם ה„חמישים אלף רובל" שהוקצבו למטרה זו דוקא מהכספים שנאספו בתפוצות הגולה לעזרת נגועי הפוגרום,

ו„יהודי־קישינוב" — סליחה, לא יהודי־קישינוב אלא הנגידים ובעלי המאה שלה, שהיתה להם הדעה, לא רק שלא הסכימו למלא אחרי החלטה זו, אלא אף את תרומותיהם הם לא הרימו...

אך כנראה נעלמה גם פרשה זו מהמחבר, — וטוב שנחזור ונגמור עם שני השלבים (עמודים 27—31) שנושאיה עוד עומדים ומחכים לתיקון — והיה ה„סולם" בידינו שלם...

פליטי אוקראינה (עמוד 27).

ך ורוחי לא ידון עם המחבר על שפסח כאן בשלב אחד חשוב ויסודי ביחס למאורע היסטורי ממדרגה ראשונה, וזהו: חלקם של „יהודי־קישינוב" בפרלמנט „ספאטול — צערי" והפרופורציה האופיינית — מבחינת ה„אופי הלאומי" — כי מ־14 המקומות שהיהודים קבלו — במקום 19 שהגיע להם לפי זכותם — קבל ה„בונד" עשרה והדוגלים ב„ניצני־הציונות" ומתקשטים בנוצות דתיות לאומיות — רק ארבע... אמנם על דברים שלא נאמרו לא מתדיינים ובלית ברירה אני מוכן לנקוט גם בזה את פסק ההלכה שהזכרנו לעיל בשם מעריכו המושבע המניח כי המחבר דלג לפעמים על פרטים לשם פרופורציה והתאמה בשטחי החיים המגוונים של יהודי קישינוב, ובחר רק בקווים העיקריים...

ובכן, הרי שני השלבים האחרונים „פליטי אוקראינה" ו„בתחום יהדות רומניה" הם בלי ספק מה„קוים העיקריים" שהיו יכולים גם לבוא כאחד, כשלב אחד חזק ומוקשה... „שלב" שבא להעמיד את הקורא על תקופה היסטורית הרת זעזועים ומהקשות ביותר, שאומתנו נתנסתה בהן בימי גלותה ובימינו אנו. והלא רק שלשים שנה מפרידים אותנו ממנה, ומן הדין היה להעלות על הגליון את כל הפרשה הטרגית לפרטי־פרטיה ולרשום לזכרון את לבטי הנפש שטובי עסקנינו היו נתונים בהם מתוך חפושי דרכים לעזרה וסיוע להקלת הסבל והעוני אשר אפפו בימים ההם את רבבות אחינו נגועי המלחמה העולמית והפרעות באוקראינה.

עאכו"כ כשתקופה זו עוד כ"כ קרובה לנו בזמן ובזכרון. והרי עוד חיים אתנו כמה מאלה שחלקם היה כה רב בהקמת מנגנוני העזרה שעליהם המחבר מדבר, ויש רק לתמוה על עצם הרצאת הדברים וסגנונם המטשטשים לגמרי — וללא כל היסוס—את המציאות המרה שקישינוב היהודית עמדה בה בשנת 1919 מבחינה ארגונית־ציבורית. והרי המצב הפוליטי שנוצר עם סיפוחה של בסרביה לרומניה, פגע קשה בכל שטחי החיים הצבוריים אשר שותקו עם היריה הראשונה שבאה מעבר לגבול הפרוט... מועצת הקהלה שנבחרה עוד ביולי 1918 בימי הזוהר של המהפכה הרוסית, נשארה כתלויה באויר, ובאויר מחניק, בטרם הספיקה לעשות את צעדה הראשון לסידור כליה, הואיל ומצד אחד ברומניה טרם היה קיים חוק לאוטונומיה לאומית, ומאידך אנשי המעמד הבורגני שבקהלת קישינוב — והם היו „פני העדה" ורוב עסקניה — חתרו מתחת לקהלה הדמוקרטית בכל האמצעים — אף הבלתי כשרים, והמצב של כל המוסדות הצבוריים נמצא בכל רע: ה„קאראבקע" שהיתה שבויה בידי „שור" נסגרה והתרוקנה... וכל הקופות הצבוריות חרבו. ונשאלת השאלה: על יסוד מה נאמרו דברי המחבר כי „קישינוב היהודית היתה הראשונה שהועמדה בפני שאלה אחראית איך לעזור ולסייע את רבבות האחים ה„פליטים" בשעה שהיא בעצמה עוד נמצאה לאותה התקופה — שהמחבר דן בה — בבחינת „אין חבוש מתיר את עצמו", ועל כל זה — ולאשרה — עוד „שאלת הפליטים" לא יכלה לעמוד בפניה, פשוט מפני שלא קמה עוד, ושלאותה העת התחילו רק להסתנן אלינו מעבר לדניסטר שמועות בלבד על הפרעות המחרידות אשר לא כל אחד נתן בהן אימון, אבל פליטי־אוקראינה בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט, לא נראו עוד אפילו באופק...

ומכאן הרי שאין כל שחר גם לדברי המחבר המספר לנו כי „בתחלה תבעו מוסדות העזרה מחו"ל להפריד הפרדה ברורה בין עזרה לנפגעי המלחמה ובין הסיוע לפליטים", ולא די שסתם ולא פירש באיזה „מוסדות עזרה מחו"ל" הכתוב מדבר, הוא עוד מוסיף חטא בבלי־דעת

וכותב כי: „בשל עמדת ה„זשוינט" הוקמו שני וועדים נפרדים" מה שלא מתאים עם המציאות כלל וכלל, ולשם הבהרת המצב כהווייתו, יש לציין כי הצלתן של בסרביה היהודית בכלל וקישינוב היהודית בפרט באה אמנם אך ורק הודות ל„מוסדות העזרה מחו"ל" שהופיעו כדבר בעתו ובטרם הצליחו המצוקה והעוני להרוס את החיים כאן עד היסוד.

והראשונה לעזרה היתה הקהלה העברית באיידנבורג (שאטלנד) שהמצב הקטסטרופלי של אחינו ברוסיה נגע עד לבה, ובמחצית הראשונה לשנת 1919 העבירה על שמו של הד"ר ברנשטיין־כהן מלבד 56 ארגזים עם בגדים ונעלים ו־15 ארגזים „לבנים" גם סכום של ערך חצי מיליון ליי (7000 לירות) לטובת היהודים בבסרביה, אוקריינה ופולניה ובהוראה מפורשת לחלק את העזרה לא למוסדות אלא לנפגעי המלחמה באופן אינדיווידואלי. אז הוקם בקישינוב ועד זמני ל„קרן העזרה של קהלת איידנבורג" ובטרם הספיק הועד להתחיל בפעולת העזרה הופיע בקישינוב במאי 1919 בא־כח ה„זשוינט" ה' ברוך צוקרמן, וכמלאך מושיע הצליח להקים את החיים הצבוריים כאן על תילן. הוא כנס את חברי המועצה של הקהלה־הנבחרת תחת השלט: „באי־כח של מוסדות הצדקה בקישינוב", גלל לפניהם תכנית פעולות רחבה ואחראית להקמת החיים הצבוריים שמצא אותם בשפל. הוא סיפר על ה„זשוינט" שהוקם בניורק עוד בפרוץ המלחמה העולמית (1915) במטרה לעזרת היהודים במזרח־אירופא שסבלו מהמלחמה, וכי אופי העזרה צריך להיות לא אופי של צדקה ו„קצבה" אלא — קונסטרוק־טיבי, חנוכי־חברותי, ללא כל הפליה אידיאולוגית או מעמדית, ובקרי־אתו האמיצה: „חזרה לעבודה" נפח מר צוקרמן רוח חיים בלב העסקנים שמסבות הזמן כבר רפו ידיהם. הוא ביקר גם במספר ערים ועירות בפרובינץ של בסרביה. בסורוקי הקים „ועד עשרה" בהרכב עסקנים מנציגי המוסדות, אחד אחד מכל מוסד והעבודה הצבורית בכל רחבי בסרביה היהודית קמה אז וחזרה למסלולה.

ב־22 ליולי 1919 התקיימה בקישינוב ועידה ראשונה תחת שלטון הרומנים, לשם חלוקת כספי העזרה האיידנבורגית והחפצים.

אם כל ועידה אחרת היא מאורע בחיינו הצבוריים, הרי ועידה זו היתה ועידת־מפנה, כי הכניסה רוח חיים בכל שטח הפעולות הצבוריות לא רק בקישינוב אלא בכל רחבי החבל הבסרבאי מקום שם יהודים היו חיים.

ושתים היו הבעיות שהעסיקו אז את הועידה. הראשונה היתה שאלה טכנית: כיצד ובאיזה דרך אפשר יהיה להעביר ולהמציא את כספי העזרה והחפצים לידי אחינו הנפגעים באוקריינה (פולניה לא באה לגמרי בחשבון מסיבת המצב הפוליטי) ולשם זה הוחלט לשלוח משלחת של שני אנשים את מר שוחטמן (אליגון) ולהבח"ל את מ"ב"צ בלצן ז"ל לחוטין הסמוכה לעיר קאמנץ־פאד. אולי יעלה בידם לעבור לאוקריינה בשביל לעמוד על המצב הנכון ולארגן על המקום את העזרה האינדיווידואלית בהתאם להוראה האיידנבורגית -- אך לא כפי שמספר לנו המחבר (עמוד 28) דברים שאין להם כל יסוד.

והבעיה השניה היתה ארגונית: כיצד ולפי איזה מפתח לחלק את כספי העזרה והחפצים בחלוקה צודקת.

ורק מי שהשתתף אז בועידה יכול לאשר כמה מן הטרגיזם נתגלה בה בשעה שנציגי הפרובינץ עמדו להוכיח מה רב הדלות והעוני — כל אחד במחוז שלו, והכל בשביל להרויח ולהוציא עוד אחוז מהעצם השמן שבא בכלל בהיסח־הדעת, אך יותר מכולם נלחמו עסקניה של קישינוב — הבירה, בכדי להרויח ולזכות עוד אחוז אחד יתרה על חשבון הפרובינץ...

וכשהשמועות המחרידות על הזוועות באוקריינה הלכו וגברו מיום ליום; נתקבלו גם מכתבי אזעקה מהעירות בפאד. מקמנקא שעל גדות הדניסטר ומהרב ממיאסטקובקה, אז נתקימה ביזמתו של הרב צירלסון ז"ל באוגוסט 1919 אספת עסקנים וראשי מוסדות הצדקה שבעיר, והוקם הועד לשם אוסף כספים ובגדים לעזרת נגועי הפרעות באוקריינה. הרשיון הרשמי לזה על שמו של הרב צירלסון ניתן ע"י ציר־המיניסטריום פ. כאליפא ביום 24 ספטמבר 1919 ומיום זה קם בקישינוב הועד האוקראיני לעזרת נגועי הפרעות.

הרי מכל ההשתלשלות הארגונית כפי שהעלינו כאן, ברור הדבר כי בכל אופן אין כל יסוד לדברי המחבר האומר כי „בשל עמדת ה„זשוינט" הוקמו שני וועדים נפרדים: האחד הועד האוקראיני למען עזרה ליהודים נגועי הפרעות, והשני — לעזרת נגועי המלחמה בשם ה„זשוניט", ובראשותו של נ. אהרונוביץ".

אין אנחנו יודעים מאיזה מקורות שאב המחבר את דבריו אלו, אבל עוד פחות מזה אנחנו יודעים לשם מה בכלל הוא מספר לנו כי בראשותו של ה„זשוינט" עמד נ. אהרונוביץ וכי מה איכפת לנו אם היה שמו „אהרונוביץ", או „גמליאל בן פדהצור". אלא מאי, גם זה מוכיח עד כמה שטחית היתה גישתו של המחבר לעבודתו וכאילו נעלמה מידיעתו כי שורה שלמה של ראשים מנהלים היו לו לועד ה„זשוינט" שכולם הורישו לו רק מפח־נפש וצער. וכן מי לא יודע כי המנהל הראשון מטעם הזשוינט שבא בספטמבר 1919, אחרי זה שב. צוקרמן עזב את בסרביה, היה הלייטננט דזשמס בעקער, מי שהביא אתו תכנית־פעולה חדשה שהיתה ההיפך מכל מה שב. צוקרמן סימן. באפריל 1920 בא במקומו הא' לאנדסקו עם תכנית פילנטרופית מובהקת שלא פעם בא לקונפליקטים חריפים, בינו ולבין הועד שלא הסכים בשום אופן לקו הפעולה שלו, ובסוף 1920 הוא ממנה במקומו את הא' בריקמן למנהל ה„זשוינט", אבל הוא אדם קשה ובלתי סימפטי ולהועד לא היתה כל אפשרות לעבוד אתו, ותחת לחץ הועידה שנתקיימה בינואר 1921 נאלץ גם הוא לעזוב את תפקידו ובמקומו מינה לאנדסקו שנים אחרים, אחד בשם מאשקאוויטש ושני לו כמוציא אל הפועל את ה' „אהרונוביץ", שאותו דוקא מזכיר המחבר אולי מפני שלאנדסקו שיבח אותו לאדם כשרוני ומארגן נפלא, והבטיח שהוא יכניס להועד מיליונים. אבל המצב הכספי נעשה חמור מיום ליום, והוא עם כל כשרונותיו לא רק שלא העלה אף גרה, אלא נשאר כל הזמן בבוקרשט, וכמעט שהועד לא הכיר אותו... אז החליט הועד לפנות בעצמו ליהדות בסרביה ורומניה ולקהלות ישראל בחוץ לארץ. ואמנם המחבר לא הפריז כשהוא מציין כי „זעקת האחים שבאה

מקישינוב הכתה גלים וסכומים ניכרים התחילו לזרום מיהודי התפוצות" (דף 28) אבל למען האמת היה לו כדאי בכ"ז לציין גם מה היה בזה חלקם של נגידי הבירה וגבאיה...

ועוד מוסיף המחבר לגלות טפח ולכסות טפחיים כשהוא כותב: „כשהורגש הצורך להביא את סבלם של הפליטים בפני מוסדות הסיוע בחו"ל, אז נשלח ד"ר יעקב ב"כ לפאריס", אמנם „הוא נשלח", אבל המחבר אינו מספר לנו כי שלשה חדשים עברו ושליחותו נעכבה אך ורק בגלל אמביציות אישיות כי התוכחו: מי ומי ילך... ורק כשהגיעו המים עד נפש אחרי שלשה חדשים של סבל וענויים, הוא נשלח — ואמנם מילא את שליחותו בהצלחה. —

בתחום יהדות רומניה (עמוד 30).

ז ועכשיו שסוף סוף הגענו להשלב האחרון, הרי זה בשבילי באמת אחרון אחרון חביב, ולא מפני שהסולם (סקאלע בלע"ז) נגמר בו, ונפתח לפני כבר גם השער אל עצם ה„חיבור"; דוקא זה אינו משעשע אותי ביותר כי מעולם לא שערתי שאפשר לתעות גם ביער בלי עצים... אבל חביבה עלי יהדות זו שעוד לפני „יהודי־קישינוב" נתנה לנו את „זכרון־יעקב" ואת „ראש פינה" ועוד; והיא שהקדימה בחמשים שנה, ביובל שלם, את יהדות בסרביה עם חלקה בעתונות היהודית; ושנתנה לנו אישים כפרופ. שכטר, וד"ר גסטר, והאחים שוורצפלד, ופסנתר ובאראש, ועוד ועוד, אשר כדאי היה לו למחברנו ללמוד קצת מהם ולדעת איך כותבים היסטוריה על עיר ואם בישראל כעיר קישינוב. אין אני מתכונן להיות פרקליטה של יהדות רומניה, ואם להציל את כבודה שנפגע בשלב זה, אני משאיר זאת למי שבקי יותר ממני בתולדותיה ועברה, אבל לא צריך להיות מלומד ביותר בשביל לתפוש את חוסר הפרופורציה והידיעה ביחס לקיבוץ יהודי זה שחלקו כה רב בתחית העם והארץ. והרי כמה מן ההפרזה יש במשפט כי „קישינוב הביאה לתחום יהודי רומניה מן המסורת של הרוח הלאומית היהודית", ומה היתה מלחמת

שלשים שנה של יהדות רומניה על ביטול ה„מאהרע־יודאיקה", בשעה ש„יהודי־קישינוב שקטו על שמריהן ובחרו להיות ממלחכי פינכא אצל גבאי הקאראבקא... וכי לא היה בזה גם מן הקומה הזקופה בתביעת זכויות פוליטיות?!.. וכשהמחבר עובר בין הבתרים של ארבע ארצות הרגט, בסרביה, בוקובינה וטרנסילווניה, מדבר על הקושיים למצא את הסינטזה לאיחודם ואינו יודע כי את היזמה לאיחודה של התנועה הציונית ברומניה הגדולה, יצאה ראשונה מצד חבר הועה"פ ד"ר ברנהרד מבוקארשט (לפי מכתבו הרשמי *) להד"ר ברנשטיין־כהן ז"ל מיום 1920, 10, 20), וכשהמחבר לא מצא מחובתו לציין כי רק מטעמי ההגומוניה גרידא לא נפתרה שאלת האיחוד בחיוב, הרי זה עוול כלפי יהדות רומניה וציוניה, כשאומרים להטיל את האשמה בזה רק עליהם.

ולא מעט מההפרזה היתרה יש גם במשפט המחבר לאמור כי „המורה העברי מקישינוב הופיע על הבמה הכללית של יהודי רומניה, והוא שהביא לה את הנעימה החדשה לאומית וציונית מתקדמת". המחבר כנראה אינו יודע על סוד אחר, כי העיירה הקטנה „דזיגובקה" שמעבר לדניסטר בפודוליה, החל משנות השמונים היתה מעניקה ליהודי בסרביה מורים לעברית ולחינוך לאומי במשך שנה אחת, אחוז בעשרת מונים יותר מאשר עדת קישינוב עשתה זאת למען יהדות רומניה...

ואיך שלא יהיה יחסנו להסתדרות ה„אוניאוניה", אבל מחבר שמתמודד להיות היסטוריונה של עיר ואם בישראל, והוא יודע להקדיש להסתדרות כזו לא יותר משתי שורות וחצי, הרי זוהי לא רק התקלסות בחלק חשוב של אחד הקיבוצים היהודיים אשר במשך של דורות נלחם על קיומו ועל כבודו הלאומי מתוך חרף נפש, אלא שזה גם תעודת עניות למחבר גופא שהיה מקבל שכר יותר על הפרישה מאשר על הדרישה. אם הוא משום „פרופורציה והתאמה" הרשה לעצמו לפסוח על כמה וכמה פרטים מהם חשובים כמו „פועלי־ציון" בקישינוב

*) המכתב במקורו נמצא בארכיוני — מ. ד.

ועוד, הרי עאכו"כ שהיה מרויח יותר לו פסח גם על ה„אוניאוניה" שלא חי את חייה, ואינו יודע את דרכיה. וכי מה טעם יש בהגדרה זולה ושטחית כהגדרתו לאמור: „כת מתבוללים מובהקים" מה שמוכיח כי אין המחבר תופש אפילו מה זאת התבוללות. וכי ה„אוניאוניה" הכריזה פעם על עצמה כעל „רומנים בני דת משה"?! וכי הסיסמה שלה היתה פעם התכחשות פורמלית לעם היהודי ולמדה את חבריה להתערב בגויים?! והרי כבר ציטט דובנוב המנוח את טענת הכהן מורי (Maury) ב„אספת העם" הצרפתית בשנת 1789 כי „השם יהודי לא שם של כתה הוא כי אם שם של אומה„(*). והסתדרות זו הרי מאז הווסדה היא גאה על שמה הלאומי „אגודת היהודים ברומניה". וכי בזה שהיתה ממחייבי הגלות היא כבר „כת של מתבוללים", וכי מה היתה ברוסיה „האגודה להשגת זכויות"? ועל דגלה הלא נמנו גם ש. לוין, ש. דובנוב ועוד כמוהם?! וכמה מן הסילוף יש במשפטו שהוציא כי הזרם של ה„אוניאוניה" היה זרם של התבוללות, ושנלחמה עליה הסתדרות זו כדי להתוות את דמותה של יהדות רומניה בתור הניגוד לזרם הציוני...

ומה רב הצער שעם הפסקת החיים הצבוריים והרוחניים של יהודי רומניה ובסרביה בכלל ו„יהודי קישינוב" בפרט, נסתם הגולל גם על הסתדרות ה„אוניאוניה" שגם עם כל סטיותיה ודעותיה השליליים לגבי תחיית האומה, בכללה הרי בכל ימי קיומה ולפי דרכיה היא נלחמה מלחמת קודש לשוויון ולהצלת כבוד ישראל בגולה באחת הארצות שהעריצות ומשטמת ישראל היו יסוד מוסד למדיניותה המונרכית מאז קמה ונפלה — אף לא תוסיף קום (כ"י).

חסידות והשכלה (עמוד 35).

עכשיו שעברנו על ה„שלבים" ועמדנו במקצת על רוחב ידיעותיו ורב כשרונו של המחבר להיותו יוצר יש מיש — ויצא אין... הננו נכנסים דרך „שער" לבן וניר־חלק אל תוך עצם

*) דורות האחרונים. ש. דובנוב כ"א, עמוד 47.

ה„חיבור" הפותח עם „שלאַגר" מרתק וצעקני, זה הפרק: „חסידות והשכלה". שני הזרמים הללו, שעם כל היותם מנוגדים בעצם מהותם הלא מטרה אחת ומאוחדת היתה להם, והיא: חידוש החיים היהודיים; והרי לא על תולדותיהן והתפתחותן בכלל אנו רוצים לשמוע מפיו של המחבר, היות וכבר קדמוהו בזה אחרים וגדולים שקטנם עבה ממתניו; אף לא על הסגנון והסדר להרצאת הדברים נדון אתו, אך מה שמעניין אותנו במיוחד היא לדעת מה היתה השפעתם של שני הזרמים הללו בראשית הופעתם, על חיי היהודים בעיר־ואם זו ששמה קישינוב, ושהמחבר — לפי דברי המעריך ז. ב„דבר" — „השקיע עמל כה רב ומרץ לא ישוער באיסוף החומר ממקורות רבים מאד ומפוזרים מאד, ועלתה בידו לתקן את העוול כלפי קהילה זו שידעו עליה כה מעט על תולדותיה וחייה", ואם זה באמת ככה, הרי אנו תאבים לדעת מה הצליח לדלות מהחומר הרב הזה, ומה החידוש שבא לגלות לנו בספר מיוחד שלו; מה נשתנה בחיי היהודים בקישינוב הצעירה בהשפעת הפריחה של החסידות, שחלה לפי דברי המחבר בשנת תק"י (1750), ובמה נבדלו חייהם באותה התקופה מהחיים הצבוריים שלהם בטרם שהופיעה כאן החסידות.

ומה רבה וגדולה היא האכזבה, כי עם קריאת חצי העמוד (37) הראשון לפרק זה, מזדקר מיד לעינינו מין פסיפס של טלאי על גבי טלאי שאין אחד מתאים לשני לא בצבעו ולא בתארו; שפע של קטעים ושברי פסוקים הסותרים את עצמן בהבדלי זמן ומקום; בהם גם אסמכתות שאין להם כל קשר ויחס ישר לבסרביה בכלל ולא לקישינוב בפרט, וכל הפרשה שהמחבר דן בה היא מופרכת מעיקרא דדינא.

אם לא לחזור על דברינו מה שכבר הוכחנו למעלה (דף 4) כי עדת קישינוב קמה בהרבה שנים לפני אותו התאריך שהמחבר נוקט שוב כנקודת־מוצא להנחתו כי הפעולה הציבורית בקישינוב מתחילה משנת תק"י (1750) בערך; הרי אין לסלוח לו את הסילוף הזדוני לגבי תולדות החסידות בהניחו כי שנת תק"י (1750) היתה

תקופת פריחתה וגידולה של החסידות בחלק זה של יהדות מזרח אירופא. לוא היה לו רק מקצת מהנימוס כלפי הקורא התמים, היה מטריח את עצמו לעיין ורק להציץ בספר תולדות החסידות לדובנוב (ח"א דף 37) ושם אנו קוראים בפירוש כי תולדות החסידות מתחלקות בפרטיהן לארבע תקופות, ותקופה ראשונה מן שנת ת"ק ועד תקמ"א (1740—1781) היא „תקופת הצמיחה" שלה, שמקיפה את פעולתם של מיסד התנועה ר' ישראל בעש"ט, תלמידיו הראשונים המגיד ממזריטש' ור' יעקב יוסף מפולנאה זצ"ל, ושנות הפולמוסים הראשונים בין החסידות והרבנות.

העובדא שהמחבר מציין כי בבסרביה, כמו בוואלאכיה־מולדובה, לא נתקבלה החסידות בשום התנגדות מצד הרבנים, אין להציג זאת ע"ח פריחתה של החסידות, אלא על נצחונה הגדול, כי בעצם „תקופת הצמיחה" ובראשית הופעתה הצליחו גדולי מנהיגיה לכבוש בגלילים ידועים וחשובים את הקהלות... התבצרו בהן, הנהיגו בבתי־הכנסיות את נוסח תפילתם וסדריהן; מינו לקהילות רבנים ושוחטים, מלמדים ומגידים מתוך מעריציהם, והשתלטו בם על החיים הציבוריים ללא כל התנגדות.

ושבשתא — כיון דעל על.

כשהמחבר מניח כי א) החסידות מדרום רוסיה — בניגוד לזו מהצפון — טפחה „צדיקיות" שלא חייבה את מאמיניה לעסוק בלימוד התורה והתלמוד, וב) שצדיקיות זו מצאה קרקע פוריה בקרב הקהילה הצעירה בקישינוב" — הרי יש רק לתמוה איך אדם זה לא חלי ולא מרגיש כי אותה האסמכתא גופא, מה שהוא מביא לביסוסה של הנחתו בשם דובנוב (דברי ימי ע"ע ח"ח דף 229—234), מטפחת על פניו וגורסת דוקא את ההיפך מדבריו, כן אנחנו קוראים שם דף (230) לאמור: „בצדי הצדיקיות" המעשית המנצחת, שעשתה סחורה במופתיה והפיקה תועלת מקלות דעתם של ההמונים. עוד לא פסק תלמוד תורתו של הבעש"ט והמשך התפתחותה". ומכאן הרי אין כבר כל יסוד גם להנחתו השניה שהבאנו למעלה, ולא רק מפני ש„צדיקיות"

אשר לא חייבה את מאמיניה לעסוק בתורה, לא היתה בכלל במציאות, ויכלה להווצר רק במוחו של מחבר כמוהו; אלא שבקישינוב הצעירה — כפי שהמחבר בעצמו מעיד — כיהנו בכתר הרבנות לא סתם רבנים — אלא רבנים חסידים שהיו למדנים מופלגים וגאוני ארץ, ששמם היה מפורסם בקהילות ישראל כמחברי ספרים תורניים, מטיפים למוסר בכל עת מצוא, ומגידים מעוררים את ההמונים לתורה ולחכמה...

ולאחרי שתי ההנחות הללו שהפרכנו אותן, אין אנחנו מתפעלים כבר לגמרי מהפנינה המקורית שהמחבר מעלה תיכף לזה על הגליון ומשמיענו דברים אבסורדיים כאילו „הקהילה הצעירה בקישינוב, כפי שהזכרנו כבר, שימשה לה יאסי כמרכז הרבנות, בכל זאת עוד בראשית צעדיה שאפו יהודי קישינוב לעצמאות רוחנית מה שמוכח מן העובדא שעוד במחצית השניה של המאה הי"ח כיהנו בה בכתר הרבנות רבנים — חסידים ששמם היה מפורסם בקהילות ישראל, וע"י כך היתה קהילת קישינוב למרכז החסידות" (פיזור שלי).

זאת אומרת: התמרדות נגד המרכז ביאסי!! וכאילו כל הפליאדה של גדולי החסידות והרבנים שכיהנו בקישינוב הם רק תוצאה משאיפתם של יהודי קישינוב לעצמאות רוחנית — — — —

מי, מה, מה? מאיזו מקורות שאב את כל זה? על איזה יסוד באו דברי הבל ורעות רוח כאלה? „קישינוב מרכז החסידות" — עורבא פרח!!

אמנם, לשיא שכזה, שרשימה קצרה בת שש עשרה שורות תכיל כל כך סתירות ופירכות — בחינת „נח עם ז' שגיאות" — לאו כל היסטוריון בישראל זכה! תוסיפו לזה גם את הטשטוש בגבול התאריכים, כי המחבר מתחיל את רשימתו מראשית הערות הצבורית בקהילת קישינוב שחלה — כאילו — בתק"י (1750) וסמוך לזה, בדיוק בשורה השביעית הוא כבר עומד בשתי רגליו בתקופת ר' שניאור זלמן זצ"ל, היא שנת תק"ס (1800) (לפי הערתו לעיין בדובנוב) — והרי המערכה שלנו שלימה!.

טוכשהמחבר מתחיל להתלהלה בהקמת תיאוריות והנחות מקוריות משלו, יש לו גם דרך יותר קלה להנפש בה: הוא זוכה כאילו מן ההפקר, מעתיק לו כמה קטעים מפה ומשם, מאחה אותם בתפרים לבנים, ובלבד שיצא פרק להשמנת ספרו... לעתים הוא משתמש בקמחא טחינא שניתנה לו ביותר קל לעיכול, ואין העין הבלתי בוחנת עלולה להכיר אף שבאה אל קרבו.

וכי מי מהקוראים יבוא ויגלה כי כמעט כל הפרק על „רבני־קישינוב" (35—37) לקוח מתוך החוברת „כרוניקה של יהודי בסרביה" לא. ליאן, (עמודים 17—19), ולשם הסוואת הפלאגיאט הוסיף מספר שורות נופך משלו עם תוספת של שלש „הערות" למטה בשולי הגליון, שבאות כאילו לחזק את האמור בתוך הטקסט, ובאמת אינן אומרות ואינן מוסיפות כל חן לא למחבר ולא לבעליהן.

כן, למשל, הערה מס׳ 2 באה לחזק את הדעה כי את בית החולים העברי בקישינוב בנה הרב ר׳ חיים ז״ל מטשרנוביץ, ומסופר בה כי בחגיגה שנערכה במלאת 100 שנה לקיום ביה״ח נאם הרב י. ל. צירלסאהן ז״ל על חשיבות המוסד, ותבע למענו עזרה נוספת, ואת הנאום אפשר לקרוא בספרו „לב־יהודה" שהופיע בקישינוב בשנת תרצ״ו. אבל בהערה חסרה השנה שבה נשא הרב את נאומו, ומה הרבותא בסיפור המעשה על החגיגה בלבד. ואנחנו הלא הוכחנו כבר למעלה (דף 18) כי ביה״ח היה קיים בהרבה שנים לפני בואו של הרב ר׳ חיים מטשרנוביץ לקישינוב, אמנם זה אינו משנה את המפנה שבא בימיו בחיי היהודים בקישינוב, אלא מאי, לפי דברי המחבר מתקבל כאילו המפנה בא הודות ליזמה של הרב ר׳ חיים ז״ל, ולפי המקור (א. ליאן שהמחבר מעלימו) יוצא שהמפנה בא עם שנת 1812 — שנת סיפוחה של קישינוב לרוסיה.

ובהערה מס׳ 3 רצה כנראה המחבר שנדע כי איננו קטלא־קניא בעלמא, וכי הוא בא במגע ומשא גם עם רבנים בישראל ומספר כי

שמע מפי הישיש הרב ר' קאלקער ז"ל (סאראקי) מה שזקנים מספרים כי הרב ר' חיים מטשרנוביץ ז"ל כשהיה רב בבטושאן לא נחה דעתו מזה שבחורי ישראל יצאו במחולות ביום הראשון לשבוע עם ריבות המקום בנות הארץ... אמנם גם המשורר א"ב גאטלובר בזכרונותיו מספר זאת, — ואם אינני טועה קראתי זאת פעם גם באחד מספרי החסידים, — אבל שמה הספור הזה במקום ובזמן, וכאן — מה בא לחדש?

והערה מס' 4 היא סתם מראה מקום ל„שרי־המאה" להרב פישמן המאשר כי אמנם הרב ר' אריה ליבוש מלאנצהוט היה גאון ורב בתורת הנסתר, ונתמנה לכהן רב בקישינוב בשנתים אחרי הרב מטשרנוביץ; וכאן, כנראה, שכח המחבר כי בהתחלת דבריו באותו הפרק הוא מביע הנחה כי יהודי קישינוב מתוך שאיפתם לעצמאות רוחנית, כאילו ניתקו את הקשר עם יאסי מרכז הרבנות" וכאן הוא כותב: „לאחר התערבותו של הרב יהושע העשל מאפטא, רבה של קהילת יאסי, התמנה הרב מלאנצהוט להיות רב לעדת קישינוב" — סתירה בולטת להנחתו, ולא זו אף זו התערבותו של הרב מיאסי אינה מדויקת, לוא ידע המחבר לעיין בהקדמה להספר „גבורת אריה" אשר להרב מלאנצהוט, והיה יודע כי לא הרב מיאסי התערב בעניני יהודי קישינוב נגד רצונם, אלא שהאחרונים מרצונם הטוב פנו להרב מיאסי והפצירו בו שיבחר להם רב מתאים לכסא־הרבנות אשר ישבו עליה גדולי ישראל כהרב מטשרנוביץ וקודמיו, והרב מיאסי נתן להם את בעל ה„גבורת־אריה"...

ועד כמה שהמחבר אינו בקי בלשון־חסידים ונוהג לעתים גם זלזול בכבוד הרב ויהא זה גאון בישראל, מבלי לדייק ב„תואר" הנהוג, יש לראות מזה שהוא כותב סתם „שמרל ווארכובקר" ולא „ר' שמערל" או „משה מסאבריאן" ולא „ר' משה"; או הרב „מוטל פרנקל" ולא הרב „ר' מרדכי פרנקל", שכולם העריצו אותו ונקרא בפי כל „ר' מרדכי הרב מסמילא („סמילער רב"), והיה רב בסורוקי, אבל כל זה יש לו אמתלא כי ככה מסומנים שמותיהם גם במקור הרוסי אצל

ליאן; אבל כשהוא כותב „ר' זלמינא בר' מרדכי שראגרודסקי" זה כבר גובל בעם־הארצות" מבלי להרגיש אפילו את הצד המגוחך שיש בדבר, כאילו כתב במקום הרבי „ר' אלתר מגור" — „הרבי ר' אלתר גורסקי", או במקום לכתוב „הצדיק ר' דוד משה מטשורטקוב" היה כותב „ר' דוד משה טשארטקובסקי"... וסופר בישראל שיש לו פרטנזיה להיות היסטוריונה של עיר ואם בישראל צריך לדעת כי אם לגבי בן־אדם סתם גורסין „חן המקום על יושביו" עאכו"כ לגבי גאון וצדיק, מקובל לציין תמיד את המקום שבו חנה ולא רק מפני שצדיק בא לעיר בא זיוו, בא אורו, אלא מפני שחן המקום גם עליו. ו„ר' מרדכי שראגרודסקי" זה לא היינו־הך עם ר' מרדכי מ„שראגראד"... ואמנם גם במקור הרוסי אצל ליאן כתוב „שראגרודסקי", אבל ברוסית שאני, זהו סגנונה של השפה הרוסית לקצר ובמקום ה„מ" „מן" בא בסוף „סקי", אבל בעברית — הרי זה נותן טעם לפגם...

ראשית ההשכלה (דף 37)

ואחרי „פרקי החסידות" ו„רבני־קישינוב" הננו מגיעים לתולדות „ראשית ההשכלה" בקישינוב, וזהו החלק השני של ה„שלאגר" שהמחבר התמודד בו להיותו גם הוגה־דעות ויוצר תיאוריות מקוריות משלו.

והרי משהגיע כבר לדון על ראשית ההשכלה בקישינוב, היתה לנו הרשות המלאה להאמין כי בודאי ישפוך אור על דרכי ההשכלה כאן ועל מהותה של הרוח ההשכלתית הזאת שמשכילי קישינוב נתפשו לה בראשית התפתחותה; האמנו כי בראש וראשונה יבהיר לנו אם היתה זאת רוח ההשכלה הברלינית או השכלת בראד (גליציה — אודסה) ומה הנה צנורות ההשפעה שדרך בהן חדרו והגיעו קרני הזוהר הראשונות לערבה שוממה זו ששמה „בסרביה", וכ"כ מה היו הפעולות והמפעלים הראשונים של לוחמי ההשכלה — אם היו — כאן כאלה?!

אך על כל זה מחבר דנן עובר בשתיקה גמירא, ולא „פסיפס"

מופיע כאן לעינינו אלא ממש גרוטסקה מפליאה, שלשם הקמתה הזמין שני אדריכלים מחו"ל, ואלה הם ההיסטוריונים שכתבו גם הם על ההשכלה בין יהודי רוסיה — ד"ר יוסף מייזל (בגרמנית) ויעקב רייזין (באנגלית). ונשאלת השאלה: המבלי אין צרי בגלעד? מה המריץ את המחבר להרחיק את עדותו ולהסתמך דוקא על שני סופרים שספריהם אינם שכיחים ואינם ידועים להקורא העברי? וספק רב הוא גם אם הם הכירו את ארחם ורבעם של יהודי קישינוב; ואם ידעו בכלל את דרכי חייהם הרוחניים והכלכליים.

אבל גדולים חקרי לב אדם שתאוות נירון־קיסר אפפה אותו ורצה להיות לא רק סופר בישראל אלא דוקא — אם לא משוררה — לפחות היסטוריונה של עיר ואם בישראל זו שחכתה לגואלה בכל ימי קיומה, ועכשיו כשהושמדה ונחרבה — ל"יד ושם" ולמזכיר נשכחות, שיהיה נאמן לעצמו ולמציאות ההיסטורית.

ובתמהון לבב קראנו את ההסברה המקורית שמחבר דנן משיב על שאלה שיסודה אמנם במציאות, והנה:

„ההשכלה — הוא כותב — נתקלה בקשיים לא מעטים בקרב יהודי קישינוב, ויש לתמוה: איך זה קרה בכ"ז שלמרות התנגדותם העזה של שליטי העדה הם הרבנים הגדולים מהזרם החסידי הצליחה לפרוץ לה דרך בין היהודים כאן שהיו רחוקים בהחלט מכל הזרמים החברותיים שהתפתחו מימי מנדלסון ועד ימיהם? **(כאן הוא מציין בשולי הגליון בהערה לראות בספר „השכלה" (בשפה הגרמנית) לד"ר יוסף מייזל פרקים ב, ה, וכן בס' „תנועת ההשכלה ברוסיה" (באנגלית) מאת יעקב רייזין, והוא מיישב את שאלתו בהסברה מקורית כזו:**

„שקהילת קישינוב לא השלימה עם החסידות ששלטה אז ברחוב היהודי, ועם האמונה העוורת שהרב החסיד הדריך בה את קהילתו. ולא קשה היה לערער את אמונתו של החלק בעל ההכרה אשר חיפש כבר בחסידות גם בסיס עיוני. וכאשר הממשלה הרוסית התחילה בשנות ה־30 לחפש דרך איך להתחכם על ה„השפעה המזיקה" (מרכיים של המחבר) של יהודי רוסיה ע"י

חינוך מחדש של ההמונים, למרות כל הגזירות והרדיפות של המשטר הצארי נגד היהודים, מצא נסיון זה קרקע פוריה בקישינוב וככה קם ביה"ס הכללי ששאף לפתוח אשנב לדור הצעיר לעולם הגדול". —

ובטרם נבוא להפריך את כל הפילוסופיה המילולית של המחבר, הבנויה על דעה שגיונית ומחוסרת כל יסוד מציאותי, מענין אותנו לדעת: א) לשם מה באה ההערה לעיין בספר ה„השכלה" לד"ר מייזל בפרק ב' שאין בו כל רמז ושייכות לענין ההשכלה בבסרביה, כי כולו הוא מוקדש לתקופת מנדלסון וה„מאספים". וב) מה השייכות של הקטע מזכרונות המטיף מאסליאנסקי, שהמחבר הכניס כאן באמצע הדיון על ביה"ס הראשון בקישינוב שהוקם בשנת 1938, ומאסליאנסקי עבר ביעף את קישינוב בחמשים שנה אחרי זה — בשנת 1891 והוא מספר כי „בשעה שנשא את מדברותיו בביהכ"נ הגדול שבו היה מתפלל ודורש הג' ר' חיים (צ'רנוביצר) קמה מהומה ב„עזרת־נשים" מגודל הלחץ והדחק, והיה מוכרח להפסיק ולרדת מהבמה. וחסידים רבים ראו בזה מעין מופת" — **מה זה שייך לביה"ס ולההשכלה בקישינוב בראשית התפתחותה? —**

ותיכף אחרי הטריז עם ספורו על מאסליאנסקי הוא מחזיר אותנו שוב לענין ביה"ס וכותב:

„ההיסטוריון של ההשכלה ד"ר יוסף מייזל מזכיר שבהקמת בית הספר בקישינוב סייע הרבה אחד מחשובי המשכילים באודסה אברהם שטערן שהוא דאג גם להבטיח את המורים הראשונים בעלי־שם שניהלו את בית הספר ביניהם המשורר המתמטיקאי אייכנבוים, ד"ר גורוויץ וגולדנטל". —

הרי לא אבא להציל את כבוד הד"ר מיזל ולהעיד עליו כי הוא יודע היטב שהחכם ר' אברהם שטרן הידוע כמתמטיקאי גם הוא וממציא מכונת החישוב, חי בוורשה ואין לו כל קשר ושייכות לבתי הספר באודסה ובקישינוב; ד"ר מיזל איננו זקוק בכלל להמלצות, היות והוא מדבר בפירוש על בצלאל שטערן מנהל ביה"ס באודסה,

ואין גם להניח כי נפלה כאן טעות הדפוס באשמת ה„בחור־הזעצער"... אבל לשם סתירת כל התיאוריה המקורית של המחבר אשר הבאנו למעלה, ובשביל להוכח כמה מן הסילוף והפטפוט הכניס המחבר בדברי הד"ר מיזל, כדאי וכדאי להביא את כל דברי הד"ר מיזל וכפי שנאמרו על ידו שם בפרק ה' (עמוד 77):

„באותו הזמן (1838) נפתחו בתי ספר בקישינוב ובריגא. הראשון היה במדה ידועה סניף מביה"ס באודסה, וכנראה באה היזמה ליסוד בתי הספר הללו, מאת מנהל ביה"ס האודיסאי (ד"ר שטערן) שהודות להשפעתו על הגנרלגוברנר ווראנצאוו הצליח להעביר זאת. יש שסוברים כי זאת היתה יזמה אישית של ווראנצאוו, בכל אופן ד"ר שטרן לקח את הענין בתוך ידו מתוך מגע אמיץ עם השלטונות המקומיים. הוא נתמך בפעולתו ע"י הגוברנר פדוטוב שהתענין מאד במצבם החומרי של בתי הספר. תכנית הלימודים היתה כדוגמת ביה"ס באודסה עם קורס לארבע שנים; ועד שביה"ס נהפך למוסד ממשלתי, נמנו במנגנון המורים אנשי מדע מפורסמים כהמשורר והמתמטיקאי יעקב אייכנבוים, ד"ר הורוויץ וד"ר גולדנטל (מי ששמש אח"כ פרופיסור באוניברסיטה בוינא.) שהיו מוכרחים לנהל מלחמה קשה ביחסים ששררו אז בקישינוב, באדישות התושבים ובמדה מסוימת גם בהתנגדותם". —

הרי דברים ברורים. אלה הם תולדות הקמת ביה"ס בקישינוב ומצב הרוחות ששרר שמה לאותה העת.

וכאן עלינו לציין כי ד"ר מיזל, ככל ההיסטוריונים הכלליים, הלא לא בא לכתוב במיוחד את תולדות ההשכלה בקישינוב, ורק לפום ריהוטא הוא מזכיר את הקמת ביה"ס בה, בהסתמכו גם הוא על א. ליאן הכותב באותו הרוח („כרוניקה ליהודי קישינוב" חוב' ב' עמ' 4—3). אך ענין אחר לגמרי הוא מחבר דנן שבא באופן מיוחד לכתוב את דברי ימי היהודים בקישינוב, חייהם, מוסדותיהם וכו' וכו'. וכל פרט ופרט ודורש כבר נפוי בשבע נפות; עאכו"כ שאסור היה לו

למחבר להקים תיאוריות משלו, שלעתים לא רק שאין להם כל בסיס ויסוד, אלא שהם גם סותרים ומהרסים את היסוד; נבנים על הדמיון ומסלפים את המציאות.

ומחובתו של המחבר הרי היתה צריכה להיות קודם כל לתקן גם את העוול כלפי מנהליו הראשונים של ביה"ס, שזכותם וזכרונם קופחה באשמתו של הכרוניקן א. ליאן אשר פסח עליהם ולא הזכיר את שמותיהם; בחוברת ב' (דף 4) של ה„כרוניקה" רשם כי למפקח. ביה"ס נבחרו אנשים מפורסמים כיעקב אייכנבוים וד"ר גורוויץ, ולאחר זמן גם י. גולדנטל. ובעקבותיו כבר יצאו כל רושמי הרשימות שבאו אחריו כמו הד"ר מיזל וכל הקודמים אותו, מבלי שידעו לדייק כי המשורר ר' יעקב אייכנבוים הלא בא לקישינוב בשנת 1844, ז. א. שש שנים אחרי היווסדו של בית הספר, והרי חשוב מאד לדעת מי ומי עמד בראש ביה"ס מיום היווסדו ועד שבא איכנבוים לקישינוב.

אך מה למחבר דנן ולחקירות יבשות כאלה הדורשות חיטוטים והתעמקות מיוחדת. הוא — לבו נתון יותר לעניינים סנטימנטליים המגרים את הפנטסיה ומלהיבים את הנפש... הוא — שראה בדמיונו העשיר את האוכלוסיה היהודית בקישינוב מראשית התהוותה וכולה מאורגנת בארגון הדמוקרטי „חברה־קדישא", ואחרי זה הוא רואה את „יהודי־קישינוב" כחטיבה מיוחדת ומגובשת, בעלת קו מוצק מבחינה חברותית ויחד עם זה היא מפולגת רק לשני מעמדים „חסידים" ו„משכילים" ומשום כך הרי הוא כותב: לא חסרו התנגשויות רציניות בין החסידים ואנשי ההשכלה שהתחילו להתבצר עוד יותר בשנות ה־50. וכאן הוא מסבך את עצמו ואת הקורא התמים באיזה „מעשה־נועז" מצד המשכילים, וב„פרשה עגומה" בעולם החסידות; ואת שני הדברים הללו, הרחוקים אחד מן השני גם בזמן וגם במקום הוא מערבב אותם יחד בחינת „היה כורך מצה ומרור"; וכשהוא מספר לקורא כי „משכילי קישינוב הבינו שלמען הצלחת פעולותיהם יש למנוע ישיבת קבע של צדיק במקום. מתחיל הקורא לנחש כי הוא מתכון עם זה לה„מעשה־נועז" שהזכיר, ובעוד הוא תאב לדעת את הפרטים בנידון

זה, מכניס אותו המחבר בענין ה„פרשה העגומה" על מאסרו של הצדיק מריז'ין ז"ל. את סבת המאסר הוא מיחס להתלשנה בפני הרשות ש„הצדיק נוהג כמלך היהודים ושהוא עלול לפגוע במרות השלטונות". ואם תבא ותאמר: והרי כל ההיסטוריונים מציינים כי הסבה העיקרית שעליה נאסר היתה הלשנת ה„מוסרים" כי הריז'נאי צוה להרוג את שותפם בדונאיעוויץ, הרי זה לא איכפת לו, אם כי הוא מסתמך שם על ספר „החסידות והחסידים" להורודצקי ושם נאמר בפירוש: כי מקרה דונאיעוויץ הוא שהביא את האסון הגדול לר"י מריז'ין", אבל המחבר רוצה להיות מקורי ומה מענין אותו המציאות ההיסטורית; הוא מקים לו סינטזות משלו ותיאוריות משלו, אם כי לעתים אף אינו מבחין בין קלא־אילן לכרתי... על מאורעות היסטוריים הוא פוסח, אך איזה ריפורטז'ה שנכתבה ע"י סופר לפום ריהוטא ובטרם שנחקרה די־צרכה על אמיתותה; או איזה אגדת־עם שטרם עמדו על נכונותה ההיסטורית, אצלו זה כבר „היסטוריה" עוברת לסוחר.

ואגדת־עם שכזו, אשר אמיתותה טרם נחקרה, ולא רק שהיא מוטלת בספק, אלא שאין לה כל יסוד היסטורי, היא ה„מעשה־נועז" על דבר הנסיון שכאילו אחד מבני הצדיק מרוז'ין בקש רשות מהממשלה הרוסית להתיישב בקישינוב אלא — המשכילים הם שהפרו את הנסיון הזה ויחשוב להם זאת למעשה נועז. אמנם — המחבר מסתמך על היסטוריון החסידות הורודצקי ומציין בהערה לראות בספר „החסידות והחסידים" (ח"ג, קיג.), אבל עובדא היא כי הורודצקי הלא איננו מביא זאת כאמת היסטורית משולבת אל תוך מאמרו על הצדיק מרוז'ין ז"ל, אלא בסוף מאמרו ולמטה, בשולי־הגליון, הוא מציין בהערה בעלמא לראות בספר „כתר־כהונה" לצדרבוים כי שמה מסופר ענין זה וזה. והרי לא הורודצקי אחראי לאמיתת „מעשה־נועז" זה אלא צדרבוים שמדרכו לא הצטיין בהתעמקות וחקירות בענינים היסטוריים, ובמלחמתו נגד החסידות הוא מספר זאת כסיפור מפי העם וללא כל בירור לאמיתת הדברים שנכתבו על ידו בשנת תר"כ (1860), וזה היה רק שמונה שנים לפטירת הצדיק מרוז'ין ולא ידע אפילו לקרוא בשמו

של בן זה אשר אתו קרה ה„מעשה־נועז" הנ"ל, וגם ההגיון וגם המציאות אינן מניחין את הדעת שזה קרה באמת. והרי ידוע עד כמה הממשלה הרוסית רדפה בימים ההם את הצדיקיות בכל רחבי רוסיה, ושר הפלך בקישינוב שהיטב חרה לו על דבר ה„פספורט" שהוציא בהיסח הדעת (ואולי נגד „מנחה") ע"ש הצדיק מרוז'ין בברחו ליאסי, ולוא באמת באה לידו בקשה כזו מאחד מבית רוז'ין, אין כל ספק בזה שדחה אותה בשתי ידיו, ומעצמו, והיה מיותר לגמרי התערבותם של משכילי המקום. רבים מהקשישים ששאלתי את פיהם לא שמעו על זה גם מאבות אבותיהם, ומה היסוד והטעם לדברי המחבר בכתבו כי "הדבר הזה הסעיר את חסידי קישינוב נגד המשכילים, וכי חטא זה לא נסלח למשכילים עשרות בשנים". — מאיזה מקורות שאב זאת ומה הפירוש לסוף דבריו כי „הקשר עם שלשלת הצדיקים מסדיגורא התחזק (הקשר של מי?) אם כי ברבות השנים תפסו צדיקים אחרים את מקומם של הסדיגוריים...

מה הפירוש: תפסו? איזה צדיקים? איזה מקום?

סתם מלים! מלים בעלמא ולא יותר.

הישיבה מרכז רוחני (דף 33).

יא בעצם — הרי גם ה„ישיבה", שנוסדה בשנת־תר"כ (1860) כמרכז תורני של זרם החסידים, שייכת לראשית ההשכלה בקישינוב, ולדברי המחבר המנית כי נוסדה כתוצאה מההתנגשויות בין אוהדי ההשכלה ובין החסידים היות והתחילה תסיסה למען הבטיח תוכן לדור הצעיר לילמודים תורניים רציניים יותר.

הרי יש מזה להסיק כי הדחיפה להקמת המוסד החינוכי הזה באה ג"כ מידי ההשכלה — אם כי בעקיפין.

אבל כאן אנו נתקלים במשפט אחד שהיינו רוצים להבינו, וקצת קשה להלמו. כשהמחבר כותב: לא קל היה למצא חבר למדנים שיעמדו בראש הישיבה, הואיל וחסידי קישינוב רצו שגם המוסד התורני הזה יעמוד על טהרת „השיטה החסידית" — אין אנחנו יודעים לאיזה

„שיטה חסידית" המחבר מתכוון, אם לשיטה זו שהזכיר לנו בראש מאמרו: השיטה הצדיקית שאינה מחייבת את מאמיניה לעסוק בלימוד התורה והתלמוד — אזי לשם מה ייסדו את הישיבה?! וכשהוא אומר בהמשך דבריו: אבל ראשי הקהל בקישינוב השיגו את מבוקשם ובראש הישיבה עמד בראשונה חסיד חב"ד ואחריו בא „חסיד קרלינר" — הרי אין להבין מה בכל זאת רצו החסידים אשר — לדברי המחבר — מוסד חנוכי זה הביא אפילו לידי התאוששות גדולה של זרם החסידים, ובמה נבדלו מהם ראשי הקהל שלפי מבוקשם הועמדו בראש הישיבה מנהלים חסידיים?!

אין להסכים עם המחבר כי „הישיבה" בקישינוב היתה היחידה בכל דרום רוסיה. עד כמה שידוע, היו לאותה העת עוד „ישיבות" גם בערי הפרובינציה שבפודוליה, וואהלין וחרסון שבראשן עמדו גדולי החסידות ומופלגי תורה, אבל זה לא מקטין גם את ערכה הרב של „הישיבה" בקישינוב וחשוב לנו כל פרט ופרט בשייכות למהותה ואיכותה בחומר ברוח, ועאכו"כ שכל מאורע או שנוי שבא בקיומה והתפתחותה חשוב לדעת בדיוק את פרט השנה שהשינוי בא ולא רק מבחינה היסטוריוגרפית אלא גם — ובעיקר — מבחינת התפתחותה ופרסומה ברחבי בסרביה ומחוצה לה. ומשום כך אסור לפסוח על השגיאות שנפלו ב„פרט השנה" ליסוד הבנין החדש של הישיבה והמחבר לא ראה לתקנן בשעת ההגהה. כשהוא כותב בדף 40: „עד שנת תרס"ח כשהישיבה עברה לדירתה החדשה" וסמוך לזה בדף 41 הוא משבש וכותב שתי פעמים „תר"ס" במקום „תרס"ח", הרי זה כבר לא שגיאת הדפוס באשמת „הבחור־הזעצער" אלא שגיאותיו של המחבר בכבודו ובעצמו, ולא מפני שאינו יודע כי בשנת „תר"ס" טרם התחילו אפילו לבנות את הבנין החדש. בחוברת „סבא קדישא", זו חוברת היובל של הישיבה, מספר ר' משה'לע ק"מ ז"ל, כי בשנת תר"ס רק עלתה על מחשבתו להציע לחותנו הישיש ר"ש פ"מ ז"ל להקים בנין חדש בשביל הישיבה. וחוברת זו הלא היתה לנגד עיני המחבר, וזה מראה רק עד כמה גישתו היתה שטחית לגבי עבודה כה חשובה

ורצינית כהצגת מצבת־זכרונות לעיר ואם בישראל כעיר קישינוב ואישיה.

והננו מוכנים להסכים כי גם הזלזול בתואר לרבנים מופלגי תורה, מה שהזכרנו כבר למעלה, זה פרי הרשלנות והשטחיות המופרזות שהמחבר מצטיין בם. כשהוא כותב „ראש הישיבה מוטל פרנקל" הרי לא רק מהעדר התואר סולדת הנפש היפה, אלא שגם השם „מוטל" זמורת זר הוא. כי אנחנו שידענו את הרה"ג ר' מרדכי פרענקל ז"ל בסאראקי, מעולם לא שמענו שייקרא פעם ע"י מישהו „מוטל", כי בפי כל נקרא בשמו הנכון ר' מרדכי או „סמילער רב". ייתכן שיש כאן אצל המחבר גם טעות של שיגרא, היות ובסאראקי חי הרב ר' מרדכי שוחטמן ז"ל שבא למלא את מקום הרב פרענקל, והוא אמנם היה נקרא בפי רבים גם בשם „מוטל", אבל גם חילופי גברא לפי שנויי השם מטעה את הקורא ופוגם בהאמת ההיסטורית.

אמנם טעות לעולם חוזרת, וגרוע מזה כשהמחבר מתחיל בשבחו של ת"ח גדול ויחד עם זה הוא טופל עליו דברים שנשמעים לגנאי ולרינון אחרי מטתו של מת... מתכוון אנכי לשורותיו של המחבר אשר הקדיש לזכר ראש הישיבה ר' גמליאל ז"ל (שכהן כמ"מ הרב פרענקל ז"ל), ועל סמך רפורטשזה בעלמא, שנכתבה פעם ע"י אחד המשוררים, ומהכשרוניים ביותר, שבהתנשאו על כנפי הדמיון רשם זכרונותיו מימי ילדותו ובעודו ילד בן עשר או אחת עשרה שנים אמנם היה גם הוא, תקופה קצרה, מתלמידי הישיבה בקישינוב בימי ר' גמליאל ז"ל, ועם זכרונותיו היפים מאותם הימים, הקדיש גם לישיבת קישינוב פרק מיוחד. במכחולו הציורי וכשרונו הרב הצליח להעלות על הגליון אי־אלו טיפוסים שהיו הרוח החיה בחיי הישיבה ובתוכם גם את אישיותו של ראש הישיבה רבי גמליאל ז"ל. אך לב המשורר עמוק מני ים, ולפי איזה התרשמות דמיונית קמו לעיניו דמויותיהם של „שבתי צבי" ושל „יעקב פראנק" ומעין נושא לזה בחר בעולה־תמימה זו ש„רבי גמליאל" שמה. ומחבר דנן — הלא גם עגלה משולשת לא תכפר את עוונו כי בשתים שלש שורותיו פגע בשלשה ועשה להם שרות של דב. בראש

וראשונה פגע בכבודו של ת"ח זה שגם לפי דבריו הוא היה: עמוד התווך בחינוכם ולימודם של תלמידי הישיבה; ומי שהכיר אותו באופן אישי הרי יעיד כי היה גם תמים בכל דרכיו. כותב הטורים האלה הכיר את המנוח בהיותו חי עוד במושבה דומברובני (מחוז סארוקי) בה נשא את אשתו באבע נ"ע, וגם היא היתה בת ישראל כשרה ותמימה כמוהו — וכשעבר לגור בקישינוב כראש הישיבה, נזדמן לי לגור בביתו (ברחוב קאהולסקי 11) זמן מסוים, ואני יכול להעיד כי לא רק שהיה רחוק מכל הדברים המוזרים שהמחבר מרמז עליהם ומוסיף: „כפי שמספרים על כך אחדים מתלמידיו", אך לאמיתו של דבר — לא דובים ולא יער... תלמידיו החיים בארץ (לאריכות ימים) הסופרים א. שטייגמן, ד"ר י. קויפמן ועוד נדהמו ממקרא הדברים שנטפלו לאישיות זכה ותמימה זו, והם שהאיצו בי להזים את כל דברי הגנאי שמחבר דנן מצא משום מה להוסיף על דברי השבח שפתח בהם, ובזה עשה שרות של דב גם להקורא שעם קריאת דבריו לא ידע דמות מה ישוה לו ל„ראש הישיבה" שמחד — מכריו עוד מספרים דברי פלאים על בקיאותו ב„יורה־דעה" שחלק ניכר היה מקריא לתלמידיו בעל פה, ומאידך: לא חסרו כנראה (?) דברים מאד מוזרים בחייו הפרטיים שעל כך מספרים אחדים מתלמידיו, וכאן הוא מציין בהערה ומסתמך על הפרק בזכרונותיו של המשורר — אצלו הוא העתונאי הידוע י. ב. — ובזה הוא עושה גם לו שרות של דב, כי אין לי כל ספק שכל מה שכתב בזכרונותיו על יסוד אסוציאציה וזכרון מימי ילדותו, לא היתה לו שום כוונה זדונית כלפי מורו ורבו ר"ג, ופשיטא שלא פלל כלל שדבריו ישמשו פעם למי שהוא חומר להיסטוריה...

בין חסידים למשכילים (עמוד 41).

יב אנחנו — (אתה הקורא הנכבד ואני עבדך) — האמנו כי עם הפרק „ראשית ההשכלה" (עמוד 37) כבר גמרנו עם נושא זה ונוכל להמשיך בדיוננו על הנושאים הבע"ל.

אך לא כן המחבר דנן. כנראה הרגיש בזה כי ענין ההשכלה

בקישינוב עוד לא מחוור כל צרכו, (ובאמת זה ככה), והנה בא ושוב חוזר ושואל: מה היו הנצנים הראשונים של זרם ההשכלה כאן?

ובכן — דאוואי ס׳נאטשאלא! הבה ונתחיל מבראשית!

וכשמעינות השפע להקמת תיאוריות מקוריות משלו — דללו, והמחבר מרגיש כי אזלא קמחא מכדא, אזי הוא משנס את מתניו בגבור ציד — ופושט בגדוד... וכי מה? המבלי אין שבר במצרים? וכי חסרים חלילה עתונים, ספרים וחוברות?! והרי קטע מכאן, וקטע מכאן — ופרק שלם כבר מוכן.

והפרק הנוכחי, „בין חסידים למשכילים״ שאנו עומדים בו, על ארבעת עמודיו המלאים על גדותיהם, אמנם הוא כולו „יבוא־חוץ״, זאת אומרת: כולו מורכב ומחובר מקטעים קטעים השייכים לסופרים שונים (כמו לא. ב. גוטלובר, ש. רבינוביץ) והם הלא אינם בשיפוטי לדון בם ולחקור את דבריהם עד כמה הם מתאימים להמציאות או לא, אבל תיתי לו להמחבר על שהכניס את הקטעים הללו אל תוך ספרו, כי הודות להם לא רק שנתחוורו כמה דברים שהמחבר לא ידע לבררן כל צרכן, אלא „בהדי הוצא לקי כרבא״; אותם הקטעים שהוא מביא כדי להסתייע בהם לביסוס הנחותיו, הם הם שסותרים את כל התיאוריה שלו, אשר הקים בעמל כה רב; תיאוריה על איזה תנועה משכילית שכאילו קמה בקישינוב פעם, ושחוג משכילי קישינוב אלה התרכז סביב לביה״ס״ (עמוד 38) וכי „קהילת קישינוב — שכאילו התמשכלה בין לילה — תמכה בממשלה הרוסית שחפשה דרך להתחכם על ה„השפעה המזיקה״ של היהודים ע״י חינוך מחדש של ההמונים וביה״ס קם להנאתם ולשביעת רצונם״. והנה בקטע השני (עמוד 42) להסופר א. ב. גוטלובר אנו קוראים על ביקורו בקישינוב בשנת 1840, ומתוך דבריו אנו יודעים כי אם אמנם קרני ההשכלה בקישינוב כבר נראו אז באופק, ועשרות נאורים ומשכילים „האומרים לחכמה אחותי את״ האצילו מרוחם לחידוש החיים של ההמונים שם, אבל זה עוד רחוק מאד מהאידיליה המשכילית שהמחבר הקים מדמיונו. והמשורר גוטלובר לא רק שהוא מאשר את דברי הד״ר מיזל כי ביה״ס קם אך ורק ביזמתו

LIBRARY OF THE
HEBREW TEACHERS COLLEGE
BOSTON, MASS.

המלאה של החכם הנכבד ד"ר ב. שטרן דירקטור ביה"ס באודיסה, אלא הוא מוסיף ומספר כי לאינספקטור ראשון של ביה"ס נמנה על ידו החכם המפואר ד"ר משה לאנדו ז"ל, נין ונכד להג' ה„נודע ביהודה" ז"ל, אשר המורים מררו את חייו ומקץ שנת ת"ר (1840) התפטר ובמקומו בא הד"ר פנחס הורוויץ. ואם נוסיף לזה מדברי הסופר הידוע מנשה מרגלית המציין בספרו „דור ההשכלה ברוסיה" כי בראש ביה"ס הזה בקישינוב עמד חביב הבריות והג' ד"ר גולדנטל (שנתמנה אחרי זה לאחד הפרופיסורים באוניברסיטה בוינה) ובא אחריו המשורר יעקב אייכנבוים, וכולם הלא היו ידועים כמלומדים מופלגים ואנשי רוח, ואם המנהלים שעמדו בראש ביה"ס, מראשית היווסדו ועד בואו של איכנבוים, וכולם הלא היו ידועים כמלומדים מופלגים ואנשי רוח, ואם בכל זאת אף אחד מהם לא הצליח לרכוש את לבותיהם של יהודי קישינוב לטובת ביה"ס, הרי בהכרח שהיו דברים בגו, מה שהמחבר דנן, או שהתכוון לטשטש או — וזה יותר נכון — שלא תפש את כל המצב לא בעמקו ולא בהיקפו, ומדמיונו יצר מין אידיליה בין יהודי קישינוב שהתמשכלו בין לילה וביה"ס הלהיב אותם ושמש להם מגדלור, בשעה שהד"ר מיזל — אשר המחבר צטט אותו — ושם בספרו „השכלה" הוא מעיד ברורות על המלחמה הקשה שמנהלי ביה"ס היו מוכרחים לנהל עם התנגדותם של יהודי קישינוב למוסד ההשכלה הראשון הזה שהוקם ע"י ד"ר שטרן והסופר א. ב. גאטלובר, בקטע השני שהזכרנו למעלה (עמוד 42) מעיד גם הוא על הנגע שראה בתוך כתלי ביה"ס בשעת ביקורו בקישינוב, וזה הלא היה רק בשנתים אחרי שהוקם, ובמר לבו הוא כותב: „מרחוק נראה לי הבית הזה לבית נכון ונישא, וכמעט שקרבתי אליו לראותו מקרוב והנה נגע וקלון, שמה ושערוריה." אמנם ג"ב רואה את הנגע רק מסבת חילוקי הדעות של המורים אשר מרחוק באו הנה ומארבע כנפות הארץ, אבל יש יסוד לשער כי מלבד זה היו עוד גורמים ויותר חשובים, שהסבו לא רק לאדישות הישוב אליו, אלא אף להתנגדותו אל המוסד החינוכי הזה, שבהיפך להנחתו של המחבר, הקמתו ויסודו היו לא על טהרת ההשכלה בת השמים, אלא על אדני

ההתבוללות הרוסית, שרק רוסיפיקטורים מושבעים כהמשכיל א. ליאן (חתנו של איכנבוים) מחבר הקונטרסים „כרוניקה יהודי קישינוב" שמהם שאב מחבר דנן את רוב ההנחות ששמשו יסוד־פנה לספרו, ורק חוג המתבוללים הללו היו אלה ששש לקראת ביה"ס והתחממו לאורו. הסופר א. צדרבוים, עורך ומיסד „המליץ", בתולדותיו של המשורר יעקב איכנבוים כותב: בשנת 1844 הלך יעקב איכנבוים לקישינוב וישאר שמה שש שנים. רבות נשא כעס ומכאובות במקום ההוא וכל יגיעו היה לריק להטות את לב אחינו הקצינים לשלוח את בניהם לַביה"ס". — לא היינו יודעים מאיזה שכבה באו „אחינו הקצינים" הללו שאליהם התכוון צדרבוים, אך כידוע היו נוהגים בימים ההם לכנות בשם „קצינים" רק את אלה שעמדו בראש ההנהגה הצבורית או שהיו כדאים לכך, ובאמת הננו קוראים בקטע שהמחבר מביא בספרו (עמוד 21) מה„מליץ" (1865) ושם כתוב מפורש: „את הסדר ב„טקסא" לממכר הבשר הכניסו הנאורים ברצון קציני העיר" — הרי עובדא היא כי המדובר הוא לא בהמונים ההולכים בחושך, אף לא בחסידים חשוכים שאינם יודעים להבדיל בין יום ובין לילה; בין אור ההשכלה וחושך הבערות... ועד כמה פשה הנגע במוסד חנוכי זה — שהמחבר כה מתלהב הימנו — מוכיחה גם העובדא כי בגשת הממשלה הרוסית בהתחלת שנות החמשים (1852) לפתוח רשת של בתי ספר ממשלתיים ממדרגה ראשונה ושניה, ובשנת 1873 באה פקודה ממיניסטריון ההשכלה העממית לסגור את ביה"ס ממדרגה שניה מחוסר תלמידים בו (ראה ליאן: כרוניקה יהודי קישינוב חוב' ב' עמוד 5).

ויש איפוא לתמוה: מה היסוד לדברי המחבר המתמוגג מנחת וכותב: „משכילי קישינוב לא הסתפקו רק בשאלות חינוך הדור הצעיר בביה"ס, אלא שניסו להשפיע גם על הדמות הרוחנית של קַהילת קישינוב" (שם) הרי מה היא הדמות הרוחנית הזו שלקראתה הוא כ"כ שמח אלי־גיל ושמחה מה זו עושה: אדישות, התנגדות, ריב מורים, מורים ממררים את חיי מנהליהם (מנהלים כד"ר לאנדו, איכנבוים),

„הקציצים" אין לבם נוטה לביה"ס שנשאר ריק ללא תלמידים ובסופו — נסגר...

ואולי המחבר מתכוון לה„ישיבה" שלדבריו קמה כתוצאה מההתנגשויות בין אוהדי ההשכלה והחסידים", ושירתה — כדברי עדותו של המחבר — לא רק את קישינוב ולא רק את בסרביה, אלא היתה מרכז רוחני־תורני לרבים ממולדביה, פודוליה ואוקריינה". (שם עמוד 39).

אבל זה הלא היה מוסד החסידים...

וגם התאוננותו של גאטלובר (שם עמוד 44) על היחס האדיש והגס של משכילי קישינוב, להפצת ספרו „ממצרים", היא אופיינית מאד ומציינת עד כמה המשכילים בקישינוב בימים ההם לא היו נאמנים לדגלם, והכל עוד היה אצלם אך ורק חקוי לשם ברק חיצוני בלבד. מובן שהיו גם יוצאים מהכלל, בודדים ויחידים שגאטלובר אמנם מעלה אותם על נס ומונה אותם על אצבעותיו, אבל זה לא מונע לגמרי את המחבר מלסלף את המציאות, ובלי כל היסוס הוא מעלה על הגליון דברים שאין להם כל שחר. את המאמר „חינוך הבנים" שנתפרסם ב„המליץ" בתרכ"ד מאת המשכיל הידוע שלמה א. רבינוביץ, מאמר רגיל ככל המאמרים שנתפרסמו בימים ההם, ושבא לגנות את החינוך הקלוקל והבטלני ששרר בימים ההם לא רק בקישינוב עיר מגוריו, אלא בכל רחבי התחום היהודי. אבל המחבר הנכבד הופך את המאמר הזה לדברי פולמוס לוקלי ולהתחרות גדולה בין משכילי קישינוב וחסידיה, ושכאילו גרם לזה מאורע מיוחד — הוא כותב — שאירע לאחר מכן — שבשנת 1852 פתחה הממשלה בקישינוב 2 בתי ספר יהודיים נוספים". ולאמיתו של דבר הרי לא דובים ולא יער. שום מאורע מיוחד לא קרה, והממשלה הרוסית לא שפתחה שני בתי־ספר נוספים, אלא — כפי שהזכרנו למעלה — הפכה את ביה"ס הקיים לשני בתי ספר, אשר לא רק ה„נאורים" לא נטה לבם להם אלא שגם דלת־העם לא הסכימו לשלוח בהם את ילדיהם, ובאותו הקטע הגדול שהמחבר מצטט מתוך דברי המאמר „חינוך הבנים" הלא בעל המאמר מסיים ג"כ בכאב לב

ושואל: „מדוע לא ישלחו המה (העניים) את בניהם אל בית הספר אשר בפקודת הממשלה, למען ילמדו דעת ודרך ארץ?" ועוד פסוק אחד כתוב בקטע זה שהמחבר היה צריך לנקוט הימנו דבר מה גם לעצמו: כי אשר לא שמע יאמר שמעתי ואשר לא ידע יאמר ידעתי"...

והרי יש רק לתמוה על זה כי בו בזמן שהמחבר מצטט (עמוד 45) גם את הערתו הצודקת של עורך „המליץ" א. צדרבוים להכתב המשכיל הנ"ל מקישינוב — לאמור: „שטף רגשותיך פרצו גבול, וכי נחטא למטרה אם נוסיף לדבר סרה על דרכי אחינו אשר הרגלו בהם, וטוב לחשות לבלי לגלות רק טפח ולהרבות בשבח ההשכלה ובתועלתה" — הוא (המחבר) בכ"ז מוסיף לדבר סרה, ומתוך אותו המקור (המליץ) הוא מביא את כל פרשת החרם נגד בית ספרו הפרטי של י. צוקר, וקודא גם לזה „מחלוקת בין המשכילים והחסידים", בשעה שכל הענין הזה היה פרטי בהחלט, והרי הוא בעצמו מצטט את העובדא כי „אחרי בקורת קפדנית הוברר שהחרם אינו קשור ב„ראשי העדה" (שהיו אמנם ברובם שייכים להדור המסורתי הישן, אבל לגמרי לאו דוקא „חסידים" שלפי הרגלו של המחבר הוא נוהג לכנות את כל יהודי קישינוב אשר לא דגלו על מחנה בני ה„קדמא ואזלא" לפי רוח הימים ההם), והמחבר עוד מוסיף לחטוא בציינו (עמוד 46) כי סתם „קבוצת בני בלי שם" היו אלה שהפיצו את החרם... והרי מאותו המקור אנו יודעים, לפי שהובהר, כי אלה היו לא אחרים אלא קבוצת המלמדים בקישינוב שמספרם עלה אז כמאתים איש בערך, וזה היה משמע כמאתים ראשי משפחות שראו בבית ספרו הפרטי של צוקר סכנה לקיומם כמתחרה ושמא ישבור את מטה לחמם, וכל מלחמתם לא היתה כלל נגד ההשכלה, אלא היתה זאת מלחמה כלכלית טהורה, אשר חסיד העמלים יהעובדים כהמחבר, היה צריך דוקא לתמוך ולגמור על זה את ההלל... ועאכו"כ כי „משכיל" כמוהו היה כדאי לו עכ"פ לא לזלזל גם בעובדא משמחת זו, כי כבר בימי הבערות והחושך ששררו עוד בימים ההם בכל רחבי בסרביה זו, שרבים מציינים את ה„עם־ארצות" שבה, כבר נמצאו בקישינוב גרידא כמאתים „חדרים"

שבהם חונכו מאות ואלפי ילדים לתורה ולרוח המסורת שהם ורק הם הכשירו את הצורך גם בהקמת ה„ישיבה" בקישינוב, שהמחבר מקדיש לה — ובצדק — פרק מיוחד (עמוד 39) והיא — הרוח המסורתית הזאת — הלא נתנה לנו את הסופרים אליעזר שטיינמן, את הד"ר י. קויפמן ועוד מוסמכים להוראה ויהודים בעלי תורה, וגם את המשפחה הציונית של ר' שמואל בלצן ז"ל, שהמחבר מקדיש לה — וגם כן בצדק — פרק מיוחד, וזאת לא היתה המשפחה היחידה בבסרביה, מה שבית ספרו של צוקר על כל מעלותיו ושבחיו, לא נתן לנו אף אחד ואף אחת שנוכל להתגאות בהם מבחינה לאומית...

מלחמה נגד תקיפים (עמוד 47).

יג גולת הכותרת במחרוזת השגיונות וההנחות הדמיוניות שהמחבר ראה להלעיט בהם את הקורא התמים, ישמש הפרק הנוכחי אשר בשם „מלחמה נגד תקיפים" קורא לו. והאמת ניתנה להאמר, כי לולא הקוריוז־המגוחך שנפל בחלקו של פרק זה, הרי יש להצטער מאד על שרבים מהקוראים, וגם היותר מובהקים — ובתוכם אף מעריכי הספר שבינתים נהנו ממעדני המסיבה שסודרה לקראת הופעתו אבל יחד עם זה — נתעו בשוא להאמין כי לדברי המחבר יש יסוד בחיים וכי באמת הם מבוססים על אדני המציאות.

והרי עובדא היא כי מלבד המקרה של „ריב צוקר והמלמדים" אין אף רושם־רשימות אחד יודע לספר על עוד איזה שהוא סכסוך מיוחד או מלחמת איתנים ממושכת שפרצה פעם בקישינוב בין המשכילים והחסידים.

הנני מסכים גם להניח כי לא היתה לו להמחבר כל כוונה זדונית להתעות את הקורא עם ספור־בדים זה שנוצר בדמיונו, וכנראה לא התמצא לגמרי בסַטירה מוצלחת זו שיצאה מתחת עטו השנונה של החכם הקרמנצאי, אשר לשם הסוואה גרידא בחר בעיר קישינוב על מוריה ומשכיליה — ולא במקרה... יש לי גם יסוד לשער כי המחבר אף לא קרא את המסכת „אותו ואת בנו" המכילה בערך עשרה עמודים מלאים, ושנכתבה בשפת ארמית מובהקת (עם פירוש רש"י) שלגבי

המחבר היא „תרגום־לשון" או שפת הוטנטוטים, וטעות פטלית טעה בציינו (בהערה 13 למטה בשולי הגליון) כי החתימה בפסוודונים באה על הסטירה גופא, וזה לא נכון, היות והחתימה באה להקדמה הארוכה (שלפני המסכת) הנקראת בשם „תולדות פלוני אלמוני הכזבי", המכילה 14 עמודים ונכתבה בצורה של מכתב לווי על שם „הסופרים והמשכילים ומורי ביה"ס בקישינוף".

וכיוון שהמחבר לא התמצא כלל לא בתכנה של ההקדמה הארוכה ולא בעצם הסטירה. והחכם הריב"ל, בפנותו להמורים והמשכילים בקישינוף וכותב להם: „מלאתי את רצונכם ואשלח לכם פה את המחברת הקטנה בדרכי ההלצה וההיתול" — הרי למחבר דנן נראו הדברים האלה כהווייתם, ומכאן בא למסקנתו האבסורדית וכותב: „מורי קישינוב ומשכיליה, משום מה לא מצאו אפשרות להוציא בחתימותיהם חוברת בשביל לקרוע את המסוה מעל „דואגי הכלל" הצבוריים, ומסרו על כך לאחד מגדולי ההשכלה באותה התקופה י. ב. לוינסון וביקשוהו לגלות את פרצופם האמיתי של התקיפים הרמאים שניסו להשתלט על קהילת קישינוב".

ולא חשוב לנו אם המחבר בא למסקנא זו רק מתוך תמימות־ילדותית, או משום שסקרנותו הרבה ל„גילוי־אמריקה", כאילו באה לידו כהפתעה איזו תעודה היסטורית בצורה של מכתב וסטירה ע"א „יהודי קישינוב" החסידים והתקיפים, ועוד מאת חכם מפורסם כריב"ל ז"ל אשר אפשר גם לסמוך על אמיתותן של הדברים, ולפי תפיסתו של המחבר הרי הכל אתי שפיר...

אבל בינות אין לי בכ"ז, איך לא נתעוררה במוחו של המחבר השאלה האלמנטרית, שאלה פשוטה והגיונית: וכי משום מה בכ"ז לא מצאו מורי קישינוב ומשכיליה את העוז והאפשרות להוציא בחתימותיהם הם איזו שהיא חוברת מלחמתית כלפי הצבועים? וכי הסטירה הראשונה על קישינוב, שהופיעה ג"כ באותה התקופה בשם: „מעשה בר' חיים שלום פייגיס ונסיעתו מקישינוב לאודסה וקורותיו" להסופר הידוע אסיף א. רבינוביץ ז"ל, אינה יותר חריפה ויותר

מאלפת, היות והיא נכתבה ברוסית, בשפה פופולרית ומובנת בימים ההם לכל אחד, ונכתבה ע"י סופר יליד קישינוב אשר הכירו אותו אישית, והוא — לא רק שמתקיף את חסידי קישינוב עם הצדיק מבנדרי בראשם, אלא הוא מתאר בשרד נאמן ובאמנות מפליאה את כל ההווי האוילי והחיים הבטלניים של יהודי קישינוב בימים ההם, ובכ"ז הרי לא פחד לחתום בפירוש את שמו המלא וללא כל פסבדונים.

אבל הקוריוז־המגוחך ביותר הוא בזה, כי כל ענין הסטירה במסכת „אותו ואת בנו" אין לה כל שייכות ואף כל שהיא לקישינוב ותקיפיה. ולוא המחבר היה פחות שטחי בעבודתו הגדולה והאחראית שלקח על עצמו — ולא לפי היקף כשרונו וידיעותיו, ואחרי זה שכ"כ הרבה לחטט בדברי הסופר ר' א"ב גוטלובר, ואפילו צטט אותו בשפע וביד רחבה, ואיך זה נעלמה ממנו פרשה שלמה ב„זכרונות ימי נעורי" שלו ושם הוא מספר לנו בפשטות מפליאה ובזה הלשון:

„... אחד ממשכילי העיר קרעמניץ היה ר' מענדל לאנדעסבערג, איש משכיל ואוהב ספרים, ובמשך ימי חייו אסף וקבץ הרבה ספרים יקרי הערך אשר הריב"ל ז"ל היה משתמש בהם לצורך חיבוריו. גם הוא היה אוהב את הריב"ל ז"ל ורק מהיותו מטבעו איש נחפז ונוח לכעוס וגם מתקנא בחכמת הריב"ל שלא הגיע לקרסוליו, הכעיסו לפעמים תמרורים, והריב"ל ז"ל שלא היה כחו אלא בעטו לשלם למחרפו כפעלו, לא יכל להתאפק משפוך על מנאצו קיתון של לצון ויכתב מסכת „אותו ואת בנו" אשר מעולם לא עלתה על מחשבתו להוציאה לאור הדפוס, ואחרי אשר אחרי מותו מסר בן אחותו ויורשו ר' יעקב ישראל לעווינזאהן ז"ל את כל כתביו ליד ה' בערנארד נאטאנזאהן להוציאם לאור, נפתה לשוא לבו להדפיס גם את המסכת ההיא (בספר „לקוטי ריב"ל", ווארשא, תרל"א) מבלי הטות אוזן לעצתי לבלתי הדפיס דברים כאלה שאינם לכבוד להריב"ל ז"ל אחרי ידעי נאמנה שלא היתה כונת הריב"ל להדפיסם".

הרי — פירושים נכבר מיותרים.

נשאר לי רק לתקן כאן שתי שגיאות סגנוניות מה שהמחבר

שינה משום מה במקור הנוסח ובמקום שהריב"ל כתב „שלום לאוהבי ורעי יקירי הערך" כותב המחבר: „יקירי העורך" ובמקום „עליהם תחיו" סרס המחבר וכתב „עליהם יחיו"; תגידו בודאי שאלו הם דברים קלי ערך וייתכן שיד „הבחור הזעצער" במעל, הרי לא אתווכח אתכם על שגיאות מי יבין, אבל תרשו לי למלא אחרי המחבר בקטע המקוצר מתוך שבעת הסעיפים שבאו לתאר את אפיו של הזיפן והשקרן כזבי, שעשה הכל כדי להיראות כתלמיד־חכם בעת שהוא חסר תורה, ועל מספר השורות שהמחבר מביא (בעמוד 47) כדאי היה לו להביא גם את השורות דלקמן: „לא ידע מאי דקאמרי, וכי רוצה לכתוב איזה מכתב הוא משתמש בספר „כתב יושר" וספר „עט סופר" וכדומה, או מלקט מאגרות אחרים הנמצאות בידו, כי יש לו מהם קבוץ (אוסף) לתכלית זה, ועפ"י רוב מלאכתו נעשית ע"י אחרים, ואם יכתוב מדעתו לפעמים ובידו, לא יוציא מתחת ידו שורה אחת שלא יהיו בה שבושים כמעט כמספר אותיותיה, אשר לא יאמן כי יסופר, דרך משל — — —

אך למה עוד „דרך משל" וגם זה מספיק לנו להכיר את דרכי „כזבי" ותעלוליו.

אבל בשעה שארבעת הבתים, שהמחבר מצטט מתוך השיר העממי (שם) מבליטים — לדברי המחבר — רק את מרידת הקהל בתקיפים הרוכבים עליו והבוז לרשעים הטוחנים פני חלש ועני, והיות שהשיר הזה מכיל 17 בתים, הרי לשם הבלטה יתרה גם בתיאור אפיו המיוחד של „כזבי" בכבודו ובעצמו, הייתי מרשה לי לצטט מתוכו גם את שלשת הבתים דלקמן:

א מארצאווע קאטער האט מען פאר פורים אפגעדרעהט דעם שוואנץ,
ווי ער האט געזעהן ער קען שוין ניט זיין גאנץ,
האט ער געגעבן א דריי מיט דער פלייצע:
איך בין זיך א יועץ, זאל איך מיך נישט געבן א עצה?
אין מארץ איז זיך א קאטער א זאך,
דענסטמאל שפרינגט ער אויף דעם דאך,
אלע קעץ זענען זיין

און וואס ער זאגט איז זיך זייער פיין.
דער קאטער האט געמאכט בייא זיך איין אסיפה,
האט צו גירעט דעם עולם מיט חנופה,
רבותי! עס איז ניט שעהן מיט א שוואנץ א קאטער
לאמיר איהם אלע ווערן פטור...

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

וגם לכל זה אין שום שייכות לא לקישינוב ולא לחסידיה ותקיפיה, וזה מכוון אך ורק ל„כזבי" הזיפן והשקרן נטול המקום והזמן; כי דור דור ו„כזבי" שלו, תקופה תקופה ושקרן שלה, ואמנם השיר הזה הוא עממי אך ורק ברוחו ובסגנונו, אבל הוא פרי עטו של החכם הקרמנצאי, ונכתב גם הוא לא לפי הזמנה של מי שהוא אלא לפי חושו הבריא...

השפעת החסידים בקהילה (עמוד 49).

יך ובכן — שוב „חסידים" ועוד פעם „קהילה". אם כל יהודי הלובש „לייבסורדקל" וטלית־קטן הוא „חסיד", הרי גם משטר צבורי רקוב ועלוב, שמנהליו וראשיו המה גבאים ו„בעלי־טקסה" מותר לו להקרא „קהילה".

והמחבר אמנם לשיטתו: את יהודי קישינוב הוא מחלק לשתי שכבות. האחת היא שכבת המשכילים, כלומר: כל הדוברים רוסית, לובשים קצרות ומקצצי־פיאה; וכל היתר שלאחריהם הם שכבת ה„חסידים".

אך כשהוא בא לדבר על מעמדם החברותי של שתי השכבות הללו בקישינוב, ביחס למשטר החיים הצבוריים בימים ההם שהוא קורא להם „קהילה", הוא מסבך את עצמו ואת הקורא בקלמבור של תאריכים שונים ובבלבול־מח של מצבי דברים מלאי סתירות והפרכות, ומשום כך אין אנחנו יודעים:

א) מה הנה המאורעות המכריעים בחיי יהדות רוסיה וקהילת

קישינוב בכלל, אשר שנות ה־70—1880 היו גדושות בהן ושאליהן הוא מתכוון?

ב) זרם ההשכלה — שלפי דעת המחבר — הכה גלים בשנות ה־40, איך נתמך ע"י חברת מרבי־ההשכלה בישראל, והיא הלא נוסדה רק בשנת 1863?

ג) וכי במה שינתה ממשלת רוסיה את הקו שבו נקטה בשנות ה־40?! מתי שינתה ואיפה מדובר בספרו של המחבר על הקו הזה, וידע הקורא במה השנוי?!

ד) מאת מה התיאשו מפיצי־ההשכלה אחרי הפוגרום באדסה (1871)? ומאחרי שהתחילו להבין שבפעולתם לא סגי, הרי במה בכ"ז העדיפו, ומה היתה דרכם לאחרי זה?!

ה) מה הפירוש: אחרי הפוגרום אנו עדים לנסיגה וצמצום בהיקף בתי הספר של ההשכלה?! לאיזה בתי־ספר של ההשכלה מתכוון המחבר, ומצד מי בא הצמצום, אם מצד הממשלה הרוסית או ממפיצי ההשכלה?!

כאן המחבר מסתמך (בהערה) על דובנוב (בדברי יע"ע כרך ט'), **אבל דובנוב הלא מדבר ברורות**: הפוגרום באודסה (1871) — **הוא אומר** — פקח את עיני עסקני חברת מפיצי ההשכלה באודסה, כי כל זמן שההמון הרוסי ישאר במצבו הגס ויהיה שוטם את היהודים, הרי כל התאמצות האחרונים להתקרב לרוסים תהיה לשוא, ומשום כך הפסיקו זמנית בפעולת הסניף באודסה, וגם תוחלת הועד המרכזי בפטרבורג נכזבה.

הרי דברים ברורים. ואין כאן שום זכר לבתי־ספר להשכלה ולנסיגה וצמצום בהקיפם, אבל יש כאן נסיגה מובהקת מכל הקו האסימילטורי שהמשכילים ברוסיה נקטו ותלו בו את כל תקותם להשיג לא רק שוויון זכויות אלא גם שריפת נשמה וגוף קיים... ומשום כך אין להבין גם את דברי המחבר, הכותב (שם 49):

1) הסטיה להתבוללות שהתחילה להתבלט בין מפיצי ההשכלה בקרב יהודי רוסיה, לא מצאה באותן השנים הד חזק בקישינוב" —

הרי מה הפירוש של „סטיה להתבוללות" וכשהוא אומר „באותן השנים" אין אנחנו יודעים באיזה זמן מן הזמנים הרוח האסימלטורית של משכילי רוסיה כן מצאה הד בקרב יהודי קישינוב (מלבד אי־אלו נאורים בודדים שנתפשו לה), ובכלל הרי אין לדעת לאיזה שנים הוא מתכוון, אם לשנות ה־40 הרי הוכחנו כבר לעיל עד כמה מפוקפקת היא התנועה המשכילית בקישינוב באותם הממדים שהמחבר רואה אותה בדמיונו. ואם לשנות ה־70 וה־80, הרי מדברי דובנוב — שהמחבר מצטט אותו — ברור לנו כי אף מפיצי ההשכלה ברוסיה נסוגו מאמונתם להוושע פעם מההתבוללות.

וכל הפירכות הללו הלא חלות רק על עשר השורות בלבד, שהמחבר ראה להכניס בהן תקופה כה גדושה בבעיות חשובות שבימים ההם עמדו ברומו של עולמנו. אך לעומת זה הוא מרחיב את היריעה לקראת עיקר הנושא שפרק זה מוקדש לו, וזהו ענין „השפעת החסידים בקהילה". כאן הוא מרגיש את עצמו שוב כ„דג במים", ובשביל להראות לנו מה רב כחו ורוחב ידיעותיו בעולם החסידות בכלל ובמעמד החסידים בקישינוב בפרט, הוא שוב נוקט בשיטתו לרעות בשדות של אחרים, ולהתקשט בנוצות של זרים. בשביל להדגים לפנינו את הטיפוס של החסיד הבסרבאי בחיצוניותו, הוא מראה לנו צילום של „שני חסידים משוחחים ביניהם" וזאת היא גלופה שהוציא מתוך איזה סרט או הצגה המסמלת שני יהודים טיפוסיים, אחד צעיר ואחד בא בשנים, אשר לא תלבשתם ולא מראה פניהם מעידים בם כי חסידי בסרביה המה, ומי יאמר כי חסידים המה בכלל, וכי ב„שיחת חסידים" הם עוסקים, ויותר קרוב לשער כי הצעיר אולי התאהב בבתו של השני והוא מדבר על לבו שיסכים ויאמר לדבק טוב... אבל למחבר כדאי היה בכל אופן להכניס גם זמורת זר כגלופה זו, היות ובינתים הרויח בה שני שלישי עמוד ללא אומר ודברים; וכדי להוכיח לנו כי רוב הקהל היהודי בקישינוב עמד תחת הנהגה רוחנית של החסידים, הוא מציין קודם כל את העובדא, כי קישינוב העיר על 40—50 אלף יהודיה אם כי לא איכסנה באופן קבוע צדיק מפורסם, אבל היא היתה מצודה חשובה

לגדולי החסידים (ז. א. הצדיקים) וביקורו של הרבי בעיר היה נחרת בזכרונם של ההמונים.

סימן מובהק לתורת החסידות, ובעיקר הרי זאת הוכחה מובהקת גם להשפעת החסידים בקהילה.

ועוד הוא יודע לספר כי עיקר ההשפעה בעיר קישינוב היתה לצדיקים מסדיגורה, טלנא, בוהוש, ופחות מהן לרבי מסקוירה.

אתם שומעים עד היכן ידיעותיו בחסידות קישינוב רחבות ועמוקות, הוא יודע כי יסוד היסודות של החסידות הן סדיגורא טלנא ובוהוש וכי להרבי מסקוירה היתה השפעה פחות מאשר להצדיק מטלנא.

ואם, למשל, תגידו לו כי הרבי מסקוירה בכבודו ובעצמו היה נוסע לעתים גם הוא לטלנא, משום שר' דוד'ל מטלנא היה לא רק האח הגדול, אלא בעיקר מפני שהיה חכם הדור ומפורסם כפקח ולמדן מופלג, וגדולי הצדיקים היתה נפשם כלה להיות סמוכים לשולחנו לפחות פעם בשנה, ומה איפוא הרבותא כי גם בקישינוב היו לו חסידים יותר מאשר לרבי אחר?!

ועל מעמדה של החסידות בקישינוב בשנות השמונים הוא מצטט שני עמודים מלאים מתוך זכרונותיו של החזן ר' פיני מינקובסקי ז"ל, ולמרות זאת שברפורטז'ה יפה זו אין מינקובסקי מזכיר אף מלה על חיי הקהילה בקישינוב ועל ענייניה שיהיו נחתכים ע"י החסידים, אבל זה לא מונע מהמחבר לציין כי מתיאוריו הללו אפשר ללמוד מה רבה היתה השליטה של החסידים בקישינוב על חיי הקהילה.

ולא איכפת לו למחבר, אם תבא ותוכיח לו כי מדברי מינקובסקי שהוא מצטט הננו למדים דוקא את ההיפך מזה שהוא בא לציין. והרי מינקובסקי מספר לנו כי באותו הזמן נפתח בקישינוב בית התלמוד־תורה למשכילים מה שהיה למורת רוחם של החסידים אך לא עלתה בידם למנוע את קיומו. וכשהעדה הקטנה של המשכילים שעמדו בראש הת"ת רצתה לייסד באולם הת"ת „כור־שוהל" הרי גם גדולי החסידים שבעיר כר' אלישע הלפרין ז"ל הקציץ, ור' אברהמ'לי גרינברג העשיר ובעל הנכסים המרובים והגדולים ועוד כמוהם לא הצליחו להפריע את

פתיחת ה„כור־שוהל". ור' פיני מינקובסקי גופא, עם כל היותו כרוך אחרי הצדיק מטלנא, אבל כשהענין נגע לגופו ולממונו, בא לכלל ההחלטה כי „יחיד ורבים הלכה כיחיד" ולא היה איכפת לו גם מה שבעיני כולם היה ממש כעוכר ישראל, והתמורה שלו להיותו „כור־חזן" ראשון בקישינוב — הוא כותב — גרמה לתמורות רבות גם בחיי הדור הצעיר, כי הרבה מהצעירים החלו לקצץ בגדיהם, פיאותיהם וזקניהם כדי להתראות כנאורים..."

וכל הקטע שמינקובסקי מספר בו על כל הנ"ל הובא ע"י המחבר בשביל להוכיח עד כמה רבה היתה השפעת החסידים בקהילת קישינוב..

וכשהמחבר מסתבך בנפתוליו ולא יודע להוכיח את „השפעת החסידים בקהילה", הוא מתחיל לחפש לו נקודת מוצא מן הסבך, וחוזר שוב ואוחז בקרנות המזבח של ההשכלה. את הגאות והשפל בשתי התנועות הללו, החסידות וההשכלה, הוא קובע לא לפי המציאות ההיסטורית ותנאי התפתחותן, אלא לפי תכן הקטעים שנמצאו עוד בילקוטו, ומשום כך אין לתמוה אם בטרם שהקנה לנו מושג כל שהוא על חלקם של החסידים בחיים הצבוריים בקישינוב לפי תנאי הזמן והמקום הוא כבר רואה אותם בירידתם, ובמין מעשה־חושב של אחיזת עינים הוא מכביר עלינו שפע של מלים, סתם מלים ועניינים, הופעות, תנועות, ירידות ועליות; משנות ה־80 ועד שנת תר"ס — 1900, בתקופה של עשרים שנה הוא יודע להזכיר כי פרצו וקמו „סופות בנגב" ברוסיה, תנועת חובבי ציון, התבוללות, הגירה לאמריקה ולארגנטינה, קמה כת של יהודים־נוצרים מיסודו של יוסף רבינוביץ, אגודת ישראל וכו' וכו' סתם שמות והזכרת דברים, וללא כל הבהרה וחקר על הסבות לכל ההופעות הללו, הוא מספר לנו כי שנות ה־90 הביאו שוב משבר פנימי בתנועת ההשכלה ביהדות רוסיה, וכי חלק ניכר התחיל שוב להאמין בדרך ההתבוללות כפתרון הולם (הולם למה?) אלא שהרוב המכריע של משכילי קישינוב התקומם נגד דרך זו, ואז באה ההתעוררות להגביר את הפצת השפה העברית על ידי הקמת חברה „חובבי שפת עבר".

ולשם חיזוק לדבריו ואמיתותן הוא חוזר ומצטט עמוד שלם ממאמרו של המשכיל והציוני ש. דובינסקי (המליץ תר"ן—1890) וכנראה נשכח ממנו כי את כל הפרשה על התסיסה הקוסמופוליטית שקמה בקרב האינטליגנציה היהודית בקישינוב והגבתו של ש. דובינסקי נגד זה מעל דפי „המליץ" ויסוד החברה „חובבי שפת עבר" הלא כבר הזכיר בפרקים הקודמים בדף 23 (פרק ניצני הציונות) ובכל זאת לא נושענו, ודבר השפעת החסידים בקהילה, שפרק זה בא להשמיענו — נשאר כפרשה סתומה...

תנועות חברותיות, גרעינים מהפכניים (עמוד 57).

טו הפרק הנוכחי שהמחבר הקדיש לו שלשה עשר עמודים והמקיף חמשה נושאים על ענינים באמת חשובים, שבזמנם אף „הכו גלים" (כביטוי החביב על המחבר) ורישומם בחישול החיים החברותיים היה ניכר ומוחשי לא רק בקישינוב אלא גם בכל רחבי החבל הבסרבאי וגם מעבר לגבול, הרי שדברי המבוא אשר הוקדשו לפרק זה על סגנונם המלוטש והיפה מוכיחים כי לוא היו מטפלים בכל הנושאים הללו ידים אמונות של סופר מובהק, היודע את אחריותו לאמיתות הדברים, והמסוגל להשתלט על כל החומר הרב והמענין שישנו ע"א הנושאים האלה, היה יוצר מזה ספר היסטורי חשוב ומאלף. ואם לשם קיצור הדברים אמרתי אמנם לא לחזור עוד על הענינים שכבר נזכרו לעיל, ושהמחבר כדרכו חוזר עליהם. אבל למרות רוחי אינני מרשה לי לפסוח על סתירה מוחשית זו שאנו קוראים בדברי המחבר כשהוא אומר:

„אין להגיד בודאות אם פושקין וגולים מהפכנים אחרים השפעו מיהודי קישינוב השקטים אבל גם השפעתם הם לא היתה נכרת" (עמוד 58) וסותר את כל אשר כתב בשלב „הכפריות העירונית" (עמוד 18) ושם הלא נאמר: „תקופת הגולים המהפכניים בקישינוב לא עברה בלי רושם ניכר על יהודי קישינוב, אולם גם הגולים מצאו חיש מהר עידוד והבנה לפעולותיהם — — והיהודי על פשטותו ומסירותו השאיר רושם

בל יימחה על רבים מהם". הרי נשאלת השאלה: ספר שלמחברו יש תביעה להיותו הראשון שבא למלא את החלל הריק בהיסטוריוגרפיה על עיר ואם בישראל שידעו עליה כה מעט, מה איפוא אפשר ללמוד ולדעת מתוך סילופי דעות שכאלה, ובמה אפשר לתרץ סתירה כזו אם לא כי ידי שני סופרים כתבו את הדברים ואין האחד יודע מהשני... ועוד יש לשאול: כשהמחבר רצה לציין את ממדי ההשפעה ההדדית שחלה בין יהודי קישינוב ולבין המהפכנים שבזמן מן הזמנים חיו כאן, מה אכף אליו להרחיק פעמים את עדותו עד לאלכסנדר פושקין מבלי להביא לדוגמא אף את אחד המהפכנים שחיו בקישינוב בתקופה יותר קרובה לימינו אנו. והרי בסוף שנות ה־90 למאה הי"ט גורשו ע"י הממשלה הצארית רוב חלוצי המהפכה הרוסית לקישינוב, וכאן חיו אז משמנה ומסלתה של האינטליגנציה הריבולוציונרית. מספיק לנו להזכיר רק אחדים מהם, כמו: את דוד גולדנדאך שנתפרסם לאחרי זה בפסבדונים "ריאזאנוב"; המהפכן הידוע "מיניאר" שנתמנה בשנת 1917 לראש העיר במוסקבה; פייבל יושקביטש זאליבסקי שנתפרסם בפסבדונים שלו "נאדיזשדין" והיה מנהיגה של הקבוצה "חירות" (סוואבאדא), ובודאות גמורה אנו יכולים להניח כי על רבים מיהודי קישינוב השאירו רושם בל יימחה. אלא מאי? המחבר דנן אינו יודע אף על אחד מכל אלה ולא כלום. ומי איננו זוכר את ביקורה הממושך של הסבתא ברשקו־ברשקובסקיה (בראזול) בקישינוב *), ואת נאומיה הנלהבים באסיפות פומביות, ויש רק להצטער כי לא נמצא אף אחד שירשום את ברק נאומיה וניביה של זקנה חביבה זו. אלא מאי? המחבר אינו יודע גם על זה. וההגיון הרי מחייב: אם אדם רואה כי

*) גם בטיהינה (בנדרי) בילתה כמה זמן כאורחת בבית בן־אחיה בראזול — ברשקובסקי, מי שהיה נציב־המחוז (איספראוניק) בסורוקי ואחרי זה (בשנות המלחמה העולמית הראשונה) נתמנה לנציב־המחוז "טיהינה", וכשיצא לפנסיה — עם גמר המלחמה — חזר לסורוקי, במקום שחיו ידידיו הנאמנים ביותר מבין משפחות היהודים הנכבדות שבעיר (כמשפחת קיטרוסר ועוד).

„מסוד" — לא, „חכמים" — לא, ו„נבונים" — לא, מי זה מכריח אותו דוקא להיות חזן עובר לפני התיבה?! וכשהמחבר הרגיש בחסר וכי לא ייתכן לצרף לפושקין צרוף סתמי לאמור: „פושקין וגולים מהפכניים אחרים" מבלי להזכיר אף שם של אחד, מהתקופה היותר קרובה אלינו הקדיש עמוד שלם להמהפכן ליובה (ליב) ברנשטין־כהן, ויש להצטער על הקמחא־טחינא שהמחבר מלעיטנו כה בשפע. והלא על מהפכן זה שאין לו כל שייכות לקישינוב, הוא לא חי בה ולא פעל בה כלל, ועליו הלא כבר כתבו בספר ברנשטין־כהן ביתר הרחבה ובמפורט יותר, וגם על תולדות בנו מוטיה (מאטוויי) וסופו הטרגי, הרי המחבר בעצמו מציין כי הופיעה עליו חוברת מיוחדת מאת חבריו, וכמו לאביו כן גם לו אין כל שייכות לא לקישינוב ולא לבסרביה, והדבר היחידי החיובי הוא רק זה כי הם שייכים למשפחתו של ד"ר כהן־ברנשטין שכ"כ קרובה ללבנו והשם כה חביב עלינו, אבל להספר „יהודי קישינוב" לא נוסף עם זה שום פרט חיובי, ובמקום זה הלא היה כדאי יותר להקדיש כמה עמודים על אישים־מהפכנים שחיו והשפיעו בקישינוב בפעולותיהם, ואף קפדו את חייהם על אדמת בסרביה גופא.

ה„בונד" (עמ' 60)

טז והנני עוברים להפרק המוקדש לה„בונד" ופעולותיו בקישינוב.

אבל פרק זה עוד יותר חוור ומטושטש מהפרק הקודם. והרי לא תורת ה„בונד" והדוקטרינות שלו מעניינות אותנו כיום; אף אין לנו כל ענין לדעת מתי יצא ה„בונד" מהמפלגה העולמית ס. ד. והיה למפלגה עצמאית, אלא מענין אותנו לדעת מה פעל ה„בונד" ועד כמה פעולתו זו היתה מוחשית בקישינוב היהודית מאז קם בשנת 1901 ועד התפוררותו בשנת 1908 עם חיסולה של המהפכה הרוסית הראשונה ושובו לתחיה בשנת 1917 יחד עם כל יתר המפלגות המהפכניות שקמו אז, ופעל כאן עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה ובסרביה נכבשה בידי הרומנים. אך על כל זה אין המחבר מזכיר אף במלה.

ואני אמנם אינני מחסידי ה„בונד" לקנא את קנאתו, אבל לכתוב

על ה„בונד" בקישינוב ולא להזכיר את חלקו הרב ב„הגנה העצמית" של היהודים בימי הפרעות בשנת 1905, זהו לא רק עוול כלפי אחים־לצרה אלא גם התכחשות להמציאות. וכאן אתי המקום להזכיר את אחת הלוחמות האלמוניות שנזדמן לי להכירה בתחנת הרכבת בקישינוב, כשעמדנו ארבע שעות, בתור ענקי, וחכינו לבואה של הרכבת בשביל לעזוב את העיר, זה היה ביום ו' (20.10.1905) היום השלישי לפרעות, ועל תמיהתי למראה פניה עם הפנסים־הכחולים מתחת לעיניה ושערות ראשה הפרועות, גילתה לי בסוד כי היא בונדאית, חברה בהגנה העצמית, ואחרי מאבק קשה שהיה לה עם פלוגת פורעים שבנס ניצלה מידיהם, היא נוסעת עכשיו עם עוד מספר חברים לקלרש, היות והגיעה שמועה כי המצב שם מתוח מאד ומתכוננים לפרעות. אין אני זוכר את שמה ואינני יודע מה היה בסופה, אם נשארה בחיים ואם נפלה קרבן על כבוד העם, והיה זה זכר לנשמת הקדושה האלמונית שלא היתה היחידה, כשם שה„בונד" לא היה היחידי בחלקו ב„הגנה", בה השתתפו גם מפלגות סוציאליסטיות אחרות וגם נוער ציוני, אבל כשהמחבר כותב כי מפלגת „צעירי־ציון" בשנת 1905 הופיעה כמתחרה הגדול ביותר לה„בונד" (עמוד 60) זאת היא לא רק דברי הפרזה וסתם מלים, אלא גם התנכרות להאמת ההיסטורית. ולא אדבר על החומר־האנושי מבחינה מעמדית שרוב חברי החוג של „צעירי־ציון" הציגו אז עם עצמם, אף לא על המספר האפסי — לגבי עיר מאוכלסת כקישינוב — של חוג ה„בעלי־בתישע־קינדער" שנמנו באותם הימים על ה„צעירי־ציון", אבל מבחינה אידיאולוגית והכרה סוציאליסטית הרי צריכים לדעת כי הצעת הפרוגרמה של „צעירי־ציון" בנוסח קישינוב הלא נתפרסמה רק במרץ 1906 („קדימה" גליון 4, אודסה) ואחרי זה הופיעה ההצעה נוסח־אודסה ולאחריהם הצעת „התחיה" מינסק, ואז רק התחילו הדיסקוסיות והויכוחים מסביב לכל זה, ומיותר לציין כי בשעה שהחלק התיאורטי נשאר עוד הרבה זמן נחלתם של החוג הצר ממחברי ההצעות (חיים גרינברג, י. שפרינצק וכו') בלבד, היו רוב החוגים של „צעירי־ציון" רחוקים עוד מכל הכרה סוציאליסטית ונמנו ברובם על צ"צ אך

ורק מבחינת הגיל והסנטימנט הלאומי־ציוני... ואם לדבר על מתחרה רציני לה„בונד" יש להזכיר את חברי מפלגת ה„רשף" — „איסקרא", את החוג הצר של „פועלי־ציון", את חברי ס. ר. וגם חוגי הנוער של צ"צ. אמנם להתחרותה של מפלגת „צעירי־ציון" בקישינוב עם ה„בונד" כדאי להזכיר את האפיזודה המעניינת, כשההסתדרויות הסוציאליסטיות — ובתוכם גם מפלגת „צעירי־ציון" — התכוננו בשנת 1917 לחוג את יום המהפכה ברוסיה עם תכנית רחבה ותהלוכה ברחובות העיר, עם דגלים ושירים מהפכניים, אז אנשי ה„בונד", שהחזיקו את עצמם למחותנים הראשוניים בחגיגה זו, מלבד שנפשם סלדה מדגלי־ציון שיופיעו בתהלוכה בצדו של הדגל האדום, עוררו גם את השאלה: מה השירים שחברי „צעירי־ציון" ישירו בשעת התהלוכה, כשההמונים ישירו את המרסליזה. השאלה לא היתה באמת כ"כ פשוטה, וגם חברי צ"צ התחבטו בה בשאלה זו שצפה ברגע האחרון, לפני שהספיקו לשנן לחברים איזה שיר מתאים, ולא ידעו איך להתנהג... אז הופיע כמלאך מושיע המשורר א. מייטוס (עכשיו בארץ) וכתב על המקום את השיר „נשרי יהודה" במשקל המנגינה של השיר המהפכני „קום התנערה עם העמלים!" מה שהצליחו להדפיס יחד עם שיר „התקוה" בעלון מיוחד שחילקוהו בין כל החברים, ומה רב היה התמהון בתוך שורות ה„בונד" בשמעם את ה„מרסליזה" מושרה בפי הצ"צ; ונצחון משנה נחלו האחרונים בזה שיצאו ידי חובת חג המהפכה, ונוסף על ידם נכס של שיר לאומי־מהפכני שבימים ההם הושר בהתלהבות רבה גם בועידה הציונית הכל־רוסית בפטרבורג (כאן ייזכר לטוב ולברכה חברנו המנוח מר ליב בלצן נ"ע (הי"ד) שביזמתו נדפס השיר בעלון מיוחד והופץ בין צירי הועידה בפ"ב) וגם באודסה, בשעת ההפגנה הגולה לקראת הצהרת בלפור, ובועידות לציונות ולתרבות — שרו את השיר הזה במקום המרסליזה...

משוררנו א. מייטוס באדיבותו הלא יסלח לי כי הרשיתי לי בלי ידיעתו לפרסם את השיר „נשרי־יהודה" על פגמיו וללא תיקון חרוזיו הבלתי שקולים, כי לא רציתי לשנות מהמטבע הראשונה כפי שיצאה

מבית היוצר תחת השפעת השעה שהמשורר נמצא בה, ולפי הטופס היחידי במקורו שנשאר שמור בארכיוני.

נ ש ר י י ה ו ד ה

אנו נשרים מהררי יהודה
התפלשנו, אסירי השבי
ובמזרח ארצנו השדודה
באלמנותה נאנקת בדמי.
הצר רתק כנפינו בכבלים,
ויאסרנו במערת השחור,
ותחנק הצוחה בצללים
נאלמה צוחת הנשר לדרור.

נשרי יהודה התנערו וצאו
פרשו מטות כנפיכם למזרח
משם שמש הדרור לנו תזרח
נשרים גאים אל ארצכם דאו!

נגדע, אחים, אזיקי שובינו
ומעל רגלינו נשבר הסד —
ובצוחה אל סלעי ארצנו
נצא אחים לדרור שלובי־יד.
סלעי יהודה מחרישים ומחכים
כי יתנוסס על צוקם הנס;
מי הירדן בגאותם מפכים:
מתי תבא ותגיע העת?!

נשרי יהודה התנערו וצאו.

צאו והתאספו אל דגל הגאולה

מאפסים כבר נשמע הכרוז.
חזקו ידיכם לקרב ולפעולה
חגרו אמץ ואזרו עוז!!
הן די לגרור את נחושתי הגולה
ולהמוק בחלאת הבור.
צאו, אחים, בנתיבה העולה
אל הררי יהודה — לדרור!

נשרי יהודה התנערו וצאו.

וברשימה הקצרה שהמחבר הקדיש לתולדותיה של הלוחמת־המהפכנית נדיז'דה גרינפלד (עמוד 61) יש לתקן כי לא בשנת 1920 נהרגה אלא בפברואר 1918, אחרי שהופיעה בפומבי בועידת־האכרים נאסרה ע"י שלטון הרומנים־הכובשים, בשביל לגרש אותה אל מעבר לדניסטר, ומאז נעלמו עקבותיה ולא ידוע אם תלייני האוליגרכיה הרומנית טיבעו אותה במימי הדניסטר או ה„פרוט" ואולי רצחוה ביריה... ולתאור אישיותה כדאי גם להוסיף כי ה„סארבאנע" בפאריז הציעה לה קתידרה לפרופיסור והיא בחרה בדרכה המהפכנית, ולא כחברה לס. ד. אלא כסוציאליסטית־רבולוציונרית המשיכה את דרכה מאז 1905 כשנפצעה קשה על הבריקדות באודסה ועד יומה האחרון.

אבל מה שייכות יש להבחור מקנישין ולה„בונד" בקישינוב?

ולא במקומם הנכון הם גם מספר השורות על המצב הפוליטי ברוסיה בשנת 1905 ערב המאורעות באוקטובר, והיו צריכים לבא רק בסוף הפרק על הפרעות בקישינוב בעמוד 94, אבל כשהמחבר מקשר את המצב הפוליטי בקישינוב בשנת 1905 עם המפנה שחל עם המהפכה ב־1917 וכותב: „המהפכה של 1917 מצאה את חוגי הפועלים והשמאל בקישינוב חלשים וכמעט שלא יכלו לאזור כח לתפקידים חדשים. ה„בונד" ניסה בשנים 17—1918 לארגן את חבריו לבחירות למועצת העיריה ואחרי כן לקהילה וכו' אבל השפעתו הוחלשה". היינו רוצים שהמחבר יפתור לנו — אם זה ככה — את הסיבה שבכל

זאת הצליח ה„בונד" להעביר בבחירות להפרלמנט „ספאטול־צירי" בסרביה רוב מחבריו כלפי יתר באי־כח היהודים, ובבחירות להקהילה העברית בקישינוב שנתקיימו סמוך לכיבוש בסרביה ע"י הרומנים, היו לו לה„בונד" בין ששים הנבחרים 12 מחבריו — וכמה היו ל„צעירי־ציון"?! וכשה„בונד" התחסל לרגל הריפריסיות מצד השלטון הרומני, ולשם הסוואת פעולותיו עבר למחתרת והקים את ה„קולטור־ליגע", זה המוסד התרבותי שפרש את כנפי השפעתו על כל הערים והעיירות שבבסרביה, מה פעלנו אנחנו „צעירי־ציון" בבסרביה? למה לא להודות על האמת? והרי ה„שול־קאמיסיע" שהוקמה בקישינוב לבשתנו ולכאבנו הוכיחה עד כמה התקופה ההיסטורית של שנות המהפכה הרוסית ב־1918 מצאה דוקא אותנו בין החלשים...

אגודת ישראל (עמ' 62)

יז ועל שתי המפלגות „אגודת ישראל" ו„הבלתי־תלויה", שלדברי המחבר היה ביניהן שיתוף פעולה ולאחר זמן קצר הופיעו יחד בבחירות למועצת העיריה והקהילה, — זה מהדברים שרק המחבר יודע עליהם. מתוך הכרוזים שלהם לקראת הבחירות אנו יודעים כי „המפלגה הבלתי תלויה" נלחמה בשצף־קצף באורתודוכסיה, וגם בלאו הכי הלא הכרנו אותם, את עמודי־התווך של קבוצה זו שבין לילה התארגנה רק לקראת הבחירות ולאחריהן היתה כציץ יבש; וכי אישים כהעו"ד ראזענבערג, ד"ר מאלדאוואן, ד"ר שליסל, מנהל הגימנסיה אסיפ רייס ועוד כאלה נתנו פעם את ידם לאגודת ישראל? מי עוד יודע זאת מלבד המחבר?! גם „האגודה" בקישינוב, שאת ה„קול־קורא" הראשון שלה לקראת התארגנות והתפקדות רשמית הוציאה רק באדר תר"פ והמחבר הוסיף לה שלש שנות חיים — החל מ־1917 בטרם שנולדה, צריך שיבא מי שיודע יותר את פעולותיה מראשית היווסדה ועד שפרצה השואה... ויכתוב גם את תולדותיה בהתאם להמציאות.

יח ומסביב להפרשה העגומה של יוסף רבינוביטש ועדתו — הלא נוצרה ספרות שלמה. כתבו עליו סופרים שונים בשפות שונות ודברי כולם כמעט עולים בקנה אחד ובתיאור אחד, כי כולם הסתמכו או על מה שנתפרסם עליו מעל דפי „המליץ" בתרמ"ב—תרמ"ד או על א. ליאן ב„כרוניקה ליהודי קישינוב" (חוברת א'). ומכל המונוגרפיות שנכתבו עליו הכי גרועה היא זו של ש. ל. ציטרון ב„משומדים" שלו, מפני שהוא היה הראשון שכתב עליו, ומשום ריחוק מקום וחוסר חומר עליו לא ידע אפילו כי בכל רחבי בסרביה לא ידעו כלל על חסידות „בלז", ויוסף רבינוביץ כיליד אורהייב לא רק שלא היה מעולם חסיד ולא בן חסיד, אלא לפי יומנו־המסחרי שנשאר ממנו (ונמצא בארכיון שלי) מוכח כי בעיר מולדתו התעסק בחנונות־זעירא למכלת, ולשם ביצור מצבו החומרי היה מטפל לעתים בשתדלנות בפני הרשות המקומית כה„וואלאסט", הפריסטאוו ו„שופט השלום"; פעולה בלתי נקיה של כותב־בקשות אל ה„פריצים" נגד שכר־טירחא בגובה של אסתרא ולפעמים היה גם מתווך לנתינת שוחד... ועד היכן ידיעותיו של ציטרון על אשמאי זה היו מוגבלות יש לראות מזה שהוא כותב עליו כי מת בהיותו כבר זקן מופלג ובאמת היה רק בן נ"ד במותו. ודוקא מונוגרפיה זו שמשה יסוד מוסד למחברנו, אם כי אינו מזכיר את שמו של ציטרון, אך הסגנון ופרשת הדברים מעידים על כך שהמחבר לא יודע יותר מכל אשר נכתב עליו וידוע עד כה, וגם זאת היא קמחא טחינא. עשרות המכתבים מאת סופר ה„נובורוסיסקי טלגרף" בחתימת ה„עברי", המפיצים אור על תורתו ופעולותיו של יוסף רבינוביץ, ושנתפרסמו במרוכז בספר „רעיונות ועובדות לשאלה היהודית" (רוסית, 1895, אודסה) מחכים עוד לעיבודם יחד עם יומנו הפרימיטיבי של המשומד הזה שכל הופעתו אינה רק אפיזודה עגומה — ילידת הגלות החולה שייבשה כציץ נובל...

תנועת ארגנטינא (עמוד 67).

יט ועל „תנועת ארגנטינא" (עמוד 67) — שלפי מליצת המחבר הכתה גלים רחבים בקרב יהודי קישינוב ובסרביה, לא מצא המחבר מקור יותר נאמן ויסודי מספר זכרונותיו של המטיף הציוני הידוע צבי־הירש מסליאנסקי, ומשום כך הוא קורא לפרק זה „תנועת ארגנטינא" ולא למשל „תקופת הנדידה הגדולה", כי ככה קרא גם מסליאנסקי את הפרק בספר זכרונותיו (מהדורה ראשונה בהוצאת „זרבבל", ניורק תרפ"ד). והרי יהודי בסרביה בכלל, ובתוכם גם יהודי קישינוב, נדדו לא רק לארגנטינא אלא גם לברזיליה ולכל יתר הפזורה שבארצות דרום אמריקא. ועל ההגירה לארגנטינא הרי הופיעו כבר אחרי מסליאנסקי עשרות ספרים ומאמרים ומקורות המפיצים אור על כל התקופה ההיסטורית הזאת, שהלכה בד בבד עם העליה לארץ ישראל, מימי הפרעות בשנות השמונים ועד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, ועל יהודי בסרביה הלא עברו מצבים שונים כמו שנות־בצורת, רפרסיות פוליטיות וגירושים מהכפרים; הפרעות בשנות 1903—1905, מלחמת יאפאן ועוד; מאורעות שהנדידה באה כתוצאה מכל זה, והרי חשוב לנו לדעת לא רק את היחסים שנוצרו בין חסידי התנועה לארגנטינה בראשית הווסדה ולבין חובבי „חובבי ציון" בקישינוב ואת התרשמותו של נוסע יהודי חובב־ציון כמסליאנסקי, שעבר את קישינוב במקרה וביעף, וכל הריפורטז'ה שכתב בזכרונותיו, הלא לא לשם חקירה היסטורית נכתבה, והמחבר שבא לכתוב את ההיסטוריה של „יהודי קישינוב" לא תפס כלל את האחריות הגדולה שנטל על עצמו בבואו לכתוב על תקופה חשובה כזו והיא תקופת הנדידה הגדולה בישראל מבלי שהזדיין בכלים ובחומר הדרושים לנושא רציני כזה, ובעיקר בידיעות עמוקות בתורת הנדידה וסבותיה, וכל זה אך ורק משום יהירות פושעת כלפי הקורא שלא יעמיק שאלה וטוב לו...

הפוגרום וההגנה העצמית (עמודים 74—73)

כ וטוב גם לנו שבסיכום הכללי הרי כמעט שלא נשאר לנו עוד על מה להשיג ולא השגנו. אמנם בניתוח שלנו הננו עומדים רק בעמוד ה־70, והנושאים הבאים להלן תופשים עוד בערך 200 עמוד, אבל ברובם הרי כבר נזכרו לעיל ושקלו למטרפסם. כמו כן הפרק על „הפוגרום" המשתרע על יותר מעשרים עמוד, מבלי שחידש לנו אף כמלוא נימא על כל מה שידוע לנו מתוך אותם המקורות שמהם שאב גם המחבר את דברי הפרק הזה, ומה שהיה לנו להגיד על גישתו הסוביקטיבית למאורעות הללו — הלא כבר אמרנו.

הדבר היחידי שהייתי מרשה לי לציין כאן הוא, שהסגנון וסדר ההצהרה של הענינים בפרק זה, וכן העובדא שפחתו בו הקטעים והקרעים שהפרקים הקודמים מצטיינים בהם, הרי זה עושה רושם על הקורא לחשוב כי הדברים נכתבו ממש ע"י עד־ראיה, ולצערנו הרב אין בהם מה להכחיש...

חבת ציון (עמוד 97).

כא ובפרק „הציונות" — התופש אמנם יותר מ־50 עמוד, אך אם נוריד מזה את החצי התפוש בגלופות ובקטעים שהמחבר מלא בם את הנושא מטעמי נוחיות ומשום סגולה לפרנסה... ואם נוסיף ונוריד גם את העמודים המכילים קמחא־טחינא כמו: מאורע יוסף רבינוביץ ושוב על „חיבת ציון", ועוד פעם על „צעירי־ציון" — הרי מה נשאר לנו?.. ומיותר להגיד כי מי שבאמת יתענין לדעת את תולדות המפלגה „צעירי ציון" והתפתחותה ברוסיה בכלל ובבסרביה בפרט, לא יסמוך בין כך על המחבר ויפנה אל מקורות יותר אחראיים, כמו אל ספרו של א. לוינסון „בראשית התנועה" אשר כדאי היה לו גם למחבר לקרוא אותו ביתר עיון מאשר עשה זאת באמת. ומי שרוצה להכיר את תולדות „חיבת ציון" ביסודן, יפנה גם הוא למקורות ראשונים כמו לספרו הגדול של ש. ל. ציטרון או לס' „חיבת ציון" בשני חלקים

לב. דינבורג ועוד כאלה. אך בנוגע למצב החוג „חובבי ציון" בקישינוב שהמחבר, מרוב פטריוטיות־לוקלית, הקים מהם איזה תנועת־עם שוקקת גלים, בשעה שלאמתו של דבר היה זה לא יותר מחוג צר של עסקנים אמנם מסורים ונאמנים, שחלמו על „ציון" וחיפשו דרכים אליה, אבל היו חסרי און ועוז להתגבר על המכשולים שנתקלו בהם מצד הפוליציה ומצד החרדים שבעיר, ובשביל שיהיה לקורא מושג כל שהוא על המצב האמתי של „חובבי ציון" בקישינוב, כדאי לנו רק לצטט מדברי הד"ר יהושע בוכמיל, שגם המחבר מספר עליו (עמוד 112) ועל ביקורו בקישינוב בשנת 1897, בקשר עם ארגון הקונגרס הציוני הראשון בבזל, והנה מה שהוא כותב:

„בקישינוב התקיימה אמנם במשך שנים רבות אגודה של „חובבי ציון" שבראשה עמד הד"ר כהן־ברנשטיין, אלא שפעולותיה של אגודה זו היו מצומצמות מאד, חבריה היו ברובם אינטליגנטים, האוכלוסים היהודים שבעיר עמדו עדיין מרחוק להאידיאה הארצישראלית. אלו מהם התיחסו אל „חובבי ציון" בלגלוג קל, ואלו הגו בלבם כבוד להם אבל „חובבי ציון" בקישינוב כמעט שלא נקפו באצבע קלה להפיץ את רעיונם בקרב השדרות הרחבות של העם וקפאו על שמריהם"...

וביאורים מיותרים. ההוכחה הכי מובהקת לזה, עד כמה פעילותם של „חובבי ציון" בקישינוב היתה אפסית, יש לראות מהעובדא כי בשביל לקרב את לבו של הצדיק מבאהוש לעניני „חיבת ציון" שהיזמה לזה יצאה מאת מ. דיזנגוף ז"ל, לא נמצא בקישינוב האדם המתאים להיות ציר נאמן לשליחות זו ונאלצו לבחור בר' פנחס יוסף גניס ז"ל, חובב ציון מאונגני (מחוז בלצי) ובשביל לתור את הארץ ולבקר את המצב והתנאים בה להתיישבות, לא נמצא ביניהם שליח יותר מסור ונאמן מיוסף רבינוביץ, שמבחינה אידיאולוגית היה יותר קרוב לחוג האינטליגנציה הרוסיפקטורית שעליה נמנו ד"ר מ. ב. סלוצקי, א. ליאן, ד"ר ליבונטין, ד"ר פליספיידער ועוד אישים חצי־מתבוללים שהתארגנו תחת השפעת נאומו האנטישמי של הנסיך

גורצ׳קוב, כדי לחפות על היהודים מהאשמה כי הם מתחמקים מעבודות פרודוקטיביות, היות והמה עם המסחר... וכשמיניסטריון־הפנים דחה את אשור תקנונם ליסוד „חברה יהודית להשתלמות בעבודת האדמה" עזב אותם רבינוביץ ועבר ל„חובבי ציון"...

הציונות הפוליטית ולשכת הדואר (עמוד 112).

כב־כג והחלק הכי חשוב בפרק זה הוא בלי ספק הנושא על „הציונות הפוליטית ו„לשכת הדואר"

אמנם זכה הר־נבו כי רגלי משה יעמדו עליו, וקישינוב זכתה שתורת הציונות הפוליטית תנתן בתוכה ושצנור ההשפעה לכל רחבי רוסיה היהודית יימשך ממנה...

כשהמחבר כותב כי תקופת לשכת הדואר עשתה את קישינוב למרכז ארגוני ורוחני לציוני רוסיה — אפשר עוד להסכים אתו, אבל כשהוא מסיק וקובע שזה היה אחד השלבים החשובים בתרומתה של קישינוב הציונית לתנועה הציונית הכללית — זה כבר מפוקפק מאד! וכי משום שחי בה אחד מגדולי המנהיגים בציונות ובהשפעתו קמו אי־אלו שני תריסרים של עסקנים וחוג צר של נוהים ואוהדים אפשר כבר לכנותה קישינוב הציונית?

אבל נושא זה תופש אצל המחבר יותר מתשעה עמודים, אשר שמונה מהם מהווים הקטעים מתוך דברי הד״ר כ. ב. בקונגרס הראשון עם גלופה שלו בעמוד שלם והעתק המכתב הראשון של לשכת־הדואר. נשאר לנו לחשבון האקטיוו של המחבר לא יותר מעמוד אחד וחצי.

אבל גם זה המעט עלול להאפיל על כל הפרשה החשובה הזאת, היות ודברי המחבר על השתלשלות הענינים לגבי יסוד ה„לשכה" וחיסולה הם סתומים ואטומים מאד. הוא מספר כי בסיום הקונגרס הציוני הראשון הוחלט לבחור ב־4 מורשים מרוסיה, ואין לדעת אם בקונגרס גופא הוחלט על זה או מחוצה לו.

וכשהוא אומר „כעבור זמן־מה נערכה פגישת ארבעת המורשים

בביאליסטוק והוטל על ד"ר ב. כ. לארגן „לשכת־דואר" בקישינוב", אין אנחנו יודעים מתי זה היה ומה הפירוש „הוטל" — ע"י מי? אם ע"י המורשים — הרי מאין לוקח המחבר לאמור „הוטל" ואולי הוסכם?!

ועוד הוא מספר לנו כי „באסיפת ציוני רוסיה הוחלט לפי הצעתו של ד"ר ב. כ. להטיל על „לשכת־הדואר" להוציא בשביל האגודות במשך שנת הקונגרס השלישי מכתבים להסברה יסודית של הציונות" — הרי אין לדעת מתי אסיפת ציוני רוסיה זו נתקיימה, ומה הפירוש „לפי הצעתו של ד"ר כ. ב. הטילו על „לשכת־הדואר"? והרי הלשכה נמצאה בהנהלתו ובידו, ואין להבין למה היה צורך שהוא יציע והאספה תטיל על הלשכה להוציא מכתבי הסברה? וכי מה היו המכתבים עד החלטה זו אם לא מכתבי הסברה?

וכשד"ר כ. ב. מלא אחרי ההחלטה והוציא את מכתבי ההסברה, מה היתה הסיבה שהמכתבים האלה שמשו סלע מחלוקת בין קישינוב ליתר המורשים?? ועוד יודע המחבר לספר לנו כי „למרות זאת שלמכתבים היה הד רב בין ציוני רוסיה, אבל הדפסתם לא נמשכה זמן רב, כי באמצע ינואר 1900 התכנסה בקיוב אסיפת המורשים מרוסיה כולה ושם הוחלט על הפסקתם".

והחלטה זו, הוא סבור ליה, לא היתה לרוחו של ד"ר כ. ב. משום הא הציע בשנ' 1901 לאסיפת המורשים של ציוני רוסיה לחסל את לשכת הדואר, והצעתו נתקבלה.

והנה לא רק שאין אנחנו יודעים איפוא נתקיימה אסיפת מורשים זו בשנת 1901 שבה הציע ד"ר כ. ב. לחסל את ה„לשכה" ושהצעתו נתקבלה, אלא — מהמציאות אנו יודעים כי המכתבים המשיכו עוד להופיע מן שנת תר"ס (1900) בחתימת ידו של מורשה הגליל ד"ר ש. בנדרסקי, ובשנות 1902—1903—1904 הופיעו כבר בחתימתו של מורשה הגליל מר שיינקין ז"ל, קודם בפאודוסיה ואחרי כן — בבאלטא.

ובשביל להעמיד את הקורא על מצב הדברים ביתר בהירות, ארשה לי לצטט כאן מספר שורות ממה שהעלתי במאמרי: „דרך

הקוצים של מנהיג ישר" (נתפרסם ב„הבקר" כ"א אייר תש"ט), על סמך המקורות והחומר אשר בארכיוני:

„תיכף אחרי הקונגרס הראשון (1897) הוציאה האגודה הקישינובית שלשה חוזרים עם תכנית מפורטת לשם יסוד ארבעה מרכזים ומהם „לשכת הדואר" כתחליף למרכז הרוחני „מזרחי" שהתנהל ע"י הרב ר' שמואל מאהיליבר ז"ל, ושעם פטירתו נסגר. — באוקטובר 1897 נתקיימה ועידת ביאליסטאק ובה אושרה „לשכת הדואר" שנתקימה מראשית הוסדה בהנהלתו של ד"ר ב. כ. ועל פעולותיה במשך שנת הקונגרס הראשונה מסר דו"ח מפורט בועידת וורשא באוגוסט 1898.

הועידה הביאה בחשבון את התנאים הפוליטיים המיוחדים שבהם נמצאה הלשכה בשנה הראשונה, ולפי „מכתב ב'" לשנת תרנ"ט (1899) שבא לפני הקונגרס השלישי הוטל על מרכז „הדואר":

א) להוציא לאור לא פחות מעשרים מכתבים בשנה, שישאו עליהם תכונה אינפורמטיבית, ויחד עם זה נתונה לו הרשות להעביר תחת שבט־הבקרת החפשית את פעולת האגודות וכן את כל עבודת המוסדות הציוניים.

וב) הוא מחוייב להוציא לאור לא פחות מעשרה „מכתבים עיוניים" לשנה בשביל להקנות לציונים הרוסים שיטה שלמה בתורת הציונות.

וד"ר כ. ב. נגש בכל חום לבו למלא את אשר הוטל עליו, בהתאם להוראות שנתנו לו, אבל כבר עם הופעת מכתבו הראשון אחרי הקונגרס, בו ניסה להעביר תחת שבט הבקרת את פעולות הקונגרס ותוצאותיו, קמה נגדו אופוזיציה חריפה מצד קבוצה קטנה של אגודות ומורשים, והתחילו להגיע מחאות והאשמות נגד הטון של המכתבים — — — — — — ובלונדון, בקונגרס הרביעי (מרס — 1900) התארגנה נגדו הקבוצה האופוזיציונית שבראשה עמד ד"ר איבנוביצקי מאודסה; הויכוח היה דרמטי מאד — — — — — והסטנוגרמה מספרת לנו כי דברי תשובתו של ד"ר כ. ב. שנאמרו ברגש ושיצאו מעמקי

הלב, עשו רושם כביר על הנאספים, ובמחיאות כפים סוערות וממושכות הודו לו על פעולתו המבורכת והפצירו בו להמשיך את הנהלת „לשכת־הדואר".

ולשכת הדואר המשיכה להוציא את המכתבים, כמו שציינתי לעיל, והמחבר, כנראה, לא התמצא כלל בדברי ההנמקה שהוא מצטט (עמוד 120) מתוך מכתב־חוזר מס. י"ג של לשכת הדואר, ולא עמד על זה שהכונה היא אך ורק ביחס להמכתבים התיאוריים גרידא, שהופסקה הופעתם, אבל לא לגבי מכתבי הדואר לשם ארגון ואינפורמציה.

למן שנת תר"ס (1900) כשד"ר כ. ב. התפטר מלהיות מורשה הגליל ואת מקומו לקח — כאמור — ד"ר בנדרסקי ז"ל מבנדרי, הופיעו המכתבים כסדרם בחתימתו.

ולולא צרת עינו של המחבר בשל חבריו ברוח, ולולא יהירותו הזולה, היה קורא ביתר ענין את מאמרי הנ"ל ולא היה נכשל בקאלמבור של מסקנות והנחות שאין להם שחר, ושעלולים רק לבלבל את מוחו של הקורא גם הבלתי תמים, אם ירצה לעמוד באמת על יסודי הדברים כהווייתם — ולא יעלה הדבר בידו.

ועד היכן צרת עינו של המחבר רבה, אפשר לראות נכוחה מתוך מעשה שגובל גם עם מצפונו של אדם, והנה: בפרק „צעירי־ציון" (עמוד 124־123) הוא מפרסם תוכן של כרוז תעודתי חשוב, שהופיע בשנת 1905 מטעם מרכז „צעירי־ציון בקישינוב, „בו הוגדר מעמד ההסתדרות לאור המציאות החדשה וסומנו דרכי התגובה למעמד ההפקר של היהדות בגולה. בו הושמעה בפעם הראשונה התביעה הברורה אל הנוער העברי להתארגן בהגנה עצמית כדי להבטיח שדם יהודים לא יהיה הפקר". המוטו של הכרוז היה לקוח מתוך השיר המהפכני הידוע:

אז מען וועט דיר וועלן אין פנים געבן
ווער אַ שפּיי

זעה פארשווייג ניט דיינע שונאים
שפיי צוריק מיט בליי.

הכרוז הזה הופץ בשלשים אלף טופסים, ואפשר לשער מה רב היתה הסכנה לשמור על כרוז כזה בימי הצריזם; וכשנכנסו הרומנים וכבשו את בסרביה, ורבים מהציונים והנוער שוב העלו באש גם את המניות של הקולוניאל־בנק וטופסי שקלים, מתוך פחד שמא ייהפשו לפוליטיקה, הרי זה נס שהצלחתי להטמין את הכרוז הזה עם עוד מאות תעודות חשובות והיסטוריות, ולשמור עליהן בשמירה מעולה, עד שזכיתי להעביר ארצה את כל הארכיון שלי (בשנת תרצ"ג 1932), והרי מן הדין היה עכ"פ שהמחבר יזכיר בהערה בשולי העמוד: כי הטופס במקורו שמור ונמצא בארכיוני כשם ששמורות אתי גם מפות העיר קישינוב מימי סוף המאה הי"ח והמחצית השניה של המאה הי"ט, וכשהמחבר לא השיג בשום מקום את המפה לשם שרטוט הגלופה בשביל „מפת הגיטו בקישינוב", נתתי לו גם את הכרוז הנ"ל *) וגם את המפה, אך הוא יצא ידי חובתו ולא ציין כלל כי ההעתקות לוקחו מהמקורים הנמצאים ב„ארכיון בסרביה מיסודו של מ. דוד־זון", ואני לא אתדיין אתו על פגיעתו בחוקי האתיקה האלמנטרית, אבל זה מראה רק על יהירות זולה וצרת עין של „זשנטלמן במרכיים".

צעירי ציון (עמוד 122).

כד ואין גם להשתומם על מדת ההפרזה בנטיה לשבח יתר והתכחשות להמציאות שהספר „יהודי קישינוב" מצטיין בם מהתחלתו ועד סופו, כמו ביחס להגדרת ההשכלה והמשכילים בקישינוב, וככה לפעילותם המופרזת של „חובבי ציון" כאן, ואותו הדבר גם ביחס ל„צעירי־ציון" בקישינוב בראשית התנועה, שע"ח פעילותם וערותם של יחידי סגולה שחיו אז בקישינוב כמו י. שפרינצק, ח. גרינברג, ח. ויסהאדלר ועוד, הוא מפזר מתנות לאביונים ומיחס את

*) אמנם בספר „בראשית התנועה" על צ"צ מאת א. לבנזון נתפרסמה הגלופה בפעם הראשונה ושם כן מוזכר שהמקור נמצא בארכיוני.

הפעילות הזאת להכלל כולו, בהעלותו על הגליון משפט שוא וכותב:

„תנועת „צעירי־ציון" שפעלה בממדים נרחבים למדי החל משנת 1905 ואילך לא הסתפקה בהגדרה אידיאית בלבד, כי אם עשתה לפעולת ארגון רחבה ומסועפת בפינות שונות של החיים הציוניים והיהודיים" (עמוד 124).

ואין אני עומד לחשוד בו במחבר כי הוא יודע את האמת ומתכוון למרוד בה, כי דוקא להיפך אני משוכנע להניח כי לא רק שאינו יודע לגמרי את המציאות של הימים ההם, אלא שאף לא התענין בה ולא חקר אותה להכירה, היות ועצם גישתו לכתיבת ספרו לא היתה גישה היסטוריונית מובהקת, ולא האמת שמשה קו לרגליו... וגם רשימתו הביבליוגרפית שהוא מוסיף בסוף ספרו לקויה מאד. יש ספרים ומקורות שהוא יודע כי אינם שכיחים כבר והקורא — אפילו אם ירצה בהם לא יוכל להשיג אותם, והוא מעלה אותם כאילו רק לשבר את האוזן... והחוברת הפופולרית „לתולדות צעירי ציון" לא. מונטשיק, מקומה נעדרת ואינה מוזכרת אצלו לגמרי, ובה הרי קוראים אנחנו:

אגודת „צעירי־ציון" או יותר נכון של ציונים צעירים, קיימת למעשה כשנות הציונות כולה, והם היו נושאים במצוות המעשיות של הציונות כגון: הפצת השקל, מסירת מניות האוצר היהודי בתשלומים־לשיעורין, ומהקונגרס החמשי נוסדה הפעולה למען הקהק"ל. יש שנשאו בעול הפרופוגנדא במלחמה עם המפלגות המריבות ורובן היו פעילות בשטח התרבותי". (עמוד 11).

וזאת היא ההגדרה הנכונה והאמיתית גם לגבי „צעירי־ציון" בקישינוב לאותם הימים, כי מלבד חברי הצמרת, ששאלת התכנית ברוח האסכולה הסוציאליסטית העסיקה את מוחם, הלא רוב־רובם של חברי „האגודה" השתייכו אמנם לצ"צ, אך לאו דוקא מבחינה אידיאולוגית־רדיקלית, אלא מפאת שלפי גילם היו עוד צעירים והם הגשימו את כל הפעולה הציונית שהציונים הכלליים — הקשישים — לא עשוה.

ועוד כותב שם א. מונטשיק:

הכוחות של „צעירי ציון" ברוסיה התדלדלו ובמקום החברים האקטיביים שעלו ארצה, לא נמצאו כוחות אחרים שישלימו את החסר, ותנועת ה„צעירי־ציון" ירדה פלאים, מלבד זה עוד באה הריאקציה הצבורית אחרי שנת 1905 והוסיפה נופך משלה: „כל איש לאהלו!" (עמוד 13).

וזה היה המצב המציאותי גם של „צעירי־ציון" בקישינוב, שהמחבר קושר לה כתרים מיוחדים של „ממדים נרחבים ופעילות מסועפת". האמת ניתנה להאמר כי עם פרסומה של התכנית לצ"צ — נוסח קישינוב, באה התעוררות ידועה בקרב הנוער וחוגי העובדים הציוניים שבערי השדה, פה ושם נתארגנו אגודות „צעירי־ציון" וכן גם אגודות „בנות־ציון", אך לפי הלך נפשם והפעולה הציונית של הימים ההם כמכירת שקלים וכדומה, נשארו ברובם ציונים צעירים בלבד, ללא כל גוון רדיקלי־רעיוני מיוחד, ומשרבו הרפרסיות מצד הפוליציה ברוסיה בכלל ובקישינוב בפרט, וראשי התנועה ומארגניה נאלצו לעזוב את קישינוב, מי שעלה ארצה ומי שהחליף את המקום, אז כמעט שנתפרדה החבורה; מהאגודה „צעירי־ציון" נשארו רק בודדים, ובשנת 1907/8 לא נשאר ממנה כמעט זכר; אז קמה בקישינוב האגודה „נס־ציונה" שעל מספר הארבעים חברים וחברות שלה אמנם לא התאימה כלפי עיר ואם כקישינוב הבירה, אבל הם היו הכי פעילים ונשאו בעול העבודה הציונית לכל סעיפיה, אבל מבחינה ארגונית לא שמשה קישינוב כלל — מאז ימי „מכתבי־הדואר" — כמרכז להפרובינציה הבסרבאית, והרי הציונות בבסרביה לא היתה לפני המלחמה העולמית פדרציה מיוחדת, אלא ככל עירה אחרת ואגודתה, כן גם קישינוב היתה קשורה למורשה הגליל באודסה ולמרכז בוילנא.

ועל ההגדרה הכי נאמנה ומציאותית למהותם והלך־נפשם של „צעירי־ציון" בבסרביה בכלל וקישינוב בפרט, מימי ראשית דרכם, הננו מוצאים גם בספרו של א. לבנזון „בראשית התנועה", ושם נאמר:

ראשיתה של תנועת „צעירי־ציון" בבסרביה נעוצה בשנת 1898־1900, בשנות בחרות אלו היתה תנועת הנוער רחוקה עדיין מכל מצע אידיאולוגי. הנוער הזה היה רובו ככולו נוער בעל־ביתי, מתלמד, שברבות הימים נתוספו אליו גם עוזרי בתי־מסחר, שוליות ועוד. מסורת אבות, השפעת ה„חדר", החינוך העברי הלאומי, הדים מרוחקים מארץ ישראל — כל אלה הפעימו את הלבבות הצעירים למעשה ציוני" — (עמוד 24).

ומבחינה אידיאולוגית־מציאותית אמנם צדקה הקבוצה האודיסאית שבהגדרת מהות התנועה ונושאיה הבליטה את מומנט הצעירות והאקטיביות, ובסטיה יסודית מהתכנית הקישינובית קבעה כי „נושאי התנועה הם כל האלמנטים הבריאים של העם היהודי, וחלוץ התנועה הוא הנוער המורכב מכל חוגי היהדות, הנוער הספוג אידיאות והכרה לאומית. (שם עמוד 34).

ואין כל ספק בזה כי מחברי התכנית הקישינובית הכניסו בה את המומנט הסוציאליסטי לא מפני שתנאי המקום והחיים הסוציאליים של היישוב היהודי בבסרביה דרשו זאת, אלא בהשפעת הרדיקליזם־המחשבתי ששלט אז ברחוב הפוליטי הכללי.

העובדא היא שהיסודות הפרוגרסיביים־דמוקרטיים, שבפלטפורמה בנוסח קישינוב נשארו כאן — בימים ההם — נחלתם של ראשי התנועה בשעה שרוב רובם של החברים מן השורה נשאר מחזיק בנושנות: מלא את העבודה המעשית של ציונות כללית; זה היה בחינת „השמים שמים לה' — והארץ נתן לבני אדם"... — אינני שופט על התפיסה האידיאולוגית של חברי צ"צ בערים שמעבר לתחום בסרביה — אבל כאן, בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט, הרי ההגדרה הסוציאליסטית שהוכנסה בתכנית „נוסח־קישינוב" במקרה הטוב ביותר שמשה רק כנשק וחומר תעמולתי בויכוחים עם היריבים כה„בונד", „איסקרא", ס. ר. ולא יותר.

ובשביל שהקורא לא יטעה לחשוב שה„מרכז" לצ"צ, שהוקם בקישינוב עם בואו של י. שפרינצק מפולניה, שמש מרכז להפרובינציה

בבסרביה, עלי לציין למען האמת ההיסטורית כי כמעט שלא היה אז שום קשר ארגוני בין ה„מרכז" הזה ולבין האגודות שקמו בערי השדה כאן, כי כאמור לעיל השתייכה עוד בסרביה בימים ההם — עד אחרי המהפכה הרוסית, לגליל אודסה ולמרכז וילנא; ו„המרכז" הזה — שעליו מזכיר גם א. לוינסון בספרו הנ"ל הוקם בשביל לעמוד בקשר עם הנקודות המרכזיות בחבל דרום־מערב ברוסיה שהתארגנו בהם אגודות צ"צ בנוסח קישינוב, והודות לזה נתקימה בקישינוב בימי 1—4 בספטמבר 1906 הועידה הגלילית הראשונה של צ"צ בקישינוב והגליל. בועידה זו השתתף גם חבר צ"צ מרוסטוב ענ"ד, והיתה מוקדשת כולה לבירור הבעיות הפרוגרמטיות, והארגוניות־תכסיסיות שהתעוררו מאז פורסמה התכנית. מקום רב תפשה גם שאלת העמדה לבחירות להדומה הראשונה ברוסיה שהס. ד. (הבונד) החרימו אותם וצ"צ בקישינוב צדדו בזכות הבחירות ובשיתוף היהודים בם, הוציאו פרוקלומציה מיוחדת בשם ה„מרכז" אשר הופצה בכל רחבי רוסיה, השאלה הזו תפשה מקום רב גם בעתונות הציונית־רדיקלית של הימים ההם כמו „קדימה" יעוור. מיסל, כרוניקה יעוור. זשיז'ן וכו'.

ניצני העליה השניה (עמוד 128).

כה אך מלבד הפוליטיקה הכללית והבעיה הסוציאליסטית שהשתלטו אז על הרחוב היהודי, הרי היו עוד מומנטים פנימיים שהלהיבו את הנוער הלאומי והם שאלות העליה, הכרוז (של המרכז האודסאי) להתגיסות הנוער לעלות ארצה ולעבוד בה שנתים לפיתוח הארץ והפרחתה; בשנת 1906 קמה תנועת „נייי־בילו" שהקיפה כמעט את כל החבל הדרום־מערבי ברוסיה וחלק מגליציה המזרחית; מתנועה זו נתקיימו אז שלש ועידות בחרקוב, יליסבטגרד (חברי ועידה זו נאסרו) ואודסה; מלבד ביה"ס לחקלאות בנובופולטבקה, הסכימו גם המושבות החקלאיות בבסרביה לשרת את התנועה הזאת, והתחילו כבר להגיע לדומברובני ולהמשתלה בסורוקי נוער מכל רחבי רוסיה, לשם הכשרה מוקדמת בחקלאות לפני עלייתם

ארצה. והנני מדפדף בעתונות של הימים ההם כדי למשש את ה„דופק" של חברי צ"צ בקישינוב, ולעמוד על ה„ממדים הנרחבים", שעליהם מעיד המחבר: רוצה אני לדעת עד היכן תנועה זו מצאה הד גם בהלך רוחם של חברינו בקישינוב, אבל העובדא היא שהמחבר לא ידע אפילו להזכיר בספרו את עצם התנועה המענינת הזאת. בקובץ „בסרביה ארץ ישראל" (גשרים) *) נתפרסמו על ידי מלבד רשימה מיוחדת „לתולדות ניי־ביל"ר" גם כל המכתבים ממזכירות „מרכז" התנועה באודסה, ולבין כותב הטורים האלה, וגם על זה פסח המחבר ולא הזכיר ע"ז אף במלה. — וכי זהו מדרכו של היסטורין אוביקטיבי?!

ונצני העליה השניה נבטו אצל מחברנו, כנראה, מהצמרת ובקרקע כאילו לא נגעו... על כרוזו של יוסף וויתקין הוא יודע, ועל כרוזו של הצ. ק. באודסה פסח אולי מפני שלא יצא מפי הגבורה וההגדרה הרעיונית של הצ"צ בקישינוב; וכשקוראים את דבריו על מספר ניכר של חברים משורות צ"צ שעלו לארץ עם ראשוני העליה השניה ופלסו את הדרך כפותחי נתיב חדש בציונות — אפשר לטעות ולחשוב שהעליה מקישינוב היתה אז באמת כה רבה וגדולה, עד שבגללה התרוקנו ממש שורותיה של האגודה צ"צ, וכל חבריה עלו... אך מיותר לציין כי העליה הצעירי־ציונית מקישינוב לא היתה אז לגמרי המונית, ולא הגיעה כלל לממדים כ"כ נרחבים... וכשהמחבר ראה בכל זאת צורך לפניו לשמן קצת את עליית הצעירים מקישינוב הוא מצרף להם את ישראל גלעדי ואת מנדל פורטוגלי ז"ל, אשר לאמתו של דבר הלא בני קלרש המה, אכן זאת היא לא רק פגיעה בהאמת המציאותית, אלא גם עוול כלפי העירה קלרש שעל חלקה בעליה הלא מגיע גם לה זכות זו לא פחות מלקישינוב. ודוקא שני הצעירים הללו, בתקופת עלייתם, השתייכו לא לצ"צ אלא לס.ר. וייתכן כי המהפכה הנפשית היא שדחתה אותם גם לקבוצת „בר־גיורא" ול„השומר" בארץ.

והעליה השניה הלא היתה נזנת מבסרביה היהודית כולה,

*) בהוצאת „עין־הקורא" תרצ"ח, עמודים 40—45.

ועובדא היא כי בתקופה שבין פרעות 1905 ולבין שנת פרוץ המלחמה העולמית הראשונה, כמעט שלא היתה עירה בבסרביה שלא תרמה לה את חלקה. והעולים הלא לא היו אך ורק מבין שורות צ"צ אשר לאותם הימים נמצאה בקישינוב במצב של שיתוק, מה שגם המחבר מודה; ועד כמה שהצליחו בשנת 1912 המאמצים בשביל לאחד את האגודה „נס־ציונה" עם „צעירי ציון", מה שהמחבר מציין אפילו מתוך חגיגיות מיוחדת, כי שוב התגבר אז הזרם ה„צעירי־ציוני" בתנועה הציונית בקישינוב, הננו קוראים בירחון „שחרית" (אדסה, תרע"ג — 1913, עמוד 145) במכתב מחיי ה„צעירים" בקישינוב, ושם כתוב לאמור:

„לפני שנים אחדות היתה לנו עדיין אגודה „נס־ציונה" שמנתה כארבעים חברים מנוסים ומסורים — — — כעת נתפלגה החבורה אחרי חמש שנות קיומה; כעשרה חברים, טובי הצעירים, נסעו לא"י, אחדים נקראו לצבא, אחדים נסעו לאמריקה ורק כחמש עשרה צעירים נשארו... מן הראוי היה שכל אלה הצעירים, שעדיין לא עומם בהם הזיק הלאומי ושנפשם קשורה עוד בעמם, בארצם ובשפתם, שיתאספו עוד הפעם וישובו לעבודת העם המחכה להם" —

ו„צעירי ציון" — מאן דכר שמיה?!

סתירה בולטת לכל בנין הקלפים שהמחבר הקים בעמל כה רב על בסיס הגלופות הגדולות והזעירות, שמרוב התעלסותו אתן באהובים, שכח כנראה כי האוכלוסיה הקישינובית ברובה, שייכת לא ל„צעירי־ציון" אלא ל„יהודי קישינוב", ושעליהם הלא שנס את מתניו לכתוב את ההיסטוריה שלהם, והאומנם העליה השניה לא הניעה את לבם? ומה היה חלקם של החבריא „נעשה ונשמע", שלדברי המחבר היוותה אז את הגרעין של הציונים הכלליים? ולמה רק הגרעין? ולאן נעלמו ציוני קישינוב הכלליים שעוד לפני תקופת „לשכת־הדואר" הכו גלים, ובתקופת „לשכת הדואר" הלא היתה קישינוב למרכז הסברתי־ציוני לכל יהודי רוסיה (עמוד 117) פתאום ירדו מעל הבימה ואינם?! וה„מזרחי"? ו„פועלי ציון" אפילו לגלופה אחת לא זכו ותהא אף הכי קטנה — אַי, אַי, אַי — מסכנים!!

כן ולוא רק משום קיצור הדברים — הרי הפרקים הללו אינם זקוקים כלל לפירושים מיוחדים ולא לניתוחים יסודיים, מלבד תיקון קל בשנוי גירסא קצת, כי לוא במקום „קישינוב הציונית" היה כותב לפחות „בסרביה הציונית" אזי גם הבלתי מחוור כל צרכו היה בא במקצת על תיקונו.

אך עד כמה שהניר סובל, הרי הנפש סולדת לקרא כל פעם „יהודי קישינוב" ושוב „יהודי קישינוב" בשעה שכל הפעולות והעובדות שהמחבר מספר עליהן בפרקים הללו, הלא קשורות הן מתחילת ברייתן עם יהודי בסרביה כולה. אלא מאי, אדם שנפשו חשקה דוקא להיותו היסטוריונה של עיר ואם בישראל רבת הגוונים; עיר שהאור והצל שמשו בה בערבוביא שכזו, שלאו כל אדם מסוגל לתפוש את הקו המבדיל ביניהן ולא ייטעה, הרי מה טעם יש בדבריו כשהוא מפריז פרזה ואומר:

„על יהודי קישינוב הוטל ליטול בידיהם את היזמה להקמת מפעלים ציוניים" — ותוך כדי דיבור, כאילו נזכר בכל זאת כמה אפסית היתה חלקם של יהודי קישינוב במפעלי הציונות, והוא מתקן את עצמו וכותב: „קבוצת הציונים עם ד"ר כהן־ברנשטיין בראשה" ושוב הוא שוכח ומוסיף לאמור: קישינוב הציונית על „קומץ עסקניה" — והרי: אם „קישינוב" מה הפירוש „קומץ", ואם „קומץ" הלא אין זאת „קישינוב הבירה"... והועידה הראשונה בקישינוב בשנת 1920 בה התכנסו כ־250 צירים — הרי זאת היא בודאי בסרביה כולה ולא „יהודי־קישינוב"!

ושהפעולה למען „הקרן הקימת" היתה מאז ומתמיד מקובלת אצל הרוב המכריע של הציונים — מה החידוש בדבר ומה הוא בא להשמיענו? וכי אפשר שציונים יהיו פטורים ממצוות הפעולה למען הקהק"ל? אבל עד כמה שהמכונה־הארגונית לפעולה ציונית בקישינוב גופא התנהלה עוד בלאות ובכבדות גם לאחרי הועידה הראשונה

שנתקימה במאי 1920 וגם לאחרי הימנות בה האינג'. מ. גוטליב ז"ל לקומיסר הראשי של הקהק"ל בבסרביה, מוכיחים המספרים בחשבון הכספים של הקהק"ל מבסרביה מן א' לחודש אייר תר"פ ועד כ' אלול תרפ"א כי בסכום הכללי של 374,043 לעי שהגיעו מ־42 ערים ועירות — היה חלקה של קישינוב רק בסך של 4000 לעי ע"ח „חורשה" ביער הרצל... סכום מאלף לגבי עיר המרכזים. וכשהמחבר אינו יודע מזה ולא כלום, מפני שלא תמיד אפשר היה להשיג את החומר הדרוש וגם הדו"ח הנ"ל לא היה נגד עיניו, הרי נסלח לו גם זאת, אבל כשהוא בא ואומר (שם) ש„פעולת התרבות והחינוך העבריים היו בבחינת נכסי צאן ברזל אצל יהודי קישינוב" — זאת יספר ליהודי בראזיליה ומקסיקה למען ירחיק עדותו, וכשאינו מהסס ומספר זאת גם לנו, הרי זה כבר למטה מכל בקרת. כשאתה קורא בקובץ „מן הצד", זה הבטאון של „תרבות" בבסרביה בשנת תרצ"ט (גם המחבר מצטט אותו) ושם בסקירה לבעיית החינוך העברי בקישינוב (עמוד 52) כתוב לאמור:

„בקישינוב יש 6000 ילדים בגיל של בית־הספר העממי, ומהם רק 600 לומדים בבתי־ספר עבריים. נניח ש־300 לומדים אצל מורים פרטיים ועוד 200 בחדרים של הת"ת הגדול מיסודם של החרדים, ואף אם ננכה 800 הילדים הלומדים בבתי הספר היידישאים, הרי עוד ישאר מספר של 4,000 ילד, הנתונים ללא חינוך כלל ושאינם יודעים אף צורת אות עברית". =

וכי תעודת עניות זו שכמאה עדים דמי, אינה מספיקה להרוס ולסתור את כל דברי המחבר הקלוטים מן האויר ושאין להם כל יסוד ! והרי בסקירה שם אנו קוראים עוד דברים השופכים אור אחר לגמרי על כל יחסם של יהודי קישינוב למוסדות החינוך העבריים. וכי באשמת מי נסגרו עוד בשנת 1935 הגימנאסיה ובית הספר „מגן־דוד" ? גימנאסיה זו שהיתה בית הספר התיכוני היחידי בקישינוב ואולי בכל בסרביה בתכניתה העברית.

ומה שנוגע לעסקניה של קישינוב, וכי זה סוד כי גם בקומץ

העסקנים הציוניים שנשאו כאן בעול המפעלים להקמת „מרכזי הציונות" „החלוץ" ו„התרבות" היה בהם רב חלקן לא רק של העסקנים שבאו ברובן מהפרובינציה שבבסרביה, אלא גם מבין פליטי אוקריינה שהגורל הטילן לתחומן של יהודי קישינוב. וכשהמחבר בא לכתוב על „יהודי קישינוב" ופעילותן בשדה הציונות, ה„קרנות", „החלוץ" וה„תרבות", והקמתם של ה„מרכזים" החל משנת תר"פ (1920), וכי לקח בחשבון את התנאים הפוליטיים והקושיים הארגוניים שבהם נתקלו עסקנינו המסורים והנאמנים גם בקישינוב וגם בכל רחבי בסרביה? וכשהוא בא להשלים את תמונתה של קישינוב היהודית והציונית שבה, ולא הזכיר אף שמץ מתוך דברי החוזר „ט" בשנת תרפ"ב (1922) מהועד המרכזי של ההסתדרות הציונית בבסרביה, ובו הלא מסופר -- לבשתנו ולצערנו — כי באי כח הפרובינציה שבאו לועידה הציונית בקישינוב מצאו את ה„מרכז" הציוני סגור ומסוגר, אנשים, לרוב מהגרים, שואלים: איהו המרכז? איפה ועד העליה? — ואין מגיד ואין עונה.

היודע המחבר על חוזר רשמי כזה משנת תרפ"ב במספר „ט"?

ועוד אנחנו קוראים בהמשך הדברים בחוזר „ט" זה: דבר זה עשה רושם רע עד מאוד ודכא את מצב רוחם של צירי הפרובינציה, שהקדישו תשומת־לב מיוחדה ודנו מתוך אחריות ורצינות גמורה בשאלת קיומו של ה„מרכז" וכולם החליטו פה אחד שסגירת ה„מרכז" תגרום להפסקת העבודה הציונית בבסרביה כולה, תעכב את העליה לארצנו הקדושה, ובכלל תשפיע לרעה על מהלך העבודה של „קרן היסוד" ו„קרן הקימת לישראל במדינתנו".

ומה היתה הגבתם של „יהודי קישינוב לכל זה? החוזר מס. „ט" לא מספר לנו מזה.

וגם המחבר אינו מספר על זה.

ועוד הננו קוראים בהמשך הדברים בחוזר „ט": לשם פתיחת ה„מרכז" המציאו לנו תיכף ומיד הצירים הנוכחים סכום של 9500

לעי מהם: סקורני — 2000 לעי, אונגני — 2000 לעי, סקולני — 2000 לעי, קאושני — 1500 לעי.

וכמה המציאו על זה „יהודי־קישינוב" — החוזר לא מספר לנו וגם המחבר אינו יודע מזה!

הרי שהתמונה של קישינוב היהודית והציונית כאחד איננה עוד שלימה גם עם העלותו את דמותה של אחת המשפחות ומהכי מצוינות אשר היו בה (עמ. 47).

התקופה שלפני השואה (עמוד 148)

כז והתמונה איננה בקו השלימות גם לאחרי „ערוי הדם" שעשה עם הכניסו את הפרק „התקופה שלפני השואה" שעוד בשנת תש"א פרסם את אותו הפרק בקובץ „בסרביה" (עמודים 49—52, בעריכת ח. שורר), ומה חידש לנו בקמחא טחינא זו?

אמנם, התמונה איננה שלימה מפני שגם המחבר לא ניגש לעבודתו כאיש השלימות, והפרק הבא יוכיח עוד ביתר הבלטה עד כמה עצם גישתו לעריכת ספרו היתה שטחית וללא כל אחריות, והיה רק כמזדרז לכבוש את השוק מתוך חרדה שמא יקדמנו אחר... ולוא היה מתאזר קצת יותר במתינות ואורך־רוח מה שעבודה כזאת דורשת, הלא היה הזמן מספיק בידו להתעמק ביתר רצינות בכל ה„לקט" הרב והעשיר שהצליח בכל זאת לאגר ולכנס בחיטוטיו בספריות הצבוריות ובספריה הלאומית ושטפל בו יותר מן שלש שנים, ולוא היה מוסיף לחקרו ולבררו ולסדר אותו כהלכתו בסדר כרונולוגי מובהק, ובהשוואות מתקופה לתקופה, הרי אז לא היה נלקה כ"כ גם ב„שכחה" וב„פאה", כי על הרבה דברים יסודיים ומאד חשובים לתולדות יהודי־קישינוב והלך־רוחם, ארחם ורבעם, שפסח עליהם ולא הזכירם לגמרי, או שנגע רק בפאת קצויהם ומחוסר ידיעה גלה בהם רק טפח...

וכל זה אך ורק משום שנחפז להיות היסטוריונה הראשון של עיר זו שכה מעט ידעו עליה.

כח

ובאותה קלות־הדעת שהמחבר מעלה על הגליון — כמו ברשמי עפרון — מומנטים היסטוריים וחשובים, אשר היוו נקודות מפנה בתנועה הציונית כאן, כמו הועידה הציונית הראשונה במאי 1920; הוא הולך ומונה כרוכל את הסתדרויות הנוער שכאילו בין לילה צמחו והתארגנו: „התחיה", „החבר הצעיר", „השומר הצעיר", „גורדוניה", מבלי שנגע אף בקצה מטהו לספר לנו במקצת גם על חבלי הלידה שלהן, ועל הגורמים והתנאים שגרמו לפילוג שכזה בנוער ציוני־עממי תלמידי ביה"ס שברובם טרם ידעו על הגדרות סוציאליסטיות מובהקות, ובעוד שלא הסתפק להבהיר לנו אם היתה זאת דרישת השעה או סתם „שלטים" לחנויות עם אצטבאות ריקות... הוא מתרומם ביעף של טיסת נשר מעל לתקופה ארוכה של חמש עשרה שנה סוערים ומלאים עלילות והופעות היסטוריות ממש בכל ענפי החיים הצבוריים והפוליטיים כאן, וכאילו פורה שר של שכחה הכשילו ושכח להזכיר עליהן אף מלה.

כשהוא מגיע לשנת 1925 הוא יודע לספר על ביקורו של סוקולוב המנוח בקישינוב, והוא מתמוגג ממש מנחת שאף נוצרים רבים גילו סקרנות רבה והשתדלו להתקרב ולהנות מזיו פניו של „המלך היהודי"; והרי בשנה זו נתקימו בקישינוב עוד ועידות שונות שהניחו את היסוד לגיבושן של כמה וכמה משימות לריכוז ההמונים מסביב לדגל התחיה הלאומית; כן נתקיימה אז הועידה השניה של המורים בבסרביה; ובו בזמן גם הועידה של „צעירי־ציון"; המועצה הראשונה של ה„עובד" והמועצה של „בוסליה", ועוד. וכל אחת מהן הלא כתבה דף היסטורי מיוחד בחיי התנועה, ו„יהודי־קישינוב" לא יכלו להשאר מחוץ לגדר — אך הדפים הללו חסרים בתוך ספרו של המחבר לגמרי, כשם שלא מצאה ידו להרחיב קצת את דבריו על השנויים היסודיים שחלו בשנת 1926 במפעלי הקהק"ל, עם הקמת האינסטרוקטוריאט בפעם הראשונה,

ומלכתחילה לאו דוקא בשביל הפרובינץ אלא קודם כל בשביל קישינוב גופא. כי שנתים מאז שנת 1924, שבגלל הסקנדל הידוע בביהכ"נ „למנריה", בשעה שהרב מהרי"ל צ"ס ז"ל (הי"ד) עמד להספיד את דע־האן, הלא נסגרו אחרי זה כל בתי־הכנסת שבעיר ק. בפני נואמים ציוניים, ושנתים חלפו עד ששוב נפתחו רק בשנת 1926 עם בואו של התעמלן הראשון שהוזמן לשם כך, ואחרי שהצליח בידו לשכנע את הרב הראשי מרהי"ל צ"ס ז"ל שיסכים לבטל את איסורו הנ"ל, התחיל בקמפניה לתעמולה דוקא מביהכ"נ „למנריה", ולא בקלות עלה הדבר בידו, כי כאן נתקל בעיקשותו של הגבאי ר' יענקל שברצברג המנוח, ובביהמ"ד הגבוה קבל את פניו הדיין ר' מ' ג"פ ז"ל בהתראה חמורה לאמור: „בא אונז, יונגערמאן, רעדט מען ניט פון ציון־זאכן", בא אונז פאטשט מען"... (אצלנו לא מדברים על עניני ציון, אצלנו מרביצים...) ובסופו של דבר היה, כי הצליח לנאום גם בביהכ"נ „למנריה" ובביהמ"ד הגבוה הופיע ונאם שם דוקא ביום הקדוש. בר"ה, ואחרי זה יצא בסיבוב־שבתוני בכל העיר; ומדי שבת בשבתו נאם בביהכ"נ אחר על עניני הקהק"ל, מטרותיה והישגיה, והחרישה העמוקה הזאת הכשירה את הלבבות ונתנה פרי הילולים... אז הוקם בקישינוב גם החוג הראשון של נשים עסקניות, וגדוד של צעירות עוסקות למען הקהק"ל; דרכי העבודה לטובת הקהק"ל התרחבו בשנה ההיא והקיפו יותר ויותר את האוכלוסיה בקישינוב, והמחבר, כנדאה, לא יודע מכל זה אף שמץ.

ובאותה השנה (1926) הלא נתקיימה בקישינוב גם הועידה של הציונים הכלליים; ואיך אפשר לפסוח על „יום האמנות" שהתקיים בל"ג בעומר שנת תרפ"ו בהשתתפותו של הסופר ראובן ברייניז המנוח, והמחבר לא ידע לציין את חלקם של יהודי קישינוב גם ביום זה, ובעיקר — מה היה ההד של היום הזה בחוגי האינטליגנציה של „יהודי־קישינוב". ואולי תגידו כי כל ההופעות האלה הם מהדברים הרגילים והשכיחים, ולא כדאי היה לבזבז עליהן זמן לכתיבה ולקריאה, אבל מי אדם עם שאר־רוח יכול לשכוח את ביקורו של הנשיא ווייצמן

שליט"א בשנת 1927 בימי השערוריה בקלוזש; את ה„שבת־הגדול" מאז ואת ה„קידוש" ההיסתורי ב„מרכז", כשהמון הנאספים, ללא הבדל גיל וזרם, התלהבו ויצאו בריקוד משולב ומאַחד מתוך אמונה במנהיג וכיסופי גאולה, ופתאום, כשהופיע השליח המיוחד שבא מקלוזש, ובידו חבילה קטנה של גוילי ספרי־התורה קרועים, וכי אפשר לשכוח אף רגע את ההרגשה הצורבת שהרגיש אז כל אחד מאתנו בשעה שהריקוד הופסק לפתע והנשיא התייחד עם השליח בחדר מיוחד ומסוגר, בשביל לשמוע מפיו את הפרטים על מהלך השערוריות, ומי אדם יכול לשכוח את שיא המומנט המרומם וההיסטורי באותו הערב באולם התיאטרון „אקספרס" שהיה מלא על כל גדותיו והנשיא התחיל את דבריו בשתי ה„הבדלות" שהגורל רצה לזכות אותו באותה השבת, אחת בצהרים של שבת ב„מרכז", והשניה באותו הערב עם צאת השבת, ועל הבדלי המצב הנפשי שכל אחת מהן העירה בקרבו. וכי אפשר לשכוח את הרגעים העילאיים ההן ואת קסם אמרי־פיו שיצאו מעמקי לבו ונחתו כטללי נחמה ותקוה בלב כל אחד מאתנו. וכשהמחבר פסח ולא הזכיר גם את המומנט הזה הרי אין כבר לתמוה ולשאול למה לא הזכיר על הא ולא על דא. והרי גם מועצת צ"צ נתקימה בשנת 1927; ולמה לא ראה להזכיר אף מלה על המפעל בקישינוב „למען הספריה הלאומית" ומשלוחי כמה טרנספורטים חשובים של ספרים יקרי־ערך לירושלים ועל תערוכת הספרים בהשתתפותו האישית של הרב מהרי"ל צירלסון ז"ל. ומה היתה הגבתם של יהודי קישינוב על מאורעות תרפ"ט בארץ? ואיך אפשר היה לפסוח על המצב הפוליטי של היהודים בבסרביה בשנות 1931־1932, בם קמה ה„מפלגה היהודית" שהכריזה על „רשימה יהודית" עצמאית ושנחלה גם נצחונות מזהירים בבחירות לפרלמנט, אם כי הצרו את צעדיה, והסכסוך שנפל בין מרכז „צעירי־ציון" ונציגה ברשימה — הד"ר מ. לאנדו — שבא כתוצאה מתוך אי־הבנה בין האחרון ולבין הד"ר כהן־ברנשטיין המנוח, הרי זה ג"כ פרק בפני עצמו האומר דרשני, אך למען שלא יארכו הדברים הנני עוזב את הפוליטיקה־חוץ שלנו וחוזר לסקירתנו הפנימית, והנה בשנת

תרצ"ג — 1933 הלא נתקימו הבחירות להקונגרס הי"ח שהעמידו אותנו על מצב התנועה בכל רחבי בסרביה מאז פרעות תרס"ג — 1903, ואחרי תקופה של שלשים שנה לעבודה ציונית וחינוך לאומי היה מספר השוקלים בכל רחבי בסרביה על חמשים ושש נקודות הבחירות, ערים ועירות, בס"ה 13.205 ומהם השתתפו בבחירות רק 11.497 לפי החלוקה דלקמן: הבלוק לא"י העובדת — 5,105, ציונים כלליים — 2,709, ברית הציונים הרוויזיו. ובית"ר 2.878; „מזרחי" — 575, התאחדות הרעוויזיו. הדמוקרטית 234; ועד כמה המספרים מאלפים כדאי לנו להשוותן עם תוצאות הבחירות להקונגרס הי"ט שנתקימו ב־1935 ולפי הקומוניקט של הועדה המרכזית של הבחירות בבסרביה, אנו יודעים כי בכל רחבי בסרביה, בשבעים וחמשה מקומות, ערים ועירות, הצביעו בס"ה: 14.198 שוקלים, (מהם 88 נפסלו) ולפי החלוקה קבלו: הבלוק לא"י העובדת 9,294 קולות, ציונים כלליים — 2,785, „מזרחי" — 1.442, ומפלגת המדינה — 588 קולות (הרויזיוני. הלא עזבו אז את ההסתדרות הציונית), והתמונה הכללית הריהי די ברורה, כי הננו עדים לא רק להתקדמות לפי המספר הכללי של המשתתפים בבחירות, אלא לשנויים מוחשיים גם בסלקציה המפלגתית בכל הפרובינציה־הברסרבאית, ורק על „יהודי־קישינוב" שהמחבר מעיד עליהם בספרו שפעולתם הציונית הצטיינה בממדיה הרחבים, וכן גם „חובבי־ציון" בקישינוב הכו גלים; והציונים הכלליים — הכו גלים, ו„צעירי־ציון" בקישינוב עאכו"כ שהכו גלים... ואנחנו דוקא נוטים להאמין כי לעתים נתקלו גם בשוברי־גלים שונים בצורה של מכשולים וקושיים פוליטיים, וגם כלכליים, ומשברים של שנות רעב ובצרת, ובכל זאת היה חשוב מאד לדעת מה היה האחוז של ציוני־קישינוב וחלקם במספרים שהבאנו למעלה, עם הבחירות לקראת הקונגרסים הי"ח והי"ט שהתקיימו במזלם של המאורעות ההיסטוריים כמו עליתו של היטלר — שחיק עצמות, והשואה על יהודי גרמניה; רצח אורלוזורוב שבא כחטף פתאום והגיאות בארץ שעוררה תקוה בלב כל הגולה. ואיך אפשר לכתוב היסטוריה של עיר ואם בישראל כקישינוב ולא להזכיר אף

מלה על כל התקופה ההיסטורית הזאת ומה היתה הגבתם של יהודי־קישינוב על כל המאורעות החשובות הללו שכל העולם היהודי הזדעזע לקראתם. ולמען קיצור הדברים הננו נאלצים לפסוח על כל ההופעות לעשרות והמומנטים הרבים והחשובים שעברו על יהודי קישינוב עם בקוריהם של מנהיגים ועסקנים ידועי־שם, ולשלימות התמונה ארשה לי להזכיר עוד רק את המועצה הארצית הי"ג של הסתדרות הנוער הציונית „גורדוניה" בימי 27—30 באפריל 1940, והמחבר הלא זכה עוד לא רק לברך אותה בשם „בנין־הארץ" אלא עמד על שכרו והמועצה ברכה גם אותו לקראת עלייתו ארצה. והרי היתה זאת החויה האחרונה לא רק בשבילו אלא גם בתנועת הנוער הציוני כולה; כי עם מועצה אחרונה זו הלא נסתם הגולל על כל חיינו העבריים, הציוניים והלאומיים בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט, וגם על מומנט היסתורי זה המחבר פוסח ואינו מזכירו כלל, ויש משום כך להצטער על זה כי מרוב החפזו כאילו הדרך לאמריקה כבר ירט לפניו ומשום כך, בהסתמכו על הקורא התמים והסלחן, פרסם את ספרו על פגמיו הקשים, שכאמור לעיל, הוא בעצמו מודה בהם, והפגם הכי קשה הוא מה שהשמיט ולא הזכיר אף מלה על תקופה בת חמש עשרה שנה של חיים עבריים־לאומיים והתאבקות בלתי פוסקת של יישוב יהודי כה חשוב כעיר קישינוב זו שכה מעט יודעים עליה, אלא — לפי טעמו ונמוקו של מעריכו המושבע — דלג המחבר פעמים על פרטים כדי לשמור על הפרופורציה וההתאמה בשטחי החיים המגוונים של חיי קישינוב...

ואמנם היסטוריונם של החיים המגוונים הללו טרם קם והדרך — האמנם כבר חסומה?...

חינוך ותרבות (עמוד 155).

כט לאמתו של דבר הרי רוב הענינים שבפרק זה המה בחינת „משנה־תורה" ממה שכבר נאמר למעלה בפרקי ה„שלבים" ו„בחסידות והשכלה", ולמה לי לבא ולהלאות את הקורא בקמחא טחינא. אמנם, גם פרק זה, לפי סגנונו וסדר הרצאתו מעלה

קצת חשד כי מעורבת בו איזה יד נאמנה של מי שמכיר את התקופה לפי התפתחות העניינים, ומשום כך הפרק כל כך גדוש בתאריכים וביוזמים, אבל גם מתוך כל זה אין אנחנו מקבלים מושג על עצם צורתו של החינוך העברי בבסרביה ואין גם לעמוד ולהכיר את מהותו של בית־הספר העברי כאן החל מהעממי ועד הגימנזיום שהוקמו כמעט בכל עיר ועירה על חשבון ההורים ובתחומו של המשטר הרומני; ומי שבאמת מעונין לדעת על זה הרי מוטב שיפנה למקורות יותר אחראיים, ומיותר להגיד כי נתן ביסטריצקי, למשל, בחוברת הקטנה שלו „החינוך העברי בגולה" או צ. ויסלבסקי ברשימותיו על החינוך ואחרים משיבים על בעיות אלו ביתר כשרון וביתר בהירות. התאריכים היבשים שבאו בפרק זה להעמידנו על פתיחת בית ספר זה בשנה ההיא ע"י פלוני, וכי בשנה זו וזו הוקם מוסד תרבותי זה או „גן־ילדים" ע"י אלמוני — אין זה מהוה עוד את התמונה השלמה של החנוך והתרבות העברי־לאומי בבסרביה במחצית הראשונה של המאה העשרים, קודם בימי משטר הצריזם ובאחרונה בימי הכיבוש הרומני. ואם ניקח מהפרק הזה את הפיטום ההיסטוריוגרפי היבש, ומכל הפרק על עשר עמודיו לא ישאר לנו ולא כלום.

ספרות (עמוד 168).

לֹא אבל מה שמענין במיוחד בפרק זה ומה שחשוב לנו להתעכב קצת יותר, זהו הנושא „ספרות ועתונות" שבא אחריו, והמקשט את הפרק עם גלופות של „שערים" לספרים בגודל העמוד כולו, דבר שלא יד כל מחבר משיגה, כי מי ירשה לו בימי קיצוב הללו שאנו עומדים בם, לבזבז על כגון דא סכומים כה מופרזים שדרושים לזה. אלא להמחבר כנראה היה זה כדאי מכמה בחינות, וקודם כל הרי 10 גלופות שמצטרפות לעשרה עמודים הרי זהו כבר ריוח נקי מעין שכר סופרים תמורת שכר בטילות ללא כל יגיעת מח יתירה... אבל הרע הוא בזה: כשאדם מתרגל ליהנות בלי טירחה מן המוכן, אזי היצר הרע מדיחהו והוא תוקע כבר את ידו גם לכיסו

הרוחני של זולתו, ובלי כל היסוס הוא משים בכליו מנכסי־הרוח לא לו. וכזאת קרה גם עם מחבר דנן כי כמעט את כל הפרשה על ראשית התפתחות הדפוס העברי בקישינוב משך משדה זרים, ובהסוואה מומחית שילב אותה אל תוך הפרק „חינוך־ותרבות", ויביאה אל קרבו כפרותיו של פרעה, הרזות ודקות הבשר, שאכלו את השמנות — וכמעט שאין להכיר את הפלאגיאט.

והרי עובדא היא כי הנסיון הראשון להקים יד־ושם לתולדות הדפוס העברי בבסרביה היה מאמרי בשם זה שנתפרסם ב„הד־הדפוס" (תש"ט, ת"א) ושאף אחד לא הקדימני בזה. ואלה שקראו את מאמרי זה בזמנו יכלו להסכים עם הנחותי או לא, אבל כולם ציינו כי יצרתי יש מאין. הרי מן הדין הוא, כי מי שבא אחרי לכתוב על נושא זה, הרשות בידו רק לחדש ולהוסיף במה שאני חסרתי או להפריך את הנחותי על יסוד הוכחות, ואני אודה לכל אחד שיבא ויעיר לי לתקן את אשר שגיתי או חסרתי. אותו הדבר גם ביחס לרשימתי על העתונות בבסרביה (קובץ „בסרביה" תש"א). אבל מחבר דנן, שממקצועו הוא איש היודע דת־ודין, התחכם ובעמוד 170 שורה 5 מלמעלה למטה, אחרי המשפט „בבית הדפוס של שלימוביץ" באה למטה הערה במס. 6, ובה הוא מציין אמנם באדיבותו כי על תולדות הדפוס העברי בבסרביה לראות את מאמרו של מ. ד. שם ושם; וכאילו דרך אגב הוא מוסיף ואומר שמ. ד. פרסם גם על העתונות היהודית בבסרביה מאמר בקובץ „בסרביה" בתש"א; הרי לכאורה הכל אתי שפיר, כשר וישר. אלא מאי? הקורא התמים יבין מתוך הערה זו כי גם מ. ד. במאמרו הנ"ל מאשר שבדפוסו של שלימוביץ נדפסו ספרים תורניים; והיות שהערה זו כולה סתומה מפני שאינה באה במקומה המתאים, ואף אחד לא ילך במילא לחפש את המאמר של מ. ד. לא על הדפוס ולא על העתונות, הרי שלא ירגיש אף אחד כי המחבר קידש לעצמו „נושא" מתוך רכוש־רוחני זר ובלי דעת בעלים, שלשם הסוואה בלבד תיבל את הפרק בתבלינים משלו כמו: העתק מודעה שמצא ב„המליץ" על ספר שאיננו בנמצא ושמעולם לא ראה אותו; הכניס סילופים וסירוסים בתאריכים

שציינתי אני; ולפרק שלו קרא בשנוי שם: „ספרות ועתונות" ואת הספרים שהוא מזכירם עפ"י רוב אינו מכיר אותם כלל, לא לפי תכנם ואף לא לפי צורתם. ומכאן גם הסיבה שסלף והדביק לכמה ספרים (שנמצאים בארכיוני) הערכה שלא ממהותם ולא מתכנם. ובשביל שהקורא לא יכשל בזאת המכשלה הספרותית שהמחבר זיכה אותנו, אנסה עד כמה שאפשר להעמיד את השגיאות הספרותיות־ביבליוגרפיות על תיקונן.

1) הספר „מבשרת ציון" אזל זה שנים רבות מהשוק, ועוד לפני המלחמה העולמית הראשונה חזרתי אחריו וחפשתיו בהיותי עוד בחו"ל ולא מצאתיו; גם בארץ חפשתיו ואת כל דברי השבח שהמחבר מפרסם לספר זה לקוחים מתוך המודעה ב„המליץ" גליון „ל" תרמ"ב.

2) אותו הדבר גם עם הספר „שמע שלמה" שלא ראה אור והיה כנפל טמון, ומאין יודע המחבר לציין, כי הפליא בהסברתו ובקיאותו בתורה, וכי הספר — הוא כותב — הופיע בשנת תרנ"ט בדפוסו של הרב ראבינוביץ עורך „הפלס" בפולטבה. והרי „הפלס" גופא התחיל להופיע רק בשנת תרס"א ונדפס בברלין, ובשנת תרנ"ט עוד לא היה להרב ראבינוביץ דפוס משלו.

3) מה הפירוש: בשנים תרמ—תרנ (1880־1890) מתחיל להתארגן הדפוס העברי בקישינוב ושנדפסו בו מספר ספרים"?! והרי בנידון דידן תקופה של עשר שנים זה עולם מלא. והרי חשוב מאד לדעת דפוסו של מי זה היה שנדפסו בו מספר ספרים ומה הנה הספרים?! השיר „כתר־מלוכה" שהוא מזכיר, לא היה יותר מכרוז או „מכתב תהילה", ודפוסים לכרוזים היו גם בפרובינץ ולא הבאתי אותם בחשבון לתולדות הדפוס בבסרביה וכל המשפט הזה בא אך לשם הסוואה והרחקת עדותו.

4) על חלוץ הדפוס העברי בקישינוב ה' שלימוביץ מדובר בפעם הראשונה במאמרי הנ"ל, וכל התוספת על יהודי ששמו היה ר' אליעזר הירש ושהיה פועל דפוס חרוץ מה זה בא להשמיענו. ואני

הכרתי בקישינוב שלשה פועלים מבית דפוסו של שלימוביץ וכולם נשאו שמות עבריים והיו ב"ה מטופלים בילדים — וכי מה בזה?..

5) הספר „דמשק אליעזר" לר' אליעזר שעבשאיע, מוזכר בפעם הראשונה על ידי במאמרי הנ"ל וציינתי ברור שהופיע בשנת תרנ"ב ולמה בא המחבר וסלף את השנה לתרנ"ה? — גם הספר הזה כבר שנים רבות שאיננו במציאות.

6) הספר „השואל" לאותו המחבר אינו מכיל כל „ויכוח בין בעלי דתות שונות" כגירסתו המשובשת של המחבר, והתכן שלו הוא אך ורק דברי־תורה ומאמרי חז"ל. בשער הספר אמנם יש פסקא: „וויכוחים מבעלי דתות שונות" אבל זהו רק מסגנונו של מחברו ואין זה „בין דתות", וכשמכירים את הספר במקורו יודעים שאין בו אף זכר לוויכוחים.

7) גם הספר „עמודי בית יהודה" לאותו המחבר, אין בו כל וויכוחים של בעלי דתות, והוא החלק השני מספרו „דמשק אליעזר" הנ"ל, ומכיל שלשה מאמרים דלקמן: א) עלובת נפש. ב) מסה ומריבה, וג) עולם החדש. כולו דברי תורה ומחקר והופיע בשנ' תרנ"ג (1893).

8) הספר „שני המאורות" שהמחבר מפרסם גלופה מה„שער" שלו, הופיע בדפוס לא כעבור שנה אחרי הופעת הספר הנ"ל, „עמודי בית יהודה" כגירסת המחבר, אלא כעבור שלש שנים בשנת תרנ"ו,

9) ובאותה השנה הופיע באידיש גם הקובץ הספרותי הראשון בבסרביה: „דער בוקעט בלומען", שלפני שלשים שנה עוד היה בידי ואבד ממני. והמחבר — לא רק שלא מכיר את מהותו של הקובץ אלא שגם השם שלו ועל הופעתו נודע לו אך ורק מתוך קריאתו במאמרי הנ"ל, ומאין שאב את העובדא לספר כי זה היה נסיון רציני לרכז קבוצת מושכי־עט באידיש? אולי הוא יודע לקרוא בשם את אחד מאלה שעשו את הנסיון הזה? ואולי לפחות הוא יודע לגלות לנו מי היו אלה שהשתתפו בקובץ זה שמבחינה ספרותית כמעט שאין לו כל ערך מיוחד, אם לא להחשיב בו את הסיפור היחידי בשם „דער טיראנישער מאן" (הבעל העריץ) מאת שרה האכבערג (נ"ע),

ושלהנושא של ספור זה השתמשה במקרה אסון־משפחתי שקרה באמת אצלנו במושבה העברית דומברובני (מחוז סאראקי).

10) גם לדברי המחבר (בעמוד 172) כי בשנות ה־90 נעשה נסיון להוציא ספרים בעברית ובאידיש אין להם כל שחר, אמנם בשנת 1906 הקימו צ"צ בקישינוב הוצאת חוברות באידיש בשם „אונזער־ווארט" והופיעה אפילו חוברת ראשונה תעמולתית בשם „צום קריזיס אין דער ציוניסטישער באוועגונג" („על המשבר בתנועה הציונית") שם המחבר לא ידוע ואף החוברת איננה כבר במציאות.

11) ומכאן ואילך הכניס המחבר רשימה של מספר ספרי־למוד אשר הופיעו כבר בזמן האחרון בדפוסי קישינוב, אבל זהו רק שמץ מכל הרשימה הביבליוגרפית הגדולה אשר אתי, ושאפשר היה להוסיף כהנה וכהנה חוברות וספרים בעברית, אידיש ובשפות לועזיות, אבל רשימה ביבליוגרפית לחוד, ומאמר הערכה על „ספרות ועתונות" לפי התקופה והחיים החברותיים לחוד, מה שפרקי המחבר אינם מקנים לנו כל מושג לא על הא ולא על דא, היות ורישום של ספרים סתם ללא ציון התכן, והזכרת שמות של סופרים סתם לפי תאריכים שבאים בעירבוביא ובשיבושים, אינם אלא ברכה לבטלה ובלבול מח גרידא.

העתונות (עמוד 180).

לא ובאותם הסירוסים והסילופים הנגו נתקלים גם בפרק ה„עתונות" שבא בספרו לאחרי הרשימה על המלומד מיכאל גרשנזון שהמחבר הכניס משום מה כתריז בין הפרקים ל„ספרות ועתונות", ולמחבר פתרונים גם לתמיהתנו על שום מה באה ההתחכמות והסילוף בסדר הכרונולוגי לראשית הופעתה של עתונות היהודים בקישינוב־בבסרביה. והרי בתחילת דבריו הוא גורס שהעתונות בקישינוב מתחילה להופיע ולהתפתח רק לאחרי סיום המלחמה העולמית הראשונה, ותוך כדי דיבור הוא מציין כי אי־אילו נסיונות היו גם לפני המלחמה, והנהו מתחיל מהשבועון „יעוור. כרוניקה" שהופעתו מתחילה בשנת 1912, ואחרי זה הוא מספר גם כי לפני כן הופיע

בקישינוב העתון היומי „בעס. זשיזן" ויש לשער כי הוא גורס שעתון יומי זה, אם כי היה כללי בכוונו, אבל כיון שהוא הקדיש הרבה מקום לעניני היהודים בכלל ולקישינוב בפרט, הוא מצרף אותו לעתונות של היהודים בבסרביה, והרי עתון זה הופעתו עוד משנת 1905 — ולמה ולשם מה כל ה„דריידל" הזה?!

ובהערה מס. 10 (שם) הוא משמיענו כי הנסיון העיתונאי הראשון לא היה בקישינוב אלא בבנדרי מקום מגורו של הרב וורטהיים ז"ל מי שערך והוציא יחד עם הרב פישמן את הירחון הדתי־תורני „היונה" ואין אנחנו יודעים מה ענין בנדרי לכאן? כאילו הירחון בא לשרת את עניני הציבור היהודי בבנדרי? וכאילו היה זה אורגן לוקלי? ומאין זה לקח המחבר כי מירחון זה הופיעו חוברות אחדות, ולאמיתו של דבר הרי הופיעה ממנו עוד בשנת 1907 רק חוברת אחת והיה זה באמת כנסיון לבד.

ועד כמה בולמוס הסילופים והסירוסים דבק בו במחבר דנן, אפשר להסיק גם מזה שמשום מה שינה את כוונו של השבועון „יעור. כרוניקה" לרוזומובסקי, מה שהזכרנו, ולדבריו היה זה שבועון ראשון מוקדש בעיקר (הדגשה שלי) לענינים ציוניים, בשעה שהמערכת מציינת בפירוש „שבועון מוקדש לעניני היהודים, בלתי מפלגתי ולמחשבה הלאומית", וזה באמת היה כוונו; ובמאמרי „על העתונות" בקובץ „בסרביה" (תש"א) שהמחבר מזכיר בהערה שלו, הרי כתוב בפירוש „שבועון פוליטי חברותי ראשון ליהודי בסרביה". והמחבר כשבא לשנות ממטבע שלא אני מעצמי קבעתי, אם הוא ידע על כוון אחר, הלא מן הדין היה עליו לנמק על יסוד מה הוא קובע כוון ציוני מובהק לעתון שהיה רחוק מזה, ומכאן מוכח שאת העתון במקורו אינו מכיר לגמרי ודבריו באו אך לשם הסוואה גרידא. כ"כ לא נכון שבשנת 1913 הופסקה הופעתו, אלא — בסוף שנת 1912 הודיעה המערכת כי מסבות טכניות היא נאלצת משנת 1913 להעביר את הוצאת השבועון לאודסה, היות וזה האורגן הבלתי מפלגתי היחידי להמחשבה היהודית־לאומית בכל רחבי החבל הדרומי ברוסיה. אמנם

לא ידוע לנו אם השבועון „יעוור. כרוניקה" התחיל להופיע באודסה או לא, אך החל משנת 1913 הופיע בקישינוב רק הירחון „יעוור. סלובו" בעריכתו של רוזומובסקי הנ"ל ובאותו הכוון.

והעתון היומי הראשון באידיש „דאס בעסעראבער לעבן" בעריכתו של שיף התחיל להופיע לא ב־1920 אלא באוגוסט 1919 וכוונו היה פרוגרסיבי־דמוקרטי, ולא „בלתי מפלגתי". ודוקא העתון היומי „דאס ווארט" והביולטין „ידיעות ההסתדרות הציונית בבסרביה" (ג"כ באידיש) שבאו לרוות את צמאונם של הקוראים בקישינוב ליריעות ציוניות — המחבר, משום מה, הוציאם מתוך רשימת „העתונות" שלו כשם שאינו מזכיר עוד אי־אלו הוצאות פריודיות שתפסו מקום ניכר בחיים המחשבתיים של יהודי קישינוב, כן יש לתמוה שלא הזכיר גם את הבטאון החקלאי „פארן בעסעראבער לאנדווירט" (1930) שהופיע בקישינוב (הכפרית) — מטעמי צנזורה — כתוספת לה„קאאפעראטיווע וואַרט". כן לא הזכיר את האורגן „דער וועג" (1932) בהוצאת הסטודנטים, ואת הבטאון של הציונים הכלליים „פאלק און לאנד" (1933), וכשהכניס את העתון היומי „בעסער. זשיזן" בסוג העתונות היהודית בקישינוב, למה לא הזכיר גם את הבעסער. מיסל (1909) בהוצאת יוסף רוזומובסקי, ואת הירחון המקצועי „וועגעטאר.אבאז־רעניע" (1909) בעריכתם של האחים ד"ר פערפער, שמסוגו היה הירחון היחידי בכל רחבי רוסיה ובו השתתפו גם ל. נ. טולסטוי, בולגאקאוו (ארציבאשעוו) ועוד. והופיעו בקישינוב עוד עתונים וירחונים, אמנם כלליים, אבל בעריכתם של סופרים יהודים, כמו הבעסער. טארגאוו. פראמישלני פאסרעדניק" (1910) הופיע בעריכתו והוצאתו של יעקב קאאושאנסקי. ספיוואק (השנה לא ידוע, ואת הירחון „הבריאות" (זדאראוויא) בהוצאתו של ד"ר א. י. בלומנטל בשנת 1929 ועוד — מה שמוכיח כי חלקם של היהודים בעתונות בקישינוב היה רב ומגוון ומכאן שהסיכום להישגי קישינוב היהודית בשדה ה„ספרות והעתונות" יצא מתחת עטו של המחבר פגום ומחוסר.

התיאטרון (עמוד 183).

לב אבל עוד פחות ידעו עליה גם אחרי הקריאה בספר זה שהתכוון לספר בו בשבחם של יהודי קישינוב בלבד, ונכשל בדמותה הקורנת של יהדות בסרביה כולה אשר הכתה אותו בסנורים... התמודד עם גדולי הסופרים אשר לנו, ואולי עוד למעלה מהם..., ולא לפי כשרונו וידיעותיו בא לכתוב על החיים בעיר זו לכל הצדדים ולכל הגוונים; הרחיב את דבריו על ענינים שאינו מתמצא בהם ושלא הוא חי בהם, כמו על התיאטרון בקישינוב החל מהתקופה הפרהיסטורית שאחרים קדמוהו וכבר כתבו על זה (כמו ז. זילברצוויג ב„אונזער־צייט" אחרי ביקורו בקישינוב, וקרמר ועוד), ועכ"פ היה מחובתו לציין את המקורות שמהן שאב את ידיעותיו על מומנטים ואישים שלא הכיר אותם ולא ידע עליהם ולא כלום. את הדרמאטורג הידוע אשר זעליג (זיגמונד) פיינמאן, שלדברי הח' ר' ב"צ איזנשטאדט בספרו „חכמת ישראל באמריקה" הוא בנו של הרב ר' איציקל ז"ל מהנטששט (מחוז קישינוב) ז. א. לידתו וחינוכו בילדותו היו בהנצ'שט, ומחבר דנן מעלה אותו כיליד קישינוב, וכשם שקיפח את קלרש כן הוא מקפח גם את מזלה של העירה היהודית הנצ'שט שזכתה להיות לה גם לה בן־חמד, שהמחבר יודע לספר רק על כשרונו כשחקן על קרשי הבימה, ואינו יודע אפילו כי עוד יותר היה רב כשרונו ליצירה בשביל הבימה, וכי בעיקר קנה לו שמו עם עשרות המחזות שלו ומן המפורסמות בהן כדאי להזכיר את: 1) דער אידישער וויטץ קעניג; ב) קליינשטעדטלדיגע אריסטאקראטן; 3) גבור החייל; 4) די יודן אין מאראקא; 5) חנה'לה די פישערן; 6) גאסטן קינדער; 7) נאכטיגאל פון ירושלים; 8) שפרה'לע; 9) נומער 587; 10) דעם פאטער'ס קללה; 11) די פרוי; 12) געלד אדער דער טרעמפ; 13) די רויבער (העתקה) ועוד מחזות שהתחבבו מאד על ההמונים שהיו נוהרים תמיד לראותם מתוך ענין רב.

החזנות בקישינוב (עמוד 194).

לג גם על הזנות ותולדותיה בקישינוב — לא הוא הנהו הבר־הכי לכתוב עליה, כשם שלא מענין כלל להזכיר (עמוד 195) עוד פעם את כל כיפור המעשה על הסיבה שהחזן ר׳ פיני מינקובסקי עבר להיות חזן בה„כור־שוהל״ והשתתפותו בלויה שסודרה כמנהג הנאורים. והרי על כל זה הביא כבר לעיל (עמודים 51־52) קטע ארוך מתוך זכרונותיו של מינקובסקי גופא, שנתפרסמו ב„רשומות״ (אודסה תרע״ח), ובמקום זה הלא יותר חשוב היה כבר להזכיר את שמו של המנוח ר׳ אברהם דובובי ז״ל (נפטר בארץ) שהיה קומפוזיטור צנוע ונחבא אל הכלים; לא כתב זכרונות ולא רדף אחרי פרסומת, אך תלמידיו לחזנות שהתחנכו על יצירותיו המקוריות ועל נעימי זמירותיו הלא נתפרסמו באמריקה ל„חזנים עולמיים״ ושכחו לגמרי במורם־ורבם זה, שהשאיר אחריו עזבון פרטיטורות נפלאות לתפילות ימים־נוראים ושבת, שמחכין לגואלן להיותן נחלת הרבים, ולא יאבד ניר גם ליהודי יקר וחביב זה, שנשכח כבר גם מלב ידידיו הכי קרובים.

מיכאל גרשנזון (עמוד 197).

לד וצריך אומץ לב מיוחד, או להיות מחונן בתמימות של ילד, לבוא אחרי סופרים מובהקים כוויסלבסקי, זמורה, פ. יפה ועוד כמוהם שהרחיבו כבר את דבריהם על המלומד וגדול־המבקרים בספרות הרוסית מיכאל גרשנזון שהיה יליד קישינוב; ומחבר דנן כאילו בא למלא אחריהם מה שהם החסירו בתיאור דמותו, ואחרי שהוא מושיט לקורא ברשימה קצרה תרגום מקוצר מתוך האנציקלופדיה הרוסית־עברית, הוא מוסיף קטע גם מחוך מכתב שנכתב בידי המבקר גופא, ובזה יצא כבר ידי חובת מסה על הוגה דעות זה.

אמני הפיסול (עמוד 198).

וגם באמנות הפיסול והציור הראה את כחו כי גדול, ואם כבר כתבו על ניומה פטלזשן סופרים כשלום־עליכם, ד״ר ד. פאסמאניק,

ש. יודסאן, צבי כהן ועוד, למה שלא יביע גם הוא את דעתו והערכתו עליו ועל משפחה אחת בקישינוב שהצטיינה בכשרון ברוך בשטח הפיסול והציור?! אלא מאי? מתוך תפשת מרובה — גם את המועט לא תפש.

לא תפש!

החיים הכלכליים והמשפטיים (עמוד 205).

לה אמנם משום דרך ארץ בפני מלומד בתורת הכלכלה והמשפטים לא אעיז להכנס עם המחבר בויכוח על דרכי ההתפתחות הכלכלית של יהודי קישינוב, אבל לפי הכותרת המחייבת של המאמר היתה הרשות להקורא להאמין כי מתוך מאמר זה יקבל מושג כל שהוא על אותו כור־החיים שהישוב היהודי בקישינוב נתנסה בו במשך התקופה הארוכה של יותר ממאתים שנה בתוך התנאים הפוליטיים השונים של שלש המעצמות טורקיה, רוסיה ורומניה; תקופה כל כך עשירה באורות ובצללים; במשברים כלכליים ופוליטיים תחת שלטון של עריצות ורשעות; ואפשר היה לקוות כי מתוך מאמר זה נכיר ביתר הבלטה את הסבל והלבטים שבהם חושלו כאן החיים הכלכליים מאז שנת 1800 ועד ימינו עם פרוץ השואה.

אך לדאבוננו הרב — ההר הוליד עכבר...

המחבר, — שיודע כי כל הרוצה להכיר את המצב הכלכלי של יהודי קישינוב בתקופות שונות, צריך להסתכל גם בתנאים היורידיים בהם היתה נתונה העדה היהודית באותן התקופות — לא עמד בנסיון כלל וכלל, גם במאמרו זה על כל עשרים העמודים שהוא מכיל, היות — ואת כל החיים היורידיים של יהודי־קישינוב במשך התקופה הארוכה מהתחלת המאה הי"ט ועד ימינו, העמיד המחבר רק על גזרת ה־50 וויארסט מהגבול וגירוש הנתינים הזרים. גזירה זו שחלה רק בשנות ה־60 וה־80 למאה הקודמת.

ואם כן, מה היה איפוא המצב היורידי — והכלכלי המקושר בו — במשך כל ארבעים השנה של המחצית הראשונה במאה הי"ט,

עד שנגזרה הגזירה הנ"ל? ולעצם ה„גזירה" עם כל חומרותיה, הרי לא היתה זאת גזירה ספציפית לבסרביה היהודית במיוחד, היות והיא חלה על כל תחום המושב ליהודים אשר על הגבולות שבכל רחבי רוסיה. מלבד זה הרי לא כל האוכלוסיה היהודית שבמקום נפגעה הימנה, כי נפגע רק החלק ההוא אשר לא נרשמו בקהלה עד לפני ה־17 באוקטובר 1857, ושלא רכשו להם עד יום זה נכסי דלא ניידי (עמוד 206). וכי סלקא אדעתיה להניח כי בכל ארבעים שנה הללו — עד שנות ה־60 היו התנאים היורידיים של יהודי קישינוב עד כדי כך אידיאליים, שגם מצבם הכלכלי לא נפגע כלל וחיו כאלהים באודסה?! והלא כחידה סתומה לנו דברי המחבר בהניחו כי „המשטר הצארי לא השלים זמן רב עם ההקלות שנקבעו בתקנון בכמאטיוב ולאחר אי־אלו עשרות שנים בא מפנה לרעה" (שם), וכי מה הפירוש „אי־אלו עשרות שנים" אם לא אלו ארבעים שנה שחלפו עד בא הגזירה של „ה־50 וויארסט" ומהיכן האופטימיות שלו יונקת?.. ומה עם גזירות השמד של ניקולאי הראשון שעליהן הזכרנו למעלה (עמוד 13); וגזירת ה„הלבשה" שיהודי קישינוב בלי הבדל גיל ושכבה היו אנוסים לשלם תשלום מעליב ומחפיר?! וגזירת „השבועה היהודית" (מאארע־יודאיקה) שהיתה ג"כ יורידית־כלכלית, שבהשוואה עם הנוסח הדרקוני שהיה נהוג ברומניה אמנם היה הנוסח הבסרבאי די ליברלי, ובכל זאת הלא נפגעו רגשותינו מדי פעם שהמקרה אינה לידי איזה רב־מטעם להשביע עבריינים, והרי גליון ההשבעה (פאַיע־ד־זשוראמינטיע) היה מיועד בשביל יהודי בסרביה עם נוסח מיוחד מודפס בשפות רוסיה ואידיש (באותיות רוסיות) וכמה זה היה מעליב ומכאיב... והגזירות על עניני חכירת קרקע ואדמות שדה וכו', האמנם המחבר אינו יודע מכל זה?! ולפי עניות דעתי טעה המחבר בכותרת המאמר גם טעות סגנונית, כי במקום „תנאים יורידיים" היה יותר מתאים לכתוב „תנאים פוליטיים" שזה בטוי יותר כוללי, והיות שכל החוקים המיוחדים שהיהודים ברוסיה בכלל ובקישינוב בפרט היו נתונים בהם בכל ימי שלטונה של רוסיה הצרית, הלא היו תוצאה ישרה אך ורק מהפוליטיקה

האנטי־יהודית שממשלת הרשעה הקימה עוד מימי ניקולאי הראשון, ואותו הדבר גם ברומניה כמו בכל הארצות האנטישמיות כל התנאים היורידיים שגרמו לשלילת זכויותיהם האלמנטריות של היהודים נבעו מהמצב הפוליטי הפרוע והשטני ששרר באלה הארצות. ואותנו הלא חשוב לדעת לא רק עצם הגזירות הרעות שחלו בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט, אלא בראש וראשונה הסבות והתנאים שגרמו להן כי תבאנה; וחשוב גם לדעת באיזה צורה ואיך היתה הגבתם של יהודי קישינוב על כל צרה פוליטית כשבאה עליהם. וכי אפשר לכתוב על תנאים יורידיים ולא להזכיר את התנאים הפוליטיים כגורמיהם?! והלא היו גם מומנטים פוליטיים־חיוביים, קונסטרוקטיביים, כמו הבחירות לה„דומה" העירונית, ומעניין לדעת גם מה היה חלקם של היהודים בבנין העיר והתפתחותה. ובספר היובל של מאה שנה לקישינוב (1812—1912) שהמחבר מזכיר אותו, הלא רשומים שמותיהם של יהודים, עסקנים צבוריים ידועים, שתפשו מקומות ב„דומה" העירונית עוד משנת 1817, בימי הבערות ההן הלא טרם ידעו על בחירות דמוקרטיות, והרכב המועצה העירונית היה תמיד לפי המלצת התושבים המקומיים ובאישורו של נציב החבל, ואיך אפשר לפסוח על תופעה היסטורית שכזו?! והיו בקישינוב גם בחירות של רב־מטעם, ולעתים אפילו בחירות סוערות מאד ובהתערבות השלטונות שלא נחה דעתן בבחירת רב־מטעם שנתפש לציונות (קוטלובקר — אטינגר), ועל מומנטים פוליטיים כאלה בודאי שהיה כדאי וכדאי לכתוב עליהם בספר שבא לתקן עוול כלפי קהילה חשובה כקהילת קישינוב. ויהודי קישינוב הלא השתתפו גם בבחירות כלליות ממשלתיות, להדומה הכל־רוסית, ולהועידה העברית הכל־רוסית ששמשה שיא בחיינו הלאומיים, והבחירות אליה חלו בבסרביה בימי השתלטותה של רומניה — והיו בחירות גם ל„ספאטול־צערי" בקישינוב גופא ולפרלמנט בבוקרשט, ועוד מומנטים פוליטיים חשובים מאוד שאין מתפקידי למנות כאן את כולם, ורציתי רק לציין עד כמה שהמחבר לא השתלט על התקופה הארוכה הזאת שהיתה כה גדושה בזעזועים פוליטיים המחכים עוד

להיסטוריונים כי יבא ויציל אותם מן השכחה והנשיה.

ואותו הדבר גם בפרק „החיים הכלכליים" עדים אנחנו להפרזה המרובה על הגדור...

בחגיגיות מיוחדת מציין המחבר בהתחלת דבריו כי „על אף הגזירות לא נהרס מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב בעיקר בהשוואה למצבם בראשית המאה התשע־עשרה" — וצריך אדם להיות באמת דרסטי מאד, בשביל לפסוח על כל התקופה הארוכה הזאת שהוא מזכיר מאז ראשית המאה התשע עשרה ולא להזכיר עליה אף מלה.

משגמר את האקספוזה המוצלחת על „החיים היורידיים" הוא פוסח בלי אומר ודברים כמעט על כל המאה התשע־עשרה ומתחיל עם קטע מתוך קורוספונדנציה ערטילאית שנתפרסמה בשנת 1887 בעתון „נובורוסיסקי־טלגרף" ע"ד מפקד הבתים בקישינוב, ואין הוא יודע כנראה עד כמה המקור הזה הוא מקור־אכזב וכמה מימיו עכורים. וכי איזה ערך יש ויכול להיות לסטטיסטיקה שנתפרסמה בעתון אנטי־שמי מובהק, שהטנדנציה שלו ביחס לשאלת היהודים ברוסיה היתה תמיד בכונת סילוף והתכחשות להמציאות. עתון שפתח דלת רחבה לתעמולת המרה־דתית ברוח התנועה „ישראליים־נוצריים" מיסודו של המומר הקישינובי יוסף ראבינוביטש, ופרסם בשבחו יותר משלשים מאמרים, מלבד עשרות מאמרי הסתה ורעל נגד כל נסיון יהודי־לאומי במלחמתנו על שווי־זכויות וחיי־כבוד בגולה. ואת הקורספונדנציה הנ"ל קראתי: „ערטילאית" משום שאין אנו יודעים בקשר עם מה נתפרסמה טבלא סטטיסטית זו, כי ע"כ הרי זה רק קטע מתוך דברים שנאמרו לפני זה ולאחריו, ובדברי היסטוריה למצב אחינו בעיר ואם בישראל בקישינוב, אסור לסמוך על מספרים מאלפים כאלה (ואיזה מספרים אינם מאלפים?), כל עוד אין אנחנו יודעים ברורות על כונתם. ואם, למשל, כונתם היתה להוכיח כי העובדא ש„היהודים קבלו באותה שנה תעודות מסחר ב־63% באה להוכיח כי היהודים חמה „עם־המסחר" ונמנעים מעבודה ועמל, הרי הטנדנציה האנטישמית בולטת... ואולי זה באמת מקושר עם הרשימה הסטטיסטית השניה

שהמחבר מצטט מעל דפי „המליץ" ומאותה השנה 1887 שנתפרסמה ע"י הרופא מקישינוב כתשובה להמקטרגים „אשר הסיתו נגד יהודי קישינוב שהם כולם סוחרים גדולים וכל פרנסתם באה להם מניצול שכניהם הנוצרים" (מדברי המחבר עמוד 211).

וזה הכל! עד כאן אומרים בשבת הגדול!!!

לשני הקטעים הללו עם המספרים היבשים שבהם — המחבר קורא: „מספרים מאלפים על מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב" — והעיקר חסר! מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב נשאר כמעין החתום, ואין לנו כל מושג לא על דרכי חייהם הכלכליים בימי הטובה של בכמאטיוב המושל בעל התקנון הליברלי, ולא על סבלותיהם בימי הרעה משפסק הכיוון של פיוס בבסרביה...

והרי העובדא היא שהמחבר אפילו לא ניסה לרדת לעמקה של תקופה היסטורית זו; תקופה בת מאה שנה בערך והיא רווית צער וסבל מצד אחד, ומאידך היא עשירת מאבקים ארואיים ממש, בכדי להתגבר על כל הנגישות והגזירות הפוליטיות שהיו באים גלים, גלים... פרעות וצרות צרורות שבאו בתוך שנות רעב ובצורת ולמרות זאת ואף על פי כן הלא בתוך ים הסבל והעוני החזיקו יהודי קישינוב מעמד והקימו מוסדות וכלים להקל את החיים שהיו לכבוד ולתפארת, ואיך אפשר לכתוב על מעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב, ולא להקדיש מספר שורות למפעלי העזרה הסוציאלית והקונסטרוקטיבית בשנות הרעב (1909—1900) וחלקם של יהודי קישינוב בעזרה זו. ועל הארגונים ל„בעלי מלאכה" ולה„משרתים"; ומפעלי „יק"א" ו„יט"א", והרי כל אלה היו מהגורמים הראשונים שעצבו כאן את החיים, ושקבעו את כל המצב הכלכלי בבסרביה היהודית, העמלה והעובדת; ואיך אפשר לבלי לנגוע במצב ה„נדידה" בעבר לאמריקה הדרומית והצפונית, ומשנסגרה זו ובאה אחריה הנדידה הפנימית מהכפרים להעירות הסמוכות שבסביבה ומאלה להערים היותר גדולות כמו לבוקרשט, צרנוביץ (בוקובינה), יאסי, בלצי וכו'. כל אלה הלא הופעות כלכליות הנה, וכל זה נשאר עומד ותלוי כבחלל ריק...

התנועה הקואופרטיבית היהודית (עמוד 212).

לן ולהתנועה הקואופרטיבית היהודית בבסרביה (כלומר: בקישינוב) הקדיש המחבר רשימה קצרה, זעומה ודלת התוכן מה שמוכיח בעליל עד כמה היה נחפז לפרסם בדפוס את ספרו בטרם שהצליח לעבד בעבוד יסודי את כל החומר העשיר שנמצא תחת ידו אפילו רק לפי הרשימה הביבליוגרפית הגדולה שהוא מפרסם בסוף ספרו, ושאפשר היה עוד להשיג בהתאמצות קלה.

וחבל, חבל כי הפרי נשל בעודנו בוסר...

והרי התנועה הקואופרטיבית בבסרביה שראשית צמיחתה נפלה בחלקה של קישינוב — עם היוסד בה „הקופה הראשונה להלואה וחסכון" בשנת 1901, היא הנה הדף המזהיר ביותר בחשכת הימים ההם, בם קרא ה' לרעב ולבצרת בכל רחבי בסרביה, בשנות ראינו רעה — 1899—1900 — והחיים הכלכליים התמוטטו אז ונהרסו כמעט כליל עד היסוד; המצוקה היתה רבה; האכרים היהודים במושבות העבריות ובכפרים, כבעלי־מלאכה, וכמעמד הסוחרים כולם הגיעו לידי דלדול נורא, מעינות הפרנסה נסתתמו, ועל אימת הרעב נוספו גם חולי הטיפוס והצינגא שמלאו את בתי־החולים עד אפס מקום, ונקל לשער כמה אומץ־לב ורוח חזקה של בינה והשכל היו צריכים לאופף את העסקנים הציבוריים שלנו של הימים ההם, בשביל להושיט את העזרה לדורשיה בצורה רציונלית ושקולה בכדי שלא לגרום לניוון הנפש של אלפי הזקוקים לה ופושטי היד... ואז כבר באו לכלל דעה כי לא על הלחם־חסד לבדו, ומתנת חנם, ייושעו הרעבים, ויחד עם האספקה בצרכי מחיה וכלכלה החליטו גם על עזרה בעבודה...

ודכירנא כד הוינא טליא, וכמו במחזה אני רואה — כדוגמא לזה — צורת העזרה בעבודה לסובלי הרעב במושבתנו דומברובני (מחוז סורוקי), שהושטה אז בצורה קונסטרוקטיבית על ידי חפירת תעלה לרגלי העמיקתא (יאר) שבמדרון המושבה, כאלו לשם מקוה־מים להתרחץ בם בני המושבה ולהשקות את בהמות העדר שלהם. בראש

ועד העזרה למחוז סורוקי עמדו אז — אם זכרוני לא מטעני — העסקנית הגב' א. לונץ וד"ר לנדר כשליחי הועד לעזרת הרעבים מפטרבורג והאגרונום ה' עקיבא אטינגר ז"ל בכבודו ובעצמו היה המנצח על העבודה בשעת חפירת התעלה. לצערי לא עלתה בידי עד היום למצא את הצילומים שנעשו אז בשעת החפירות, אם כי המנוח האגר' אטינגר הבטיח לי לחפש אחריהם בארכיונו וכנראה לא הספיקה השעה בידו למצא אותם. בין החופרים באדמה ועל יד המריצות להובלת העפר אפשר היה להכיר גם עשרות מבעלי הבתים והאכרים החשובים מבני המושבה אשר ירדו מהמדרגה והגיעו עד ככר לחם...

וזו הרוח הקונסטרוקטיבית שאפפה אז גם את ראשי העסקנים הצבוריים בקישינוב („המליץ" תרס"א — 1901, גליון 7) מהם נשיא הועד לעזרה ד"ר י. מוטשניק ז"ל וחבריו, היא שנתנה גם את הדחיפה להקמת הקופה הראשונה להלואה וחסכון בקישינוב, לשם עזרה הדדית בחינת: „אם אין אני לי — מי לי?"

אין זה מתפקידי לכתוב כאן את תולדות הקופה ופעולותיה, אבל כשהמחבר כותב משום מה „שהיסוד לתנועה הקואופרטיבית לאשראי הונח בשנת 1901 ביזמתו של נ. מ. רויטמן ז"ל", ולאמתו של דבר הרי ליסוד הקופה שמשה החברה לעזרה „משכיל אל דל" שהיתה קיימת בקישינוב מקודם לכן ושמנתה בימים ההם כמאה וחמשים חברים, והם כולם הסכימו לעבור ולהיות החברים הראשונים של הקופה להלואה וחסכון שהוקמה לפי דוגמת התקנון בקובנה (ליטא); בראש המועצה נעמד ראש העיר של הימים ההם קארל שמידט, וליו"ר נמנה ה' י. פרענקל שהיה בא־כח ביהמ"ס למנפקטורה „זשיראדאוו"; הגזבר היה ה' יונה קאטליאר אחד מעסקני „משכיל אל דל" והמנוח נ. מ. רויטמן נמנה להיות מזכיר ומנהל החשבונות של קופה זו, שבאה לחדש את החיים הכלכליים של יהודי קישינוב, ולבסוס על יסודות קואופרטיביים־קונסטרוקטיביים.

ודבר המובן מאליו הוא כי עד כמה שהרשו האמצעים הכספיים הקלה הקופה לחבריה שלא יפלו לידי המלוים ברבית בשעת דחקם,

ומכאן באמת הסבה גם להצלחתה כי לקוחותיה הלכו ורבו עד היותה לדוגמא לשאר ערי בסרביה ועירותיה, ובצדק נקראה אם הקופות מסוג זה בכל בסרביה כולה.

וכשהמחבר מתלהב מתוך אופטימיות מופרזת וכותב: כי בשנים 1908—1914 הוטב מצבם הכלכלי של יהודי קישינוב, התרחבה רשת המפעלים היהודיים בעיר, גדל חלקם במסחר, במלאכה ובענפים שונים בחיי הכלכלה בעיר" (עמוד213) — הרי זה סילוף המציאות; ועל הימים הקשים שעברו על יהודי בסרביה בכלל ויהודי קישינוב בפרט, תעיד התגברות הנדידה מקישינוב דוקא באותן השנים, כי בשנת 1909 בלבד הלא נרשמו 1334 איש לנדוד, מי לאמריקא ומי לארגנטינה, וכפלים ממספר זה יצאו ממשרד הרישום במפח־נפש כי לא היה בידיהם די כסף להוצאות הדרך. ובדו־השבועון האידי „המהגר היהודי" (גליון 2, פטרבורג 1910) נתפרסם מכתב מקישינוב מאת ב"כ של יק"א (וזה היה נ. מ. רויטמן המנוח שאין להטיל כל ספק בדבריו) „על המשבר האקונומי והעניות שהולכת וגדלה בקישינוב מיום ליום, ומאות היהודים שירדו מפרנסותיהם נאלצים לנדוד". ואפשר כבר לשער עד כמה החריף המצב עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914, ומשום כך אין גם להבין בדברי המחבר מה הפירוש: „אבל העיר כמעט שלא סבלה מפגיעות המלחמה" ותוך כדי דיבור הוא כותב: „שנות המלחמה היו שנות קפאון ושיתוק..."

בתחום רומניה 1918—1940 (עמוד 213).

לאמתו של דבר הרי פרק זה אין בו אלא מהמשך הדברים שנאמרו כבר בפרקים הקודמים על החיים הכלכליים שזועזו כאן עם סיפוחה של בסרביה לרומניה, והסיבה היא כבר פוליטית ומאשרת את הנחתנו שהבאנו לעיל.

אך מכיון שבפרק זה אין המחבר מתכוון רק להזעזועים הראשונים שחלו בחיים הכלכליים עם ראשית ימי הסיפוח בלבד אלא שהוא מקיף את כל התקופה שארכה יותר מעשרים שנה לשלטון

העריצות והנגישות הפוליטיות מאז הסיפוח ועד פרוץ השואה: הרי שתמונת החיים הכלכליים בקישינוב — לא רק שאינה שלימה אלא אף פגומה מאד. המציאות המרה מאותה התקופה בתחום רומניה הוכיחה לנו כי לא הרי התחום היהודי בבסרביה ככל תחומי המושב ליהודים בגולה, ומשום שבסרביה היא ארץ אגררית, הרי לא רק גורמים פוליטיים היו בעוכרי החיים הכלכליים של יהודי קישינוב אלא — לעתים — גם מן השמים נלחמו בם — כביהודי בסרביה כולה — כי כל שנוי וסת וזעזוע בטבע, כמו: שטפונות וגשמי עז עם ברד שגרמו לשדפון, או שנות יובש ובצורת, היו מביאים כאן לידי שנויים ומפנה לרוע גם במצב החיים הכלכליים, ועוד יותר קשים מהתנאים היורידיים (או הפוליטיים) אשר לפעמים היתה נגדם בכל זאת תרופה בדוקה והיא ה„מתן בסתר"...

ובפרק השלב על „הכפריות העירונית" (עמוד 18) הרי התעכב המחבר אך ורק על תכונתו הפרימיטיבית של היהודי בקישינוב, עם אפיו הכפרי לפשטות ונאמנות, ומשום כך גם תיאורו על הסוחר היהודי הבסרבאי יצא פגום ולקוי, כי גם הסוחר בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט אינו ככל סוחרי היהודים שבארצות תעשיתיות כפולניה ודומה לה, היות שלא רק סוחרי התבואה והיערות כאן, אלא גם סוחרי תנובת שדה וכרם, כמו: סוחרי יינות, שזיפים, אגוזים, עורות וצמר ואף סוחרי הדגים וסוחרי טלאים וכבשים, כולם היו קשורים אל הכפר ואל החיים החקלאיים כאילו קשר אורגני. והרי הסוחרים כאן, הזעירים כהגדולים, רובם היו מחלקים כמעט את רוב הונם בהלוואות קדומות להאכרים המולדבים עוד לפני בא היבול (פהיניי־ויהרדי) ובעונת הקציר והאסיף היו רבים מהם אף לנים בכפרים בשביל לגבות את חובם ב„טבע", וככה הסתגלו גם להחיים הכפריים־חקלאיים. ומשום כך הרי כל שנת יובש ובצורת היתה מחריבה קודם כל את יסודות חייהם הכלכליים של היהודים לכל שכבותיהם בלי הבדל מעמד. כן שנות הרעב שחלו בסוף המאה הי"ט ובשנות המאה העשרים: 1899, 1900, 1918, 1926, 1929, 1935, 1936, גרמו לחורבן החיים הכלכליים

של כל תושבי היהודים בבסרביה שאת הצלתם היחידה ראו בנדידה למעבר לים. ומשנסגרו שעדי ההגירה לאמריקה באה הנדידה הלוקלית ואלפי משפחות שירדו מפרנסותיהן עקרו ממקומות מושבותיהן ונדדו מהעיר להעירה ומהעירה לכפר וחוזר חלילה. נדידה פנימית זו אמנם לא נרשמה אף פעם ולא היה מי שיתן את לבו על זה ולרשום את תוצאותיה, אבל התמונה היתה עגומה ולעתים גם מזעזעת, ומשום כך כשבאים לכתוב על החיים הכלכליים בקיבוץ דחוס ומאוכלס כעיר קישינוב אינו די להקדיש לזה רשימה קצרה מעין ריפורטשה אינפורמטיבית גרידא, שמתאימה אולי בשביל קורספונדנציה בעתון יומי אבל לא בשביל ספר שיש לו תביעה להיות ספר היסטורי לעיר ואם. וכשהמחבר אמר לתאר את ענויי „הסוחר הנודד" עם „ציד המזוודות" ושכח לגמרי בסבלותיו של הסוחר הנודד בכל ימות השבוע מ„יריד" ל„יריד" עם עגלוני ההובלה (קהיריה) היהודים, שבנדודים הללו היו לעתים אף חייהם תלויים להם מנגד... תוסיף על כל אלה את חורבנה של קישינוב גופא כעיר המרכלת; והרי עד הסיפוח הרומני היתה בסרביה קשורה בסחרה לאודסה, ברדיצ'ב ולודז, וקישינוב היתה מתחרה לעתים גם עם אודסה ושמשה מרכז מסחרי לא רק לבסרביה אלא גם לפודוליה וחלק מחרסוניה; בתי העסק הגדולים שלה ועשרות בתי־המסחר פחות גדולים, הלא היו מעסיקים אלפי עובדים ופקידים, משרתים ומנהלי חשבונות; ועם הסיפוח לרומניה הרי כל זה נחרב ונהרס בין לילה; עיר המרכלת קישינוב ירדה פלאים וכל עירה קטנה הפכה גם היא לפרובינציה שהיתה זקוקה גם היא להפש לה מרכזים חדשים. במקום אודסה, ברדיצ'ב ולודז באו יאסי, טשרנוביץ (בבוקובינה) ובוקרשט; ומשום כך — התמונה של החיים הכלכליים בקישינוב לפי פרקי המחבר בספרו לא נתמלאה גם עם התוספת של ארבעת הגלופות שהמחבר הכניס לפרק זה כאילו למלא את החסר... בגלופה על הסוחר הנודע בקישינוב בשנות ה־80 למאה הקודמת, אנו רואים אמנם יהודי בעל צורה ופני נגידות לו, אבל מי יאמר שהוא סוחר מקישינוב ולא הסוחר מוועניגן...

ואם הוא באמת סוחר נודע בקישינוב למה להעלים את שמו ונדע אותו גם אנו? וכי סוחרים כר' שלום פרלמוטר, אלישע הלפרין וצדוק רוזנפלד ז"ל וכדומיהם היו קטלי־קניא שיש לעולם המסחר להתבייש בהם?! והגלופה השניה, „היהודי המוכר כעכים ברחובות העיר", הלקוחה מתוך המאסף „בסרבץ" לקרושבן שחיק־עצמות, וזו אמנם מצבת הסבל וסמל הטוהר של יהודי ישר החי ומפרנס את ביתו מעמל כפיו ובזעת אפו, ככל יתר אנשי העמל והעבודה שציינה את אפיים של יהודי בסרביה; אבל תמונה זו מתבטלת בחלל הריק שהמחבר השאיר בתיאורו הדל והזעום על בעלי המלאכה ואנשי המקצוע בבסרביה, בהקדישו להם לא יותר מחמש עשרה שורות וגם זה אינו אלא ריפורטזשה בקוים כלליים, ללא כל פרטים על התפתחותה של המלאכה, דרכי שגשוגה וירידתה לפי התהליך הכרונולוגי לפחות בתקופה האחרונה של המאה הי"ט והכ'. המחבר איננו מזכיר אפילו את ארגוני „המשרתים" (פריקאזטשיקים) עם פעולתם הברוכה והספריה העשירה שלהם שהיתה לתפארת; ואין כל זכר גם ל„ארגון בעלי־המלאכה ותעשיה זעירא" שבשנת 1927 חגגו את יובל העשור שלהם בחגיגיות מיוחדת והוציאו אף ביולטין מוקדש לתקופה זו. הגלופה על „הסנדלר מטליא" הנודע בעיר, יש סברה וחשד שאינו בסרבאי טהור וכי מוצאו, יש אומרים, שהוא מליטא ונתגלגל לבסרביה עוד „בימי הבהלה" של מנדלי...

אמנם מכל הגלופות הרי הכי אקטואלית היא זו של „בית החולים העברי" שהרבה צער וזכרונות קדומים נתגלמו בתוך כתליו, ואם כי המחבר הרחיב קצת עליו את דבריו, גם כותב הטורים האלה הוסיף כמה פרטים ותיקונים לתולדותיו (לעיל עמוד 18) אבל אין זה בא ללמד על כל יתר המוסדות הסוציאליים שהיו קיימים בקישינוב מאז היתה לעדה בישראל, ואינו די להזכיר בקוים כלליים בלבד את קיומו של מוסד זה או אחר, כמו שהמחבר כותב דברי סתם כי „בקישינוב היו קיימים מוסדות סוציאליים שהוקמו ברוב המקרים ביזמת עסקנים נלהבים" — והרי דבר המובן מאליו הוא כי בעיר ואם

בקישינוב בודאי שהיו בה מוסדות לצדקה ולעזרה סוציאלית, והיו בה מוסדות שתפסו גם מקום חשוב בחיים הכלכליים וגם בחינוך, ועם חורבנם מפאת השואה, הלא כדאי היה עכ"פ להנציח את שמותיהם של אלו העסקנים הנלהבים אשר יזמו את הקמתם של המוסדות האלה, שעם כל חסרונותיהם הארגוניים, והלקויים בסדרי העזרה, היו בכ"ז לתפארת הישוב היהודי כאן, אך רישומם לפי תיאורי המחבר יצא חוור ומטושטש לגמרי.

ימי התפוררות וחורבן (עמוד 235).

לח ובכן, טוב שהגענו כבר עד הלום, ועם פרק זה שהוא גם האחרון לבקרת וניתוח שלנו, הרי עם הקורא הסליחה על שהלאיתיו כבר עם קריאה מיגעת בלכתו אחרי פרק אחרי פרק בעקבות הפגמים והלקויים המרובים שנפלו בספר זה שכולו אומר שבשתא...

ובלי כל ספק נשארו עוד כמה וכמה דברים בלתי מחוורים כל צרכם, ועל אי־אלו פגמים נאלצתי אף לפסוח ולא לתקנם, כי לא רק שנלאיתי כבר גם אני בעבודתי זו הבלתי מבורכת, הרי לו הייתי עומד על כל ההפרכות והפגמים הרבים שאין לפורטם, היתה בקרת שלי — בכמותה — עולה בכפלים על כמותו של החיבור עצמו, מה שאין זה לא לפי כחי הפיזי ולא לפי כיסי...

והפרק הנוכחי, שבא להעמידנו במיוחד על ימי ההתפוררות והחורבן של „יהודי קישינוב", מבליט עוד יותר מכל הפרקים הקודמים את חוסר הריכוז והעדר העקביות־המחשבתית, שהמחבר לקה בהן מהתחלה ועד סוף.

והרי בצדק ישאל השואל: וכי במרטירולוגיה הכללית של היהודים אנו עסקינן כאן? ומה ענין של מחנה־המתים „אקאמצ'אטקה" שבטרנסדניסטריה, וענין „סטרומה" — שיהודי קישינוב תפשו בם רק את אחוז המועט שבמועט?! וכי פרטי ה„התפוררות והחורבן" של יהודי קישינוב בקישינוב גופא, וענויי הגיטו בקישינוב כשלעצמם,

וההשמדות שבתוך הגיטו ומחוצה לה עם הגירושים לטרנסדניסטריה עד לסתימת הגולל על עיר ואם בישראל זו ששמה קישינוב היהודית — אינם דיים לזעזע אותנו עד לעמקי הנפש ולהקריש את הדם בעורקינו ?!

ולמען שלא אוסיף גם אני חטא על פשע, לא אעיז לדון עם המחבר על עצם הפרטים בפרשת השואה כפי שהוא מספר לנו, ושלדבריהם של עדי־ראיה יש הרבה לתקן ולהוסיף; בשעה שהמחבר לא ראה אפילו להגיה את ספרו בהגהה מובהקת ולנקות מתוכו לפחות את שגיאות הדפוס המרובות, הזרועות כמעט בכל דף; כן, למשל, בפרק הנוכחי רק דף אחד בלבד (233) שגה „הבחור הזעצער" וארבע פעמים סדר „יעדינץ" ו„גידינץ" במקום „גידיגיץ" — שם תחנת הרכבת שעל יד קישינוב, מה שמטעה את הקורא היודע כי „יעדיניץ" נמצאת במחוז „חוטין", ובעיקר יטעה הקורא שאינו מכיר לגמרי את קישינוב וסביבותיה. כן לא מצא לנחוץ לציין בשולי „מפת־הגיטו" בקישינוב (עמוד 231) כי את התרשים למפת העיר השיג רק בארכיון לזכר קדושי בסרביה (מיסודו של מ. דודזון); אך במקום זה מצא צורך לתקן בפרק זה (עמוד 227) תיקון ביבליוגרפי שקלקל בו עוד יותר מאשר בא לתקן. כי במקום שב„פרקי־קישינוב" שלו (בהפועל־הצעיר ובתדפיס) באותו הפרק (עמוד 18) כתב כי הרב צירלסון ז"ל, בשביל להראות לו את מאמריו הציוניים הוציא מארון הספרים את חוברות „ה ש ל ו ח", תיקן כאן „חוברות אחדות", וידוע כי כשם שדברי הרב צ"ס לא נתפרסמו אף פעם בחוברות „השלח", כן לא הופיעו שום חוברות כאלה שהרב צ"ס השתתף בהן במאמריו הציוניים, וכפי שהעירונו כבר (במקום אחר) הכונה ודאי לקובץ מאמריו הלאומיים־ציוניים שידידיו בפרילוקי פרסמו עוד בשנת תרס"ב בקובץ מיוחד שקראו לו בשם „דרך סלולה" מה שהמחבר אינו יודע על זה ולא כלום, ואינו מזכיר את הקובץ הזה גם במנותו את ספריו של הרב ז"ל.

ועל מחבר שידיעותיו בתולדות „יהודי קישינוב" ובביבליוגרפיה עברית כה מוגבלות, אין גם לתמוה על שלא הצליח כלל לשכנע אותנו

בפרק זה — כמו בפרקים הקודמים — עד כמה מבחינה ארגונית־צבורית היו יהודי קישינוב מוכשרים — כפי שהוא מניח — למלא תפקידים ראשוניים בתוך יהדות אירופא המזרחית אחרי נפול המצודה הרוחנית והכלכלית של יהדות פולין.

המחבר מסתמך הסתמכות מלולית גרידא על הקיבוץ היהודי ברומניה לפי ארבע הארצות (בוקובינה, בסרביה, טרנסילוניה והרגט); קיבוץ אשר מנה לאותה העת מיליון נפש, וזוהי אמנם כמות מוחשית שהיתה יכולה באמת להיות כח צבורי מסוים כלפי התפוררותם של שלשת המיליונים יהודי פולין עם הכיבוש של קלגסי היטלר. אבל הוא שכח כי אותו מיליון היהודים ברומניה נשאר גם הוא מפוזר ומפורד בתוך ארבע תחומי ארצותיו כמאז וכמקדם; מפורד לא רק מבחינה אטנית אלא עוד יותר מבחינה פוליטית־רוחנית, כי לא הצליחו כל הנסיונות לליכודן ואיחודן, ולהיותן כח מאורגן ומוכשר להתגוננות פוליטית מובהקת בהתאם לדרישות השעה; ובצדק הלא יש לשאול וכי במה היה הקשר בין יהודי בוקובינה, טרנסילוניה ובסרביה יותר איתן ומגובש מאשר היהדות הפולנית שאם אמנם תחת כובד השעבוד ההיטלרי שנתפשה לו, אבדה את גמישותה וחופש פעולותיה, אך עם כל זאת הלא נשארו עוד יהודי פולין מלוכדים בינם לבין עצמם לפי משטר חייהם המאוחד והמיוחד להם באותם התחומים אשר חיו בם מאות בשנים; ויהודי קישינוב, שבקושי היה ביכלתם אף לשאת את עצמם, איך אפשר לסגור את העינים, ואם אפילו רק לשם מליצה גרידא, לראות אותם מסוגלים לשאת גם בעול של חלק רב באחריות ולמילוי תפקידים בתוך יהדות אירופא כולה?!

ואין אנחנו יודעים כלל וכלל אל מה המחבר מתכוון באמרו כי כבר נעשו ע"י יהודי קישינוב הכנות לקראת התפקידים האחראיים שרק הגורל סיכל אותם עוד בחודש פברואר 1940 לאחר שמולוטוב הדגיש בנאומו כי רוסיה הסובייטית לא ויתרה מעולם על בסרביה.

הרי אלו הם רק דברים לשבר את האוזן בעלמא! וכי אימתי ומתי לא שמעו זאת יהודי קישינוב מפי דברי רוסיה הסובייטית?!

וכשהמחבר מניח דוקא כי זהו שגרם למפנה של ההתפוררות במתח החיים הצבוריים ובמעמדם הכלכלי של יהודי קישינוב — הרי משמע שהיהודים כאן כן האמינו בודאות החזרתה של בסרביה לרוסיה; ותוך כדי דיבור הוא חוזר ואומר: לא הכל האמינו בזה והמשיכו לפעול בדברים השוטפים...

כמו כן אין להבין כלל מה הפירוש שהמחבר כותב: שריפת גוף ושריפת נפש" (עמוד 225) כשהוא אומר בפירוש כי עם כניסת הצבא הסוביטי לקישינוב ניתנו החיים לעת עתה במתנה... ויש מזה לשער כי כוונתו היתה לאמור: „שריפת נשמה וגוף קיים", ועם התקרבותה של הפלישה הנאצית מצד אחד, ומאידך — נסיגת הצבא הסוביטי עם העקירה האכזרית של רבבות משפחות ע"י ניתוק ההורים מבניהם והפרדת הנשים מבעליהן, הונף הגרזן גם על הגוף, וכל הישוב היהודי בבסרביה התפורר ונחרב...

וע"כ רבה היא מאד האחריות שנטל על עצמו המחבר בבואו להקים יד ושם לעיר ההריגה ולא עמד בה מחמת שטחיות והפרזה כאחת. כאשר קראנו את הפסוק הראשון בו הוא פותח את דברי הקדמתו ואומר: ספר זה הנהו נסיון להעלות את דמותה של יהדות קישינוב בתקופה של קרוב למאתים שנה" — אמרנו ללחוץ את ידיו ולברכו ב„פעלא טבא"... אך לצערנו האמת הרי ניתנה להאמר: הדבר לא הצליח בידו כלל וכלל; גישתו היתה יותר מדי שטחית ושכח דבר ראשון ויסודי: עד כמה שאנו מצווים לכתוב את תולדות בני עמנו באשר הם בפזורה הגדולה לפי יישוביהם וקהילותיהם, מחובתנו לכתוב ללא כל משא פנים, ורק בהתאם למציאות העובדתית ועם כל רצוננו העז להיות מנומסים ולא להרבות בגנותה של עיר ואם בישראל זו ששמה קישינוב, ושלצערנו הגדול נחרב בה היישוב היהודי כולו על מוסדותיו ומפעליו הצבוריים והלאומיים, אבל מי יכול להתעלם מן המציאות האמיתית כי בירה עברית זו עם כל גדולתה ועל כל גבאיה וגבירה; ה„שורים" וה„קלוגמנים" עם כל ה„קראבקע־לייט" שלה,

מעולם לא שמשה ולא יכלה לשמש — דוגמא חיובית למופת כלפי ערי השדה, לא רק מבחינה ציונית־לאומית אלא דוקא מבחינה צבורית.

ואם המחבר מתחיל את הפרק הראשון ומהשורה הראשונה בשבח־יתר ומופרז בכתבו: „לבה של יהדות בסרביה פעם בקישינוב, ולב זה היה ספוג כיסופי גאולה ציונית וכו'" — הרי זה סילוף המציאות ורחוק מן האמת כי לבה של יהדות בסרביה כולה, על כל יישוביה היהודיים בערים ועירות ובכפרים היה ספוג כיסופי גאולה; ובכל עיר ועירה אשר בפרובינציה כולה פעם הלב הזה, ורק לא בקישינוב שתמיד היתה אומרת „אמן" רק לאחרי שנאלצה להשמע ולהכנע להרוח החזקה שנשבה עליה מהפרובינציה שברחבי הערבה דוקא...

הדבר המובן מאליו הוא, כי אסור לנו גם לקפח את זכותם של קומץ הלוחמים הנאמנים והמסורים שנמצאו גם בקישינוב הבירה, אם בתקופת ההשכלה במאה הי"ח, או בימי הרצל והתנועה הציונית במאה הי"ט. תמיד אנו מצווים לציין באיזה מסירת נפש והקרבה עצמית נלחמו בקישינוב קומץ המשכילים נגד מורדי האור, או מלחמת הדרור והחרות בימי פריחת התנועה לתחיה ולתרבות עברית; אבל אסור לנו להפריז ולחלק מחמאות לקבוץ יהודי, ויהא הכי גדול אך לא זכה לעמוד בגובה הראוי; והרי עובדא היא כי אפילו תנועת „חיבת ציון" ותנועת „החלוץ" התחילה בראש וראשונה לא בקישינוב אלא בעירות הקטנות אשר במחוזי אורהייב וחוטין, סאראקי (קפרשטה) — וכו', ואם מסבות אדמיניסטרטיביות היה מן ההכרח שהמרכזים ושרותי התנועה יתקיימו בקישינוב עיר המלך, הרי זכורים לנו עוד ימי „כינוס חוטין" שעמדו לנתק את קשריהם עם קישינוב, ולהיספח לצ'רנוביץ הבוקובינאית, ולאו דוקא מסבות גיאוגרפיות גרידא, אלא עוד יותר מסבות ארגוניות־אינטלקטיות...

ומשום כל זה הרי האמת ניתנה להאמר: היסטוריונה של עיר ואם זו טרם קם, וספר שמחברו מעיד עליו כי נפלו בו פגמים קשים משום שהסתבך בשבשתא, אל תקרי לזה ספר „יהודי קישינוב", אלא ספר „יהודי קיש־קיש בלגינא" שאין לו תקנה אלא גניזה...

שמעו נא המבקרים!
אל דרך החנפים אל תלמודו
ומגדופי המחברים אל תחתו
כי יחתו האוילים מהמה!

(מדברי לוחם האמת וההשכלה פרץ סמולנסקין)

נ ס פ ח י ם

על הבקרת הסוביקטיבית וההערכות האוביקטיביות

עכשיו — כשהספר „יהודי קישינוב" וגם הבקרת עליו נמצאים כבר בידי הקורא, הרי יש כבר באפשרותו לשפוט מישרים ולדון אותי עד היכן הבקרת שלי משכנעת וצודקת.

אמנם הבקרת מופיעה במאוחר קצת, כי מלבד המניעות הטכניות — המחסור בניר וכו', הרי נגשתי לעצם העבודה הבלתי מבורכת הזאת מתוך היסוסים מרובים, ובטרם שידעתי עוד מה שעטי הדלה תצליח להעלות על הגליון, אמרתי אולי בכלל איני כדאי לעבודה כה אחראית אשר איננה לפי כשרונותי המוגבלים, אך משום שהרגשתי וידעתי את הפגמים הרבים והקשים שהמחבר נכשל בהם ושהודה בם (מבלי שציין אותם), ואז פניתי באופן אישי לכמה מטובי הסופרים — מהם יוצאי בסרביה — ועוררתים לקחת עליהם את הטורח הזה בשביל להסיר מכשול, אך התשובה הכללית היתה: לאו כל סופר בישראל מוכרח להיות גם היסטוריון, אבל מי שיודע כי בספר נפלו סילופים ואי־התאמה למציאות, הוא מצווה לתקנם ולהרים מכשול מדרך הרבים...

וכדאי משום כך לציין כי הבקורת האוביקטיבית ביותר, המעריכה בכנות את הספר „יהודי קישינוב" לפי מהותו וצביונו האמתי, היא זו של הסופר והסטטיסטיקן הידוע מר יעקב לשצ'ינסקי שנתפרסמה קודם ב„פארווערטס" עם הופעת הספר הנ"ל בתרגומו לאידיש, ועכשיו גם בחוב' „ישראל" (ת"א, אדר ב' — ניסן תשי"א, עמ' 67—70), ונעים היה לי לקרא את הבקורת הזאת כי ממנה נוכחתי לדעת עד כמה כוונתי לדעתו של הסופר הנכבד מר לשצ'ינסקי, והרי גם הוא מציין כי הספר „יהודי קישינוב" כולו נכתב ללא כל שיטה ותכנית, ומפאת ערבוב הענינים ואי־ההתאמה שבהם, מתקבלת על הקורא תמונה מטושטשת מאוד; במקום לעמוד על תולדות „יהודי קישינוב" הוא מקבל מושג על תולדות יהודי רוסיה כולה, ואף לא רק על יהודי רוסיה אלא על חיי היהודים בתבל כולה (מדברי המבקר ל.) ורק לא על יהודי קישינוב שלשם זה הרי נכתב הספר.

הסופר לשצ'ינסקי בא גם בטענה חמורה להמחבר על זה שלא ניצל לגמרי את החומר הרב על החיים הכלכליים של יהודי קישינוב, ולא ראה אפילו להשתמש עם חומר הספירה לשנת 1897, ויתר על כן, הוא לא ניצל לגמרי את החומר העשיר שהצטבר על יהודי קישינוב במשך שנות 1920—1938 זו תקופת שלטון הרומנים.

אבל גדולים חקרי לב אדם מלומד וסופר אחראי כה' לשצ'ינסקי, ובין לא נבין למה בכל זאת לא ידע לשפוט ולהגיד ברורות אם המחבר עשה טוב

בזה שלא כתב את דברי ימי היהודים בקישינוב לפי שיטה מסוימת ובסדר המתקבל על הדעת; ומה טעם יש להתלהבותו המופרזת שלפתה אותו עם קריאתו בספר שלילי כזה (ודוקא מפני שהוא ספר רב הכמות — ערך 300 עמ', על הגלופות המרובות והציטטות לעשרות). וכי מה היסוד להתפעלותו היתרה. מהפרק הגדול על הפרעות בקישינוב משנת 1903, ענין שכבר דשו בו רבים; וכי מה נתחדש לו להמבקר מתוך פרק זה, שנלקח ברובו מרשימותיו של ברטולד פייבל ומאחרים שקדמוהו בקמחא טחינא זו, ושבהרבה אף הם שבשו לא רק את הפרטים על מהלך הפרעות וגורמיהן, אלא כי גם עצם הפזמון על הגנה עצמית, כביכול, בימים ההם — כמו האגדה על שמש ביהכ"נ „גוצלובקר־שול", שכאילו לא נתן לפורעים לגשת לארון הקודש ונפל שדוד על יד המדרגות בתוך ביהכ"נ כשהוא עטוף בטלית ותפילין — פרי הדמיון המה ואגדות־עם בלבד *)...

ובנוגע להתנועה הארגנטינית בשנות השמונים במאה הי"ט, שלדברי מר ל. היתה זאת לגבי יהודי רוסיה רק „הצעה" בלבד, הרי בסרביה היתה זאת „תנועה" מוחשית אשר הקיפה כמעט את כל הערים והעירות מהדרום (אקרמן) ועד הצפון (חוטין) (אמנם פחות מכל — את קישינוב...), מאותה הסיבה שיהודי בסרביה היו בשביל סוכני התנועה חומר מתאים כחקלאיים ואנשי עבודה, בעלי גוף... ומחובתו של מלומד וסופר כה' ל. היתה דוקא להבליט את ההתערותא זו וגם את האכזבה הגדולה שנתפשו לה לא רק הנודדים משבאו אל המקום וכל החזון וההתלהבות שמלאו את לבם עוד מהבית *) — פגו והתנדפו, אלא גם עסקנים מובהקים כה' יעקב שמואל טראכטמאן ז"ל והדומה לו.

*) נאמנים עלי דברי הישיש ר' אברהם מערלין ז"ל, שגר בימים ההם באותה הרחוב גוצלובקר (והיה גם גבאי ביהכנ"ס), והישיש ר' צבי דיזנגוף ז"ל, שסיפרו לי כי השמש נרצח באמצע הרחוב בהיחפזו לביהכ"נ בשביל להוציא את סה"ת ולהטמינם במקום סתר. ב"ב לא נתנו לו ללכת משום סכנתה אך הוא לא הקשיב להם ושלם עם חייו — כי ע"כ „קדוש" יאמר לו... גם המנוח פ. אוורבוך ז"ל שהיה הראשון להודיע בעתונות על השמש כי נרצח בביהכ"נ על יד הארון אמר לי כי הוא כתב זאת לפי מה שספרו לו בשעת הבהלה, אך אח"כ נתברר לו כי לא כך היה הדבר. מ. ד.

*) בפי יוצאי בסרביה שבארגנטינה שגור עד היום השיר העממי „אויף דיין רייזע" (בצאתך לדרך...) שחובר בשנת 1884 ע"י הכלי־זמר הסגי־והור מטטרבונאר לכבוד ה„קבוצה מקיליה" שנדדה אז לארגנטינה. את השיר הזה פרסם המשורר יעקב באטושאנסקי ב„די פרעסע" בשנת 1932 מפי ה' משה יאסקי, אחד מבני ה„קבוצה מקיליה".

גם האפיזודה על המומר יוסף ראבינוביטש — יש רק להצטער ע"ז שגם מלומד וסופר אחראי כה' ל. נגרר אחרי הרבים שבלי כל יסוד הגדילו את שמו של מומר־להכעיס זה, אשר מעולם לא היה „חסיד בן חסיד", ואף לא „א פרומער למדן" אלא סתם „בעל־הבית'ל", חקרן ברוח „בית המדרש" שהתמשכל, לבלר כותב „בקשות" לה„פריסטאוו" ולשופט השלום בעיירה ולעת מצוא — להבדיל — גם לה„צדיק"... התעסק במסחר, בחנות מכלת־זעירא וב„שאכער־מאכער" בין אדם לחברו וגם בין אדם למקום; היה אב לארבעה בנים ושתי בנות שכולם המירו את דתם — מעשה אבות...

אבל שרי ליה מאריה למר לשצ'ינסקי על הסטיות הקלות הללו, היות וכבר שקל למטרפסיה בזה שהוא הראשון שהוכשל בלא יודעים גם בספור הבדים על הפרעות שפרצו, כביכול, בשנת 1881 בקישינוב ועל הקצבים ששחטו בסכיניהם את הפורעים והצילו אז את העיר — וכל זה להד"ם... (ראה למעלה).

והנה בטרם עוד שהגיעה לעיני החוברת „ישראל" עם דברי הבקורת של ה' לשצ'ינסקי, פניתי לפי הכתובת המתאימה עם מכתבי הגלוי בכותרת: „בקורת תהיה" ושם אמרתי:

„...בקורת תהיה. קראתי ב„דבר" את הרשימה „עם הספר „יהודי קישינוב" (לי. קורן) והיא הערכה במסיבת רעים, ואמרתי: אכן סופרנו א. שטינמן במאמרו המצוין „תרבות של חול המועד" (שבמקרה נתפרסם באותו הגליון), צדק מאד במשפטו כי לעתים יש טעם לפגם גם בפסקי הערכה. ועוד הוא אומר שם: ההילולא, התלויה לפעמים על בלימה, על הרוב היא מופרזת ומנופחת.

ומכאן אנו למדין כי מסיבת סופרים ואנשי תרבות שמכונסת לקראת הופעת ספר שהזמן גרמא, ויהא המחבר אף הידיד שבידידים, הרי חבר המעריכים מצווים בכ"ז לא לשכוח כי הנקודה המרכזית היא לא המחבר אלא הספר...

ואינו דומה ספר קריאה סתם, יהא זה איזה „רומן" או סיפור, אם נפלו בו פגמים ואי־אילו שגיאות, אם העלילה חשובה ומעניינת, הרי אפשר לקראו גם על הפגמים, והציבור לא יפגע מזה; קוראים את סיפור המעשה וזורקים אותו.

אבל ענין אחר לגמרי הוא ספר היסטורי, שהנושא הוא על עיר ואם בישראל שהושמדה ולא תקום עוד, על אחת כו"כ ספר שיש למחברו פרטנזיה כי הוא יחיד במינו, ושבא לתקן עוול כלפי קהלה שידעו עליה מעט מאוד, ואם בספר שכזה נפלו פגמים, ופגמים קשים — לפי הודעת בעל דין — (בעל המחבר בכבודו) — שלא עמדו עליהם לתקנם, הרי זה עוול משנה גם כלפי

הקהילה שעוד פחות ידעו עליה מתוך ספר כזה, וגם כלפי ההיסטוריה, ויותר מזה כלפי הקורא; כי לא רק הקורא התמים, הרגיל, עלול להכשל ולקבל את הפגום לאמת היסטורית, אלא גם המלומד שבמלומדים, מי שאינו מכיר את דברי ימי חבל בסרביה בכלל ותולדות העיר קישינוב בפרט; ואם מן הנמנע יהיה לו להשיג גם את החלק המועט מכל החומר העשיר והרב שהיה לעיני המחבר, (אם להאמין לו כי כל ספרי וחומר הרשימה הביבליוגרפית שבסוף ספרו היו לנגד עיניו והשתמש בהם), הרי מן הדין שיסתמך על בקיאותו של המחבר — ויכשל גם הוא...

משום כך, הרי אינו די למעריכים ספר היחיד במינו שבא למלא את החסרון והתפקיד שהיה מורגש, ובהערכת־פושרין אם הם מציינים אפילו כי נפלו בספר שגיאות ופגמים, אך מבלי שעמדו עליהן לתקנם הם עוברים לסדר היום... ובמקרה זה לא מספיק גם הודעת בעל דין, כשהמחבר עומד ומכריז: ידעתי כי יש פגמים קשים בספרי, הרי חזקה בידינו כי אין ת"ח מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, ואם הוא ידע את הפגמים למה לא תקנם, ואם לא ידע לתקנם מי ומה הכריחו לפרסמם ולהעלותם על הגליון, ואחרי זה להודות ולהכריז כי ידע אותם, והרי על דא קא אמרינן: אוי לה לעיסה שנחתומה מעיד עליה...

ואם נשפוט לפי הרשימה הביבליוגרפית שהמחבר מפרסם בסוף ספרו, כאילו מתוך כל המקורות הללו שאב את החומר להקמת בנינו, הרי זה באמת עושר רב, כמעט מאה מקורות וכולן יסודיות ונאמנות, ומה טעם יש בהתנצלותו של המחבר כי „לא תמיד אפשר היה להשיג את החומר הדרוש"!? וכי אנחנו דנים אתו על זה שלא השיג, או על הפרטים שדלג עליהם — לפי המלצתו המפולפלת של אחד המעריכים המניח כי המחבר עשה זאת „משום שמירת הפרופורציה וההתאמה בשטחי החיים המגוונים של חיי קישינוב"?! והרי הפגמים הקשים נפלו באותם הקוים העיקריים שהמחבר כן הצליח להעלות בספרו, ומחובתם של המעריכים היתה לעמוד עליהם, להבהירם ולתקנם, וכיון שלא עשו זאת משום מסיבת חג והילולא, הרי מן הדין הוא שאלה שטרחו וסדרו את המסיבה לקראת הופעת הספר „יהודי קישינוב" והכריזו על הפגמים שנפלו בו, יטרחו שנית ויסדרו „סימפוזיון" לשם ניתוח ובקרת יסודית בשביל לתקן את הפגמים הללו ויקיימו בזה גם מצוות „להרים מכשול" ואל נחטא להיסטוריה בזדון..."

אמנם, ידעתי מראש כי „סימפוזיון" לא יסדרו, ואף אישור על קבלת מכתבי הנ"ל לא הגיעני, ובינתיים באה הידיעה כי הספר „יהודי קישינוב", על סילופיו ופגמיו, כבר הופיע בבואינוס־אירוס גם בתרגומו לאידיש, (בהוצאת החברה להוצאת ספרים על בסרביה), והרי לא אתעכב כאן על העיוות

שיש בזה כלפי סופרים מובהקים ומאוזרחים שלא זכו עוד לבכורה שכזו, כי סמוך להופעת ספר של מי מהם, יפורסם כ„שמן תורק" ויתורגם לשפה המדוברת, אבל אודה ולא אבוש כי מבחינת האמת הספרותית, מאוד נבוכותי ואינני מתמצא כבר להבחין בין גישה סוביקטיבית והיפוכה בנוגע לדברי ספרות אשר הבקרת השיגה אותם — אם לשבח או לגנאי...

ואם בקרת המבוססת על מיסמכים היסטוריים ועובדות מציאותיות פסולה בעיני עורך זה או אחר מפני שלפי טעמו ונימוקו היא סוביקטיבית (ואיזה בקרת איננה סוביקטיבית? אם נניח כי כל מבקר יש לו טעם שלו, ושופט לפי השקפת עולמו הוא...) הרי הדעת נותנת כי משפט שכזה בודאי הוא אוביקטיבי ומבוסס על אדני הצדק. ומכאן הרי יש כבר להסכים גם כי כל פסקי ההערכות שבאו על הספר „יהודי קישינוב" בעל פה — ב„מסיבה" שסודרה לקראת הופעתו ומעל דפי העתונות, הנן אוביקטיביות בהחלט.

אך אם מכתבי הנ"ל „בקרת תהיה" נפסל ממעמי הסוביקטיביות שהעורך מצא משום מה בהרצאת דברי, ובאותו הזמן נתן מקום בעתונו להערכה מעוטרת עם כותרת צנועה אך באותיות שמנות: „יצחק קורן: ,יהודי קישינוב'"; ואם כי המעריך גומר את ההלל הגדול לא רק בפירוט הפרטים לשבחו של הספר הזה ומבטיח שכל אחד מיוצאי ביסאראביה יקרא אותו בהתענינות רבה, אלא שגם אישיותו של המחבר אינה מקופחת ח"ו והמעריך מוסיף לדמותו גם קוים אוביקטיביים כגון אלה: „המחבר, אשר בילה בקישינוב שנים רבות ולמד בתקופה הרומנית באוניברסיטאות (הדגשה שלי) רומניות, יודע את שפת המדינה והשתמש בה כדי להגיע למקורות אשר היו רחוקים מאתנו, תושבי ביסאראביה מהתקופה הרוסית וכו'. הרי כל זה לא איכפת לי, והרשות נתונה להם, גם להעורך וגם להמעריך ואפילו להקורא התמים, לקבל את הדברים בצורתם כמו שהם.

אבל כשהמעריך מתחיל את רשימתו בהקדשה והגדשה מיוחדת ומציין כי כבר נעשו בארצנו נסיונות להעמיד יד ושם ליהדות הגולה: לקהילות, לערים, לאישים, וגם ביסאראביה זכתה לפני שנים אחדות לספר רב תוכן, בעריכתם של וכו' וכו' ובסוגריים הוא מציין דרך אגב (כאילו באקראי) כי „לפני זה הופיעה חוברת קטנה בהוצאתו של מר דודסון", הרי זה פוגע כבר באֶמת־המידה האוביקטיבית שלו, וכיון שמבלי משים, אמנם, נעשיתי כבר „צד", הריני רואה מחובתי לגולל בקיצור את הפרשה הזו ולציין את העובדא כי לא רק שהאידיאה וההצעה להוצאת הספר הנ"ל רב התוכן בשם „בסרביה" היתה שלי, ושהמו"ל אשר טרח בה (מר י. ק.), הלך וקידש אותה לעצמו, אלא שאף לא מצא מחובתו לציין עכ"פ כי את הנסיון הראשון לתולדות יהודי בסרביה עשיתי אני עם הוצאת החוברת הקטנה הנ"ל שבזמנה זכתה

גם להערכה אוביקטיבית מאת הסופר המנוח מר בן אליעזר ז"ל (מעל דפי „הארץ") שציין אותה לסוג „געגועי מולדת"; וההיסטוריון דובנוב המנוח (במכתבו אלי מיום 5.3.39) מצא בה חומר היסטורי חשוב שההיסטוריון הבא יצטרך לנתח אותו באיזמל הביקורת. אז חכיתי בכליון עינים שניתוח כזה יבא, וכשבקרו בשנת תרצ"ט בארץ הח"ח ק. וק. מסרתי להם את החוברת לשם בקורת ואף הבטיחו לי לכתוב עליה — אחד ב„אונזער צייט" שיצא אז בקישינוב, ואחד ב„אודים", ירחון שהופיע בעריכתו, אבל הם כנראה בחרו להיות אוביקטיבים מתוך פסיביות ופסחו על החוברת, ואולי משום שקטנה היא...

ולשם הרמת קרנה של החוברת הקטנה הזאת, אשר גם המעריך בכבודו (מר א. פ.), נכשל ופרסם בה את רשימתו על חלקם של יהודי בסרביה בא"י, ארשה לי עכ"פ בנספח זה לפרסם אי־אילו דברי שבח ועידוד שקבלתי בזמנם, ודוקא מאת אישים שאין להם כל שייכות לבסאראביה, ומפני קוצר המצע להשתרע אביא לדוגמא רק מתוך דברי הסופר הפולקלוריסט הידוע מר יו"ט לוינסקי הכותב:

„...הריני מוצא לחובה לברך את עורך הקובץ „בסרביה—ארץ ישראל" שיוסיף ללכת בדרך זו ולחשוף מתוך ערבות בסרביה הברוכות את אותם האוצרות הגנוזים של הויי עמנו, ולהצילם מכף הנשיה ומצפרני הזמן המכלה, ויהי רצון והלכו רבים בעקבותיו לגשר את גשר הניר שבין ארצות פזורינו, בהן חיינו ויצרנו מאות בשנים ובין ארץ האבות בה אנו יוצרים ערכי תרבות וחיים חדשים. —"

ועוד זכתה החוברת הקטנה הזאת להערכה יותר מלאה מאת עורך ה„מארגענצייטונג" מר ב. ווינשטאק בבואינוס־איירוס (ארגנטינה), שבמקרה הגיעה לידו החוברת, ואני אינני מכיר אותו ואף לא כתבתי לו, ומכאן גם הצד האוביקטיבי שבהערכה זו שהופיעה בזמנה מעל דפי העתון הנ"ל, ובכותרת „ספרות לנדסמנשפטית" אנחנו קוראים:

„קובץ בשם „בסרביה—ארץ ישראל" (גשרים), מוקדש ליחסה של היהדות הבסרבאית לא"י. ששים ושנים עמודים בפורמט רגיל, בו רשימות גרפיות ותוכן ענינים מחולק לשלשה מדורים, המוכיח שמטרת הקובץ היא לא רק לשקף את יחסה של יהדות בסרביה לא"י, כי אם גם את הרגש העמוק והלבבי שנשאר עוד בלבותיהם של יהודי בסרביה הנמצאים בא"י — לארץ מוצאם בסרביה."

וכי לא מוזר הדבר?! — ארץ ישראל הריהי בעיני הציונים „קבוץ־גלויות" שנשאו אליו את נפשם, מקום שם מטשטשים כל הגבולין וההבדלים הקיימין עוד בין יהודי פולין ויהודי בסרביה; בין יהודי ליטא לבין הספרדים; התימנים ויהודים מטיבט, סיביר וכו'.

כן לפחות אנו מתארים לנו תמיד את ההרכב האתני של הישוב היהודי בא"י. טבעי הוא הדבר שישנן שמה שכבות שונות — אבל „לנדסמנשפטים"? — ובכל זאת הלא ישנם.

בקונגרס העולמי לאיגוד „יהודי פולין בחו"ל", שנתקיים באנטוורפן (בלגיה), נזדמן לי להכיר באופן אישי ולשתף פעולה צבורית עם יהודי לנדסמנשפטים מא"י, ה"ה הסנטור ה' דודזון, מנהל הבנק ה' גרוסקופף וד"ר פרוינד, וזמן רב בזבזו עד שעלתה בידם להסבירני את הצורך ההכרחי שגם בא"י דרושה עוד צורת ארגון זו הנהוגה אצלנו בארצות הברית — הלנדס־מנשפטים.

ידידי הנכבדים הנזכרים לעיל, הרבו לדבר בכל הזדמנות על האינטרסים המיוחדים, על העזרה ההדדית, על עניני הוי וסביבה וקשר למולדת הישנה — ואת כל הנמוקים הללו אנו מוצאים גם בהקדמתו של עורך האלמנך הבסרבאי בא"י; כאן נזכרים הרבה עניינים המתקבלים ושאינם מתקבלים על הדעת או שאין השכל תופס אותם.

ורק לאחר התעניינות יסודית בכל ההומר שמכיל קובץ זה — מתברר כל הענין: — געגועים לבסרביה.

געגועים כבירים, יפים, רכים, געגועי מולדת, מנצנצים מתוך כל דף ודף שבקובץ, מעין אותם הגעגועים שאנו רוחשים לפעמים לאמא הבלה והזקנה והבלתי נשכחת לעולמים, אפילו אם כבר בנינו לנו בית ומצבינו הפרטי איננו רע כלל וכלל...

מלבד הידיעות המעטות על פעולות הלנדסמנשפט הבסרבית בא"י, על קיומה ומפעליה של לשכת המסחר „א"י—רומניה", וכמה תאריכים של יצוא א"י לרומניה וכיו"ב — מוקדש כל החומר אשר בקובץ לשיר מזמור ורחשי האהבה לבסרביה, לנופה הנהדר, לפשטותם של אנשיה ולאמא — אדמה הדשנה והשחורה אשר לה — וכן גם להבלטת חלקם הרב של יהודי בסרביה בכל ענפי החיים ושטחי העבודה בארץ האבות.

העורך מ. דודזון מוסר לנו פרק נשכח בתולדות „התנועה ביל"ו החדשה" („ניו־ביל"ו"), שנתעוררה בשנת 1906 בנגב רוסיה ועל תרומתם של יהודי בסרביה לתקופת התנועה ההירואית הזאת; נ. טברסקי מציין את חלקם של יהודי בסרביה בעליה השניה לא"י; כן מובא בקובץ פרק אוטוביוגרפי מענין מאת הפרופיסור הישיש ר' יחיאל גרינפלד ז"ל, מי שחיבר ספרי מדע

ומסה יותר מקיפה על תורת היחסות לאיינשטין — יהודי מטלנשטי. אוריה פלדמן מוסר רשימה רבת ענין של יהודים בסרבאים חשובים ועסקנים בשטח ההתישבות בא"י, כמו: יוסף ברץ — אחד ממיסדי דגניה — יליו קישינוב; דוד כנעני מאילת השחר — ג"כ יליד קישינוב; אליעזר יפה — ממיסדי מושבי העובדים — יליד הכפר יגאוץ; יעקב אפטר — „מנהל המשביר" — יליד קישינוב וכו. ה. בשטח המדיני הרב י. ל. הכהן פישמן — מנהיג ה„מזרחי" — חבר ההנהלה הציונית העולמית — יליד מרקולשטי; נ. טברסקי מ„הפועל־הצעיר", י. גורפינקל — מנהיג הפועלים וחבר מועצת עירית תל־אביב, וכן הלאה; סופרים: יעקב פיכמן — יליד בלצי; ש. בן־ציון־גוטמן, ופרופ' גרינפלד נ"ע — בני טלנשטי הם; דוד יפה עורך „השדה", — יליד יאנוצי, דוד שטרן — מנהל מחלקת ההתישבות ע"י ההסתדרות הציונית; עדה פישמן ממרקולשטי — מנהיגת התנועה של הפועלות בא"י ומנהלת בי"ס הקלאי.

כפי שאפשר לראות מכל זה, אוהבים, הם, אנשי בסרביה מאד את האדמה ואת עבודת האדמה.

כן כדאי להוסיף לרשימה הנ"ל מהנעדרים, גם את מיסדה של העיר העברית הראשונה — „תל־אביב" — מאיר דיזנגוף ז"ל שגם הוא יליד בסרביה הנו.

אבל היצירה החשובה ביותר ורבת המשקל, המוסיפה ערך מיוחד להקובץ, הריהו מאמרו של העורך מר מ. דודזון „לתולדות היהודים בבסרביה". זוהי מסה היסטורית־אטנוגרפית מאד מענינת, המבהירה בעזרת תאריכים היסטוריים חשובים את תקומתו והתפתחותו של הישוב היהודי בחבל זה.

חקירות ארכיולוגיות, ודיונים היסטוריים מוכיחים כי עוד בשנת 1457, בימי המלך הרומני שטפן הגדול, כבר היה קיים בערי הנמלים אקרמן וקיליה — ישוב יהודי גדול וחשוב עד למאד.

אף החקירה ההיסטוריוגרפית היהודית, רומזת על סימני ישוב יהודי בתקופה שלפני ממלכת הכוזרים.

אבל הכי מענינות הן ההארות על היחסים ששררו בין היהודים לבין יתר תושבי בסרביה בתקופתו העתיקה של הישוב היהודי.

לשם כך משתמש מר מ. דודזון בקטעים מתוך ספריהם של נוסעים יהודים בעלי שם כמו ר' בנימין מטולידה (טודילה), ר' פתחיה מרגנסבורג, ר' גרשון סגל, ובעל „משאת בנימין".

בסרביה השקטה והדשנה שמשה תמיד מקלט לגולי ישראל. שמה היו נמלטים היהודים מארצות אוסטריה וגליציה (1802), מרוסיה (בימי

הקונטוניסטים), וכן גם מאוקראינה בכל עת שפרצו פרעות בישראל כמו בימינו בתקופה שלאחר המלחמה הקודמת.

לבסוף כדאי להזכיר גם את ביקורו של הבעש"ט ז"ל בבסרביה, שמר דודזון מציין לפי האגדה, ועל זרם העליה של החסידים הראשונים שהוא מסתמך על מקורות נאמנות מתוך ספרי מסע של סופרים ידועים.

זהו נסיון ראשון למסה רצינית על תולדות הישוב היהודי בבסרביה, שאלמלי רק היא היתה תופסת את הקובץ, היתה היא לבדה מצדיקה ומזכה את הופעתו.

ועל אחת כו"כ — אם הקובץ מכיל גם מחלקה גדושה על „בסרביה בשירה העברית" המהווה את נקודת החן של כל הקובץ במקוריות המוטיבים, בשעשוע הקצב (ריתם) החרוזי, ובאלומות קרני האור המאירות ומחממות כאחד. כל שיר כשלעצמו ראוי להערכה מיוחדת, ואולי נשוב עוד לכך בהזדמנות אחרת, ולע"ע נסתפק רק בציון השמות: יעקב פיכמן — מוטיבים מולדביים; אליהו מיטוס — דוינות בסרביות; יעקב קוטשר — שיר בסרבאי; מרדכי גולדנברג — בערבות בסרביה; נח רוזנבלום — שיר רועה; וה„פוריאלה" של אפרים דודזון מתעלה ממש למדרגת שאדאוור בפיוטיותה של השירה הלנדסמנשפטית שבספרותנו בשתי השפות העממיות־לאומיות.

הקובץ, בעריכתו — עשירת הנסיון ורבת הטעם — של מר מ. דודזון, בא כדרישת שלום חמה מהמולדת הישנה, כהד חם מאמא בסרביה מוצאת בלבותיהם של בניה היושבים בארץ ישראל.

1939, בואינוס־איריס, (מארגנצייטונג). ב. ווינשטאק

והמגידים בטח יגידו כי זאת היא בקרת סוביקטיבית. אבל זאת היא ה„חוברת הקטנה" שהופיעה בשנת תרצ"ח על ידי מ. ד., שלא זכתה — לא להערכה — איזו שהיא — מאת ההיסטוריונים המושבעים והמובהקים לתולדות „יהודי קישינוב", ואף לא לבקורת או זכירה במקום המתאים בספר רב־התוכן „בסרביה".

ואולי יואיל המעריך הנ', באדיבותו, לציין במה חוברת קטנה זו פחותה באיכותה כלפי הספר רב־התוכן „בסרביה" שהופיע בתשי"א — שנתים אחרי הופעת החוברת הקטנה הנ"ל שהיתה בכ"ז — הנסיון הראשון לכתיבת תולדות הישוב היהודי בבסרביה — ו„יהודי קישינוב" בתוכם...

ופירושים מיותרים!

מ. ד.

LIBRARY OF THE
HEBREW TEACHERS COLLEGE
BOSTON, MASS.

LIBRARY OF THE
HEBREW TEACHERS COLLEGE
BOSTON, MASS.

HEBREW COLLEGE LIBRARY
3 7476 0003 5908 2

LIBRARY OF THE
HEBREW TEACHERS COLLEGE
BOSTON, MASS.